

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Manyas Kocagöl’de Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait Kiliseler

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU UÇAR

ŞUBAT 2022

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Manyas Kocagöl’de Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait Kiliseler

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU UÇAR

DANIŞMAN

PROF. DR. FATMA EVREN DAŞDAĞ

ŞUBAT 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Cansu Uçar

İmza

Danışmanlığını yaptığım bu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Fatma Evren Daşdağ

İmza

İMZA SAYFASI

Cansu Uçar tarafından hazırlanan ‘**Manyas Kocagöl'de Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait Kiliseler**’ başlıklı bu yüksek lisans tezi **Sanat Tarihi** Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Fatma Evren DAŞDAĞ

.....

Kurumu: Marmara Üniversitesi

İkinci Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Feride İmrana ALTUN

Kurumu: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi.

.....

Üyeler:

Prof. Dr. Gülgün Köroğlu

.....

Kurumu: Mimar Sinan Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Özer

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Csillagh BALOGH

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 18/ 02 / 2022

ÖNSÖZ

Osmanlı döneminde inşa edilen Manyas Kocagöl'deki Kazak kiliselerini ele alan bu çalışma ile kentin ilgili dönemindeki tarihi ve geçmişiyle bağ oluşturarak günümüze kadar gelen Kocagöl'deki Don Kazaklarına ait kültür varlıklarının tanıtılması, yaşatılması ve yeni araştırmalara kaynak oluşturulması amaçlanmaktadır.

Tezime danışmanlık yapmayı kabul eden, tez çalışmam süresince tecrübe ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren, bilgisini benimle paylaşmaktan çekinmeyen, manevi desteğini eksik etmeyen, kibarlığından hiçbir koşulda taviz vermeyen hocam Sayın Prof. Dr. F. Evren Daşdağ'a gösterdiği sabır için teşekkürü bir borç bilirim.

Öğrenim hayatımın yanı sıra tez yazım sürecimde de manevi desteğini eksik etmeyen, akademik ilgilim sürekli taze kalmasını sağlayan, düşüncelerimi açıkça ve akademik formata uygun olarak yazabilmem konusunda açıklarımı gideren, çalışmalarımda gördüğü eksiklikleri tamamlamaya çalışan, bilgisini ve kütüphanesini benimle paylaşan, tezimi başından itibaren büyük bir titizlikle inceleyen eş danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Feride İmrana Altun'a şükranlarımı sunarım.

Manyas Kocagöl'deki araştırmalarım sırasında tanıştığım, verdiği bilgilerle büyük yardımları dokunan, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi'nde düzenlenen Bandırma ve Çevresi Sempozyumu'nda bana sunum yapma fırsatı veren, Kocagöl'den Rusya'ya göç eden Don Kazakları ile iletişim kurmama vesile olan Sayın Prof. Yılmaz Arı hocama, çalışmama yaptığı katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Don Kazaklarını araştırırken yolumun kesiştiği, bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan, Kocagöl'deki son Kazaklar olan Anna ve Valedo ile tanışmama vesile olan, Son Kazak Kocagöl romanının yazarı Salim Nizam'a; Salim Nizam aracılığıyla tanıştığım, verdiği bilgilerle bana farklı bir perspektif sağlayan, benzer toplulukları çalıştığımız yazar Sinan Kıyanç'a; kiliselerin mimarileriyle ilgili verdikleri bilgilerle çalışmama ışık tutan Valedo ve Anna Değirmenci ve bildiklerini aktarmaya çekinmeyen Kocagöl Köyü halkına teşekkürlerimi sunarım.

Çizim ve rölöve konusunda bana yardımcı olan Sayın Öğr. Gör. Mimar Özyıl Yıldırım ve Mühendis Arife Gülsoy'a ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak, beni her koşulda destekleyen aileme ve her türlü sıkıntıyı paylaşan, desteğini hiçbir koşulda esirgemeyen, karamsarlığa kapıldığımda bana hedeflerimi hatırlatıp beni kendime getiren, bu tezin gizli kahramanı sevgili eşim Tolga Uçar'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

MANYAS KOCAGÖL'DE BULUNAN DON (RUS) KAZAKLARINA AİT KİLİSELER

Uçar, Cansu

Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü

Danışmanlar: Prof. Dr F. Evren Daşdağ

Dr. Öğr. Üyesi Feride İ. Altun

Şubat, 2022, 95 Sayfa

Bandırma ve çevresi coğrafi konumu, ulaşım imkanları, iklim yapısı gibi özelliklerinden dolayı ideal bir yerleşim merkezi olarak görülmüş ve zaman zaman göçmenlerin yerleştikleri önemli yerleşimlerden biri haline gelmiştir. Slav göçmenleri olan Don Kazakları da Bandırma çevresine yerleştirilmiş önemli topluluklarından birisidir. Çar I. Petro döneminde Rusya'da yaşanan dini parçalanmadan dolayı sakallarını kesmemek uğruna Osmanlı Devleti'ne sığınan Don Kazakları, 1709'lu yıllarda 38 gemi ile yola çıkarak Enez ve Manyas topraklarına yerleştirilmişlerdir. Manyas'ta Türkler tarafından Kazak Köyü olarak anılan ve günümüzde Kocagöl adı ile bilinen bir köy kurmuşlardır. Bölgede Don (Rus) Kazakları'na ait günümüze ulaşmış iki adet kilise yapısı ve mezarlık bulunmaktadır. Söz konusu kiliselerden biri olan Hayat Veren Üçlü Kilisesi (Trinity Tserkov'/Büyük Kilise/Yeni Cami) bugün Kocagöl/Merkez Camii olarak kullanılmaktadır. Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi (Uspenskaya Tserkov'¹/ Küçük Kilise) adlı kilise ise 2000'li yılların başlarına kadar okul olarak kullanılıp sonrasında âtil halde bırakılmıştır. Kültürlerine son derece bağlı olan Kazaklar, 1960'ların başına kadar burada özgürce yaşamış ve 1962 yılında tersine göçle Rusya'ya geri dönmek zorunda kalmışlardır. Geri dönerlerken yanlarına aldıkları ikonaları götürmelerine izin verilmemiş ve ikonalara gümrükte el konulmuştur. Don Kazaklarına ait ikonaların çoğu Ayasofya Müzesi'nde, iki tanesi de Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Çalışmamın amacı Balıkesir, Kocagöl çevresinde yaşamış göçmen topluluklarından biri olan Don Kazaklarına ait kiliseleri incelemektir. Bu çalışmada Don Kazaklarının, bölgeye gelişleri, yerleşmeleri, kültürleri ve bölgedeki mimari faaliyetleri incelenecektir. Kazakların bu bölgede neden iki tane kiliseye ihtiyaç duydukları, kiliselerin mimari tanımlarının

¹ Kiril harfleriyle yazılışı “Успенская церковь”

yapılması ve günümüzdeki durumlarının belgelenmesi çalışmanın temel sorunlarını oluşturmaktadır. Konuya özgünlük ve bütünlük sağlaması açısından bölgeye ait gazeteler ile yayınlar taranmış, Kocagöl’de yaşayan halkla röportaj yapılmış ve bütün veriler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Kiliseler yerinde incelenip fotoğraflanmış ve planları çizilmiştir. Kiliselerin tanımları yapıldıktan sonra Don Kazaklarına ait diğer kiliselerle karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde; Manyas Kocagöl’de bulunan Don Kazaklarına ait Meryem’in Göğsü Yükseliş Kilisesi (Uspenskaya Tserkov’/ Küçük Kilise) ve Hayat Veren Üçlü Kilisesi’nde (Trinity Tserkov’/Büyük Kilise/Yeni Cami) başkent Konstantinopolis’te yoğun olarak kullanılan üç nefli bazilikal plan ile Ege bölgesi Rum-Ortodoks kiliselerinde severek kullanılan tek nefli bazilikal planın tercih edildiği ve söz konusu kiliselerinin cephe düzenlemelerinde, aynı inanca sahip olan diğer toplulukların Rusya ve çevresinde inşa ettikleri dua evlerinin cephelerinden etkilendiği ortaya çıkarılmıştır. Kiliselerin cepheleri oldukça sade olup iç mekanlarda da herhangi bir süsleme ögesine rastlanmamıştır.

Anahtar kelimeler: Balıkesir, Manyas, Kocagöl, Göç, Don Kazakları, Kilise.

ABSTRACT

CHURCHES OF DON (RUSSIAN) COSSACKS IN MANYAS KOCAGOL

Uçar, Cansu

Master Thesis, Department of Art History

Advisor: Prof. Dr. F. Evren Daşdağ

Dr. Lecturer Feride İ. Altun

February, 2022, 95 Sayfa

Bandırma and its surroundings have been seen as an ideal settlement due to its geographical location, transportation opportunities and climate structure, and it has become one of the important settlements where immigrants settle from time to time. Don Cossacks, who are Slavic immigrants, is one of the important communities settled around Bandırma. Don Cossacks, who took refuge in the Ottoman Empire in order not to cut their beards due to the religious fragmentation in Russia during the reign of Tsar Peter I, set out with 38 ships in 1709 and settled in the lands of Enez and Manyas. They established a village in Manyas, which was known as the Kazakh Village by the Turks and is now known as Kocagöl. There are two church structures and cemeteries belonging to the Don (Russian) Cossacks that have survived in the region. One of these churches, the Life-Giving Trinity Church (Trinity Tserkov'/Great Church/New Mosque) is used as Kocagöl/Central Mosque today. The Church of the Assumption of the Virgin Mary (Uspenskaya Tserkov' / Small Church) was used as a school until the early 2000s and then left idle. The Kazakhs, who are very attached to their culture, lived freely here until the early 1960s and were forced to return to Russia by reverse immigration in 1962. They were not allowed to take the icons they took with them on their way back, and the icons were confiscated at the customs. Most of the icons belonging to the Don Cossacks are preserved in the Hagia Sophia Museum, and two of them are preserved in the Bandırma Archeology Museum.

The aim of my study is to examine the churches belonging to the Don Kazakhs, one of the immigrant communities who lived around Balıkesir, Kocagöl. In this study, the arrival, settlement, culture and architectural activities of the Don Cossacks in the region will be examined. The main problems of the study are why the Kazakhs needed two churches in this region, the architectural definitions of the churches and the documentation of their current situation. In terms of providing originality and integrity to the subject, newspapers and publications belonging to the region were scanned, interviews were made with the people living in Kocagöl and all data were compared and evaluated. Churches were examined on site,

photographed and plans drawn. After the definitions of the churches were made, they were evaluated by comparing with other churches belonging to the Don Cossacks.

When the results obtained in this study are evaluated in general; In Manyas Kocagöl, the Church of the Assumption of the Virgin (Uspenskaya Tserkov'/Little Church) and the Life-giving Trinity Church (Trinity Tserkov'/Great Church/New Mosque) belonging to the Don Cossacks are a three-nave basilica, which is heavily used in the capital Constantinople. It has been revealed that the single-nave basilica plan, which is fondly used in the Greek-Orthodox churches of the Aegean region, was preferred, and the facade arrangements of these churches were influenced by the facades of prayer houses built by other communities of the same faith in Russia and its surroundings. The facades of the churches are quite plain and no ornamental elements were found in the interiors.

Key words: Balıkesir, Manyas, Kocagöl, Migration, Don Cossacks, Church.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
HARİTA LİSTESİ.....	ix
RESİM LİSTESİ.....	ix
PLAN LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı.....	2
1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Önemi.....	2
1.4. İlgili Kaynak ve Yayınların Değerlendirilmesi.....	3
1.5. Araştırmanın Yöntem ve Düzeni.....	6
2. BALIKESİR VE ÇEVRESİNİN COĞRAFI KONUMU VE TARİHÇESİ.....	8
2.1. Balıkesir İl'inin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi.....	8
2.2. Manyas İlçesi ile Kocagöl Köyü'nün Konumu ve Tarihçesi.....	10
3. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA HİRİSTİYAN AZINLIKLAR.....	14
3.1. Ortodoks Kavramı (İnanç) ve İnanç Merkezleri.....	16
3.2. Ortodoks Kiliseleri ve Hıristiyanlık Anlayışı.....	18
3.3. Don Kazaklarının Tarihine ve İnançlarına Kısa Bir Bakış.....	20
3.4. Eski İnananların Mimari Gelenekleri.....	35
4. MANYAS KOCAGÖL'DE BULUNAN DON KAZAKLARINA AİT KİLİSELER.....	39
4.1. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi (Uspenskaya Tserkov'/Küçük Kilise).....	39
4.1.1. Kilisenin Yeri ve Durumu.....	39
4.1.2. Kilisenin Tarihlendirilmesi.....	40
4.1.3. Mimari Tanımı.....	40
4.1.4. İç Mekân Kuruluşu.....	42
4.1.4.1. Naos.....	42
4.1.4.2. Bema ve Apsis.....	46

4.1.4.3. Oda.....	47
4.1.5. Dış Mekân Kuruluşu.....	48
4.1.5.1. Batı Cephe.....	48
4.1.5.2. Kuzey Cephe.....	49
4.1.5.3. Doğu Cephe.....	50
4.1.5.4. Güney Cephe.....	51
4.1.6. Örtü.....	51
4.1.7. Malzeme.....	51
4.1.8. Süsleme.....	52
4.2. Hayat Veren Üçlü Kilisesi (Trinity Tserkov'/ Büyük Kilise /Yeni Cami).....	52
4.2.1. Kilisenin Yeri ve Durumu.....	52
4.2.2. Kilisenin Tarihlendirilmesi.....	53
4.2.3. Mimari Tanımı.....	53
4.2.4. İç Mekân Kuruluşu.....	55
4.2.4.1. Naos.....	55
4.2.4.2. Bema ve Apsis.....	57
4.2.5. Dış Mekân Kuruluşu.....	58
4.2.5.1. Batı Cephe.....	58
4.2.5.2. Kuzey Cephe.....	60
4.2.5.3. Doğu Cephe.....	61
4.2.5.4. Güney Cephe.....	62
4.2.6. Örtü.....	63
4.2.7. Malzeme.....	63
4.2.8. Süsleme.....	63
5. KAZAKLARA AİT İKONALAR.....	64
5.1. İstanbul Tapu ve Kadastro 2. Bölge Müdürlüğü Binasındaki Kazak İkonaları.....	67
5.2. Bandırma Müzesinde Sergilenen Kazak İkonaları.....	69
6. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME.....	72
6.1. Plan.....	72
6.2. Cephe.....	76
6.3. İkonastasis.....	78
7. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	82
KAYNAKÇA.....	85

EKLER.....	92
EK I - Son Kazak Valedo'nun Ailesine Yönelik Bilgiler.....	92
EK I - Kocagöl Köyündeki Kazak Evleri.....	94

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Ortaçağ'da Balıkesir ve Çevresi

Harita 2. Manyas İlçesi Haritası

Harita 3. Bulavin İsyanı'ndan sonra Ignat Nekrasov ve kendisine tabi Kazakların Kuban'a sığınması

Harita 4. Don (Ağnad) ve Potkalı Kazaklarının Osmanlı Topraklarına İskân Edildikleri Yerler

Harita 5. Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi'nin Konumu

Harita 6. Trinity Kilisesi (Yeni Cami)'nin Konumu

Harita 7. Vladimir Eyaleti, 17-18. yüzyıl İkona Üretim Merkezleri

RESİM LİSTESİ

Resim 1. Kocagöl Köyü

Resim 2. Kilise Adası Üzerindeki Kilise Kalıntıları (konyayenigun.com)

Resim 3. Kocagöl'de Bir Kazak Mezarı (Somuncuoğlu, 2018; 284)

Resim 4. Kocagöl'deki Kazak Mezarı (Haziran 2020) (F. İ. Altun Arşivi)

Resim 5. 1962 yılında SSCB'ye dönen Nekrasov Kazakları (history1.ru)

Resim 6. Kumsky Vadisi (Kumskaya Dolina) Eski İnananlar Kilisesi (starove.ru)

Resim 7. Kumsky Vadisi (Kumskaya Dolina) Eski İnananlar Kilisesi İkonastasisi (starove.ru)

Resim 8. 1960'ların ortalarında Nekrasov Kazakları tarafından inşa edilen Novokumskoye'deki Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi (Makeev, 2021)

Resim 9. Novokumskoye'deki Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi'nin ikonastasis bölümü (Makeev, 2021)

Resim 10. Moskova'daki Uspenskaya (Meryem'n Göğe Yükseliş) topluluğunun (Shibaevskaya Dua Evi) eski ibadethanesi (all-photo.ru/)

Resim 11. Satarov, Spasovskaya (Tanrı Annesinin Şefaati) Dua evi (saratovregion.ucoz.ru)

Resim 12. Rzhev Eski İnanan Dua Evi (Voloskova, 2018)

Resim 13. Volkostrov Köyündeki Şapel (Fryzen, 2009)

Resim 14. Vladimir kentindeki Belikrinitsa topluluğunun eski Eski İnanan Trinity Kilisesi, 1916 (Fryzen, 2009)

Resim 15. Küçük Kilise Okula Dönüştürüldükten Sonra (Somuncuoğlu, 2018; 285)

Resim 16. Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi'nin avluya giriş kapısı

Resim 17. Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi, 1910 (Philippson, 1910; 167)

Resim 18. Giriş Kapısının Önünde Yer Alan Koridordan Batı Yönüne Bakış

Resim 19. Giriş Kapısının Önünde Yer Alan Koridordan Doğu Yönüne Bakış

Resim 20. Kuzey Yönünden Güney Cepheye Bakış

- Resim 21. Mekânın Doğu Cephesi
- Resim 22. Mekânın Batı Cephesi
- Resim 23. Mekânın Batı Cephesi
- Resim 24. Mekânın Doğu Cephesi
- Resim 25. Koridordan Doğu Yönündeki Apsise Bakış
- Resim 26. Kuzeybatı yönünden Güneydoğuya Bakış
- Resim 27. Oda Bölümünün Doğu Cephesi
- Resim 28. Oda Bölümünün Güneydoğu Cephesi
- Resim 29. Yapının Batı Cephesi
- Resim 30. Yapının Kuzey Cephesi
- Resim 31. Yapının Doğu Cephesi
- Resim 32. Yapının Güney Cephesi
- Resim 33. Trinity Kilisesi (Büyük Kilise)’nin Hava Fotoğrafı (Bintaş, 2020)
- Resim 34. Caminin Güney Duvarı
- Resim 35. Caminin Batı Duvarı
- Resim 36. Caminin Kuzey Duvarı
- Resim 37. Caminin Doğu Duvarı
- Resim 38. Apsisin Kuzey Cephesi
- Resim 39. Apsisin Güney Cephesi
- Resim 40. Güneybatı Cephe, İmam Lojmanı
- Resim 41. Yapının Batı Cephesi ve İmam Lojmanının Kuzey Cephesi
- Resim 42. Kuzeydoğu Cephesi
- Resim 43. Kuzeybatı Cephesi
- Resim 44. Kuzeydoğu yönünden Apsise bakış
- Resim 45. Güneybatı yönünden Apsise bakış
- Resim 46. Güney Cephe
- Resim 47. Kuzeydoğu Cephesi (Salim Nizam Arşivi)
- Resim 48. Smolensk Hodegetria İkonası, Kremlin Atölyeleri, Sergiev Posad Devlet Tarih ve Sanat Müzesi, 16. yy ortaları (bridgemanimages.com)
- Resim 49. Pantokrator İsa, Rusya, Eski İnananların Atölyesi, 17. yy sonu-18. yy başı, National Museum in Warsaw (Belczowska, 2019; 3)
- Resim 50. “Koimesis” Meryem’in Ölümü (Nilay Yılmaz, 1993; 14)
- Resim 51. “Analipsis” İsa’nın Göğe Yükselişi (Nilay Yılmaz, 1993; 29)
- Resim 52. Ahşap Aziz Georgios İkonası (F.İ. Altun Arşivi)

- Resim 53. Bronz Skladen İkona (F. İ. Altun Arşivi)
- Resim 54. Bronz Skladen İkona Arka Yüz (F.İ. Altun Arşivi)
- Resim 55. Korovniki'deki Aziz Kozma ve Damian Kilisesi Güney Cephesi (Voloskova, 2020)
- Resim 56. Nagavskaya'daki En Kutsal Theotokos'un Şefaati Kilisesi Kuzey Cephesi (Voloskova, 2020)
- Resim 57. Korytovka köyündeki Aziz Nicholas Kilisesi Güney Cephesi (sychevka.library67.ru, 2021)
- Resim 58. Pokrovsky Eski Müminler Katedrali'nin İkonastasisi (Olenev, 2013)
- Resim 59. Vidzy'deki rahipsiz Eski Müminlerin Molennası (Olenev, 2013)
- Resim 60. Novokumskoye'deki Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi'nin İkonastasis Bölümü (Makeev, 2017)
- Resim 61. İkonastasis Restitüsyon Önerisi (Erbilgin, 2021; 375)
- Resim 62. Valedo ve Ailesinin Kocagöl'deki Evi (Somuncuoğlu, 2018; 282)
- Resim 63. Sol baştan Alex, Valedo ve Anna Değirmenci, Cansu Uçar, Salim Nizam ve Feride İ. Altun
- Resim 64. Manyas Kocagöl'de bir Kazak Evi (Philippson, 1910; 167)
- Resim 65. Zengin bir Kazak evinin iç dekorasyonu (rostov-region.ru)

PLAN LİSTESİ

- Plan 1. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi Planı
- Plan 2: Trinity Kilisesi (Büyük Kilise)'nin Planı
- Plan 3. Sarmaşık Hagios Demetrios Kilisesi Planı
- Plan 4. Belgradkapı Panagia Kilisesi Planı
- Plan 5. Silivrikapı Panagia Kilisesi Planı
- Plan 6. Erdek Ballıpınar (Meryem Ana) Kilisesi planı (Köprülü Bağbancı, Bağbancı ve Aksoy)
- Plan 7. Ayvalık Hasır Adası Anonim Kilise Planı
- Plan 8. Ayvalık Cunda Hagios İoannes Kilisesi Planı
- Plan 9. Fethiye Karaköy Yukarı Kilise Planı
- Plan 10. Şirince Hagios Demetrios Kilisesi Planı

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.m.	: Adı geçen Makale
çev.	: Çeviren
ed.	: Editor
MÖ	: Milattan önce
s.	: Sayfa

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışma 18. yüzyılda Balıkesir İli'nin Manyas İlçesi'ne iskân ettirilen ve günümüzde Kocagöl olarak anılan köyde ilk modern yerleşmeyi kurup 250 yıl boyunca yaşamlarını burada sürdüren Don (Rus) Kazakları'nın bölgede inşa ettikleri Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi (Uspenskaya Tserkov'²/ Küçük Kilise) ve Hayat Veren Üçlü Kilisesi'ni (Trinity Tserkov'³/Büyük Kilise/Yeni Cami) konu almaktadır.

Bu çalışmanın çıkış noktası Bandırma Müzesi envanterine kayıtlı Don (Rus) Kazakları'na ait iki adet ikonanın tespiti olmuştur. Bandırma Müzesi'nde bulunan Bizans/Rum ikonaları hakkında çalışmalar yapan Dr. Öğr. Üyesi Feride İmrana Altun, çalışmalarını sürdürürken müze envanterinde Rum ikonası olarak tanımlanan iki adet ikonanın, Kocagöl Köyü'nde Don (Rus) Kazakları tarafından inşa edilen Troitsa (Trinity) Kilisesi'ne ait olan Rus ikonaları olduğunu saptamıştır. Altun, söz konusu ikonalar üzerinde detaylı çalışmalar yaparak Don Kazakları'nın 1962 yılında Rusya'ya göç ederlerken yanlarında götürmek istedikleri ikonalarının tamamına el konulduğunu ve Ayasofya Müzesi envanterine kaydedildiğini fark etmiştir. Bu ilginç konu F. Altun'un ilgisini çekmiş ve kendisini, belirli bir dönem Kocagöl Köyü'nde yaşamış Don Kazakları'nın sanatsal faaliyetlerini araştırmaya yöneltmiştir. Araştırmaları sonucunda Kocagöl Köyü'nde birisi küçük boyutlu, birisi de büyük boyutlu olmak üzere iki adet Kazak kilisesi tespit etmiştir. Bunun üzerine kiliselerin mimarileri hakkında yapılan çalışmalar saptanmaya çalışılmış ancak; konuyla ilgili herhangi bir belge veya yayına rastlanmamıştır. Don Kazakları'nın Kocagöl'de inşa ettikleri iki adet kilise yapısını literatüre kazandırmayı amaçlayan F. Altun, söz konusu kiliselerin belgelendirilmesini yüksek lisans tez konusu olarak tarafıma önermiştir.

Kocagöl Köyü'ne 1780'lerde iskân ettirildikleri düşünülen Don Kazakları'nın (Eski İnananlar) tarihi geçmişleri incelendiğinde, bölgeye yerleşmelerinden bir süre sonra köyün merkezine iki adet kilise inşa ettikleri anlaşılmıştır. Çalışmanın ana problemi, Don Kazakları'nın bölgede inşa ettikleri kiliselerin mimarilerinin incelenmesidir. Alt problemler ise köyün nüfusu ve yüz ölçümü göz önünde bulundurularak neden iki kiliseye ihtiyaç duydukları, kilise mimarilerinin hangi üsluba göre inşa ettikleri ve Don Kazakları'nın mimari geleneklerinin neler olduğu gibi sorulardır. Genel olarak 19. yüzyılı kapsayan çalışmanın ana

² Kiril harfleriyle yazılışı “Успенская церковь”

³ Kiril harfleriyle yazılışı “Троица церковь”

konusu, Kocagöl'de bulunan Eski İnananlara ait kiliselerin mimarisinin, planlarının, malzeme ve tekniklerinin detaylı biçimde açıklanmasıdır.

1.2. Çalışmanın Amacı

Osmanlı döneminde Manyas Kocagöl'de inşa edilen Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi (Uspenskaya Tserkov'/ Küçük Kilise) ve Hayat Veren Üçlü Kilisesi'ni (Trinity Tserkov'/Büyük Kilise/Yeni Cami) ele alan bu çalışma ile kentin ilgili dönemdeki tarihi ve geçmişiyle bağ oluşturarak günümüze kadar gelen bu iki kilisenin tanıtılması, yaşatılması ve yeni araştırmalara kaynak oluşturması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda söz konusu kiliselerin mimarisi belirlenmiş, plan tipi ortaya çıkartılmış, malzeme ve tekniği açıklanmış, yapıların fotoğrafları çekilerek belgelenmiştir.

1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları ve Önemi

Manyas Kocagöl'de Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait Kiliseler başlıklı bu araştırma, Don Kazakları'nın Kocagöl Köyü'nde inşa ettikleri iki adet kilisenin mimarisinin ortaya konulması, bu kiliselerle bağlantılı olan ikonaların özetlenmesi ve günümüzde orijinalliğini büyük oranda kaybetmiş bu kiliselerin gelecekte yapılabilecek restorasyon çalışmalarına öneriler getirilmesiyle sınırlıdır.

Kocagöl Köyü'nün bağlı olduğu Manyas, Balıkesir'e bağlı bir ilçedir. Balıkesir şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte sınırlı arkeolojik araştırmalardan, bölgenin tarih öncesi devirlerinden beri meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Eski çağlarda yaşayan Misyalılarından Cumhuriyet Dönemi'nde yaşayan Türklere kadar tarihi bir geçmişe sahip olan Balıkesir, şüphesiz ki tarihi eserleriyle de önemli bir yere sahiptir. Ancak bu alanda bölgedeki araştırmalar daha çok tarih ve coğrafya konularında olup taşınmaz kültür varlıkları çok az araştırmacının ilgisini çekmiştir. Manyas İlçesi Kocagöl Köyü de bu bölgelerden biridir. Kocagöl Köyü'nün kuruluşunun Don Kazakları'nın bölgeye yerleşmesiyle başlaması, araştırmacıları daha çok Don Kazaklarını sosyolojik yönden incelemeye yönelttiği düşünülebilir. Gerek söz konusu sebepler gerekse Don Kazakları'nın din meselelerinde dışa kapalı bir toplum olması, Kocagöl'de bulunan kiliselerin araştırılıp belgelenmesini sekteye uğratmış olabilmektedir.

Kocagöl'deki Don Kazakları'na ait kiliselerin araştırıldığı bu çalışma, bölgenin ilk modern sakinleri olan Don Kazakları'nın köydeki mimari faaliyetleri hakkındaki literatürde tespit edilen eksikliğe katkı sunması açısından önemlidir.

1.4. İlgili Kaynak ve Yayınların Değerlendirilmesi

Bu çalışmada faydalanılan kaynaklar, genel itibariyle Manyas ve çevresini çalışmış tarihçi ve sosyologların eserlerinden oluşmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili İngilizce, Rusça ve Türkçe araştırmalardan da yararlanılmıştır. Çalışma esnasında faydalanılan kaynakların başında 1956 yılında *Sosyoloji Dergisi*'nde yayınlanan “Gönen Bölge Monografisi” adlı makale gelmektedir. Makale, Türkiye’de Don Kazakları konusunun öncülüğünü yapan sosyolog Hilmi Ziya Ülgen’e aittir. Ülgen makalesinde yoğun olarak Gönen bölgesine yerleşen göçmenlerin entegrasyonunu ele almış ve Gönen çevresindeki sıra köylere ait gözlemlerini de aktarmayı ihmal etmemiştir. Kocagöl Köyü başlığı altında Kazaklar’ın kısa bir tarihçesi, köy halkının geçim tarzı, Kazaklar’ın kıyafetleri, dilleri, dinleri, evlenme adetleri ve Rusya’ya dönüş sebepleri konuları işlenmiştir. Ayrıca makale Kazakların kaç hane oldukları hakkında fikir vermesi açısından da önem arz etmektedir.

Sosyal-psikologlardan olan Mümtaz Turhan, 1955-1956 yıllarında birkaç asistanı ile birlikte Manyas’taki Kocagöl Köyü’ne gitmiş ve orada iskân eden Kazaklar hakkında sosyolojik gözlemlerde bulunmuştur. Turhan 1956 yılında yayınlanan “Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar” başlıklı makalesinde Kazakların gelenek ve görenekleri hakkındaki çalışmalarını ve Kazaklar ile diğer göçmen köylerindeki kültür değişimleri hakkındaki incelemelerini aktarmaktadır.

Turhan’ın öğrencisi olan Beğlan Birand Toğrol, Manyas Kazakları hakkındaki çalışmalara devam ederek 1987 yılında “The Kuban Cossacks of Manyas Turkey And ‘The Cossacks’ Of Leo Tolstoy” adlı bir çalışma hazırlamıştır. Toğrol 1954 yılında Manyas Kazakları’nı iki aylık süre boyunca inceleme şansı yakalamıştır. İncelemenin sonunda Manyas Kazakları’nın tarihini aydınlatarak açıklamalarda bulunmuş ve Manyas Kazakları ile Leo Tolstoy’un *Kazaklar* adlı romanında geçen Terek Kazaklarını karşılaştırarak bu iki toplumun farklı yönlerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca her iki toplumun inançlarını yerine getirme ve yüzyıllar boyunca renkli yaşam tarzlarını sürdürme konusundaki benzer kararlılıkları da tartışılmıştır.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Don Kazakları’nın tarih ve sosyolojisiyle ilgili önemli çalışmaları bulunmaktadır. 1994 yılında yayınlanan *Sosyoloji Konferansları 1962-1963* adlı derlemede “Türkiye’de İslav Muhacirleri” ve “Türkiye’den Rusya ve Amerika’ya Göç Eden İslav Muhacirleri” başlıklı iki önemli makalesi ile 2015 yılında yayınlanan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası’nda “Rus Kazakları Etrafında Nazariyeler ve Bir Ek” adlı bir makalesi bulunmaktadır. Fındıklıoğlu, benzer konu başlıkları üzerinde durduğu bu üç

makalesinde Don Kazakları'nın tarihine ışık tutmanın yanı sıra Kazak toplumunu sosyolojik açıdan da değerlendirmiştir. Gerek kendi gözlemlerine dayanarak gerekse dönemin gazete ve arşivlerinden faydalanarak Don Kazakları'nı detaylı şekilde incelemiş, dinlerini, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini gözler önüne sermiştir.

Kazaklar konusu uzun bir dönem unutulmuş ve bu süre içerisinde hiçbir çalışma yayınlanmamıştır. Belgesel yapımcısı olan Servet Somuncuoğlu'nun 1964 yılında başlayıp 2013 yılına kadar devam ettirdiği çalışmaları, Kazaklar konusunu yeniden gündeme getirmiştir. Somuncuoğlu 'Don Kazakları' adlı eserini, konu hakkında başvurduğu önemli tanıkların verdiği bilgiler ile Manyas'tan Rusya Stavropol'e göç eden Kazaklarla kurduğu temasların sonucunda oluşturmuştur. Yazarın kullandığı yöntemin farklılığıyla değerli bir çalışma olan bu kitap, içinde bulunan bilgilerin kaynakları verilmediğinden literatür açısından zayıf kalmıştır. Söz konusu durum, Kazakları roman türünde ele alan Salim Nizam için de geçerlidir. Nizam 'Son Kazak Kocagöl' adlı romanında Kazaklar hakkında bilimsel olmayan yayınlardan aldığı veriler ile ailesinden dinlediği Kocagöl'de yaşayan Don Kazaklarının anılarını kurgulayarak okurla buluşturmuştur. Yazar kitabının sonuna yararlandığı kaynakları da eklemiştir.

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi'nden Coğrafya Bölüm Başkanı Profesör Doktor Yılmaz Arı ile Tarih Bölümü'nden Doçent Doktor Cemile Şahin de Don Kazakları hakkında çalışmalarda bulunmuşlardır. Arı "Manyas Gölü'nün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değişim" adlı çalışmasında 'kültürel ekoloji' yaklaşımını Manyas Gölü üzerinde değerlendirmiştir. Yörenin yerleşim tarihini açıklarken gölün kıyısındaki yerleşmelere de değinmiş, dolayısıyla Kocagöl Köyü hakkında da kısa bilgiler vermiştir. "Bandırma-Kocagöl Yöresinde Kazaklar" başlıklı makalesi ile doğrudan Kocagöl'e iskân edilen Don Kazakları'nı ele alan Şahin, Don Kazakları'nın bölgeye gelişleri, yerleşmeleri, bölgenin yapısı ile bölgedeki faaliyetleri irdelemiş ve Kazaklar'ın tarihsel süreç içindeki dönüşümlerini ortaya koymuştur.

Sanat, mimarlık, tarih gibi kategorilerde eserler yazmış Gönenli bir yazar olan Ulaş Töre Sivrioğlu, editörlüğünü yapmış olduğu Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi adlı kitapta "Manyas Kuban-Nehkrasov Kazakları" başlıklı bir makale yayınlamıştır. 2018 yılına ait bu makalede Sivrioğlu, çeşitli alt başlıklar altında Don Kazakları'nın Rusya'dan ayrılışlarından bölgeye gelişlerine, Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinden Rusya'dan Kocagöl'e getirdikleri gelenek görenek ve kültürlerine, toplumsal yapılarından Rusya'ya göç etmelerine kadar geniş

bilgilere yer vermiştir. Don Kazaklarından olan Yaverko Baran ile bir röportaj yapmayı ihmal etmeyen yazar, elindeki tüm verileri dikkatlice karşılaştırarak tarafsız sonuçlara ulaşmıştır.

Doğrudan Manyas'a yerleştirilen Don Kazakları'nı çalışan bir diğer yazar Sebahattin Şimşir'dir. "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına ve Çağdaş Kaynaklara Göre Manyas'a Kazakların Yerleştirilmesi" başlıklı makalesinde Şimşir, öncelikle Rusların Hristiyan oluşlarını ve Manyas Gölü'nün coğrafi özelliklerini konu edinmiş, daha sonra ise Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak Kazaklar'ın tarihini, nüfusunu ve geçim kaynaklarını açıklamıştır.

Nilay Yılmaz, doğrudan Don Kazakları ile ilgili olmamakla birlikte, *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu* adlı iki ciltlik çalışmada Kazaklar'ın Rusya'ya dönerlerken Türkiye'de bırakmak zorunda oldukları ikonaları konu edinmiştir. *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu I*'de Balıkesir İli, Kocagöl Köyü'nden Ayasofya Müzesi'ne getirilen Eski Kazaklara ait 28, *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu II*'de ise 25 ikonadan bahsetmiştir. İkonalar ilk katalogda konularına göre sınıflandırılmıştır. İkinci katalogdaki ikonaların Trinity Kilisesi'nin ikonastasisini oluşturduğu ve aynı dönemde üretildikleri bilindiğinden aynı başlık altında değerlendirmişlerdir.

Kazak ikonalarıyla ilgili yapılan diğer bir çalışma, 2021 yılında Seyda Hilal Erbilgin tarafından hazırlanmış doktora tezidir. *İstanbul Ayasofya Müzesi'ne Balıkesir-Manyas Çevresindeki Kazak Kiliselerinden Gelen Ahşap İkonalar* başlıklı tezde, söz konusu ikonalar tanıtılmış, yazıtlar incelenmiş ve kataloglanmıştır. Tezin üçüncü bölümü Don Kazakları, Eski İnananlar Mezhebi ve Manyas-Kocagöl'deki Kazak Kiliseleri'ne ayrılmıştır. Tezin içerisinde Troitsa Kilisesi'ne ait olduğu bilinen ikonalarından yola çıkılarak günümüze kadar gelemeyen ikonastasisin orijinalde nasıl olabileceği önerisi de bulunmaktadır.

Nikolay Leskov'un Mühürlü Melek adlı eseri 1872 yılında tamamlanıp 1873'te yayınlanan gerçekçi bir hikayedir. Hikâyede genel olarak Raskol Dönemi sonrası ve bir grup Eski İnanchı taş işçilerinin 19. yüzyılın ikinci yarısında toplumdaki konumu ele alınmıştır. Hikâyenin konusu, kutsal ikonalarını kilise görevlilerine kaptıran taş işçilerinin ikonalarını geri alma mücadeleleridir. Hikâyede anlatılanlar Eski İnananların ikonaları ile ibadethaneleri arasındaki ilişkiyi açıklaması bakımından konumuz için önemlidir.

Literatür taraması sonucunda Manyas Kocagöl'de yaşamış Don Kazakları hakkındaki erişilebilir kaynakların büyük bir çoğunluğunun 19-20. yüzyıla ait tarih ve sosyoloji çalışmalarından ibaret olduğu dikkatimizi çekmiştir. Söz konusu yayınlar yol gösterici nitelikte ve ilk olmaları açısından oldukça önem taşımaktadır ancak Don Kazakları'nın

bölgedeki imar faaliyetleri konusundaki bilgiler yetersizdir. Dolayısıyla Osmanlı ve Rus arşivlerinde tarihsel bakış açısıyla yapılacak detaylı çalışmalarla Don Kazakları'nın bölgeye kilise inşa ederlerken kimlerden izin aldıkları, hangi koşullar altında kilise inşa ettikleri, çan kulelerinin ne zaman kiliseye eklendiği gibi soruların cevaplanması mümkün olabilir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Düzeni

Bu çalışma belgelendirme ve alan çalışması metoduna dayanmaktadır. Çar I. Petro ve Osmanlı dönemlerinde Don Kazakları hakkında bilgi veren kaynaklar bir araya toplanmış ve değerlendirilmiştir. Bu konuda yazılı kaynaklara dayanan incelemenin yapılabilmesi için, kütüphane ve internet ortamında bulunan belgeler, salnameler ile Rusça, İngilizce ve Türkçe kitap, makale, sempozyum bildirileri ve tezlerden yararlanılmıştır. Bandırma Kuşçenneti'nin ve Manyas Gölünün tarihsel önemini ele alan Göçlerin Gölü belgeseli başta olmak üzere konuyla ilgili çevrimiçi ortamlardaki video kayıtları da izlenerek değerlendirmeye dahil edilmiştir. Kocagöl'deki Don Kazaklarına ait kiliseler İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'ne kayıtlı olduğundan Patrikhane ziyaret edilmiş, görevlilerden Yorgo Benlisoy ile görüşülmüş ve Kazaklara ait dokümanlara erişilmeye çalışılmıştır. Ancak Fener Rum Patrikhanesi'nde Don Kazakları'na ait herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

Çalışma süresi boyunca Manyas Kocagöl Köyü'ne beş kez gidilmiştir. Kocagöl Köyü'ne araştırmacı ve Dr. Öğr. Üyesi Feride İmrana Altun ile birlikte yapılan ilk ziyaret Haziran 2020 tarihinde gerçekleşmiştir. Aynı tarihte kiliseler yerlerinde incelenerek detaylı fotoğrafları çekilmiş, köyün muhtarı Selahattin Yiğit ile görüşülmüş, muhtarlık binasında bulunan Don Kazakları'na ait evlilik defterleri incelenmiştir. Şubat 2021'de araştırma alanına araştırmacı ve Öğr. Gör. mimar Özyıl Yıldırım ile gidilmiştir. Bu çalışma sırasında mimar Yıldırım tarafından kiliselerin ölçüleri alınmış, plan ve kesitleri çizilmiştir. Mayıs ve Temmuz 2021'de kiliseler tekrar gezilmiş ve eksik olan fotoğraflar tamamlanmıştır. Son olarak 2021'in Kasım ayında köye gidilmiş ve son Kazak Valedo Değirmenci⁴, eşi Anna Değirmenci ve Alex Değirmenci ile röportaj yapılmıştır. Röportaj sırasında genel olarak kiliselerin mimarileriyle ilgili açık uçlu sorular sorulmuş ve cevaplar yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. 17-18 Eylül 2021 tarihinde BANÜ-ESAM tarafından düzenlenen Bandırma ve Çevresi Sempozyumu'na Kocagöl Köyü'nden katılan dinleyicilerden Kocagöl'den Rusya'ya göç eden Kazaklar'ın irtibat numaraları alınmış ve görüşmeler sağlanmıştır. Bu görüşmeler sırasında kiliselerin isimleri ile birer adet çan kulesine sahip oldukları bilgisi doğrulanmıştır.

⁴ Valedo Değirmenci aslen Kars'tan ayrılıp Kocagöl'e yerleşmiş bir Malakan'dır. Don Kazak'ı olan Valedo'nun eşi Anna Değirmenci'dir.

Yukarıda sözü edilen yöntemle hazırlanan bu araştırma, giriş, sonuç ve karşılaştırma ve değerlendirme dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölüm, konuya giriş niteliği taşıdığından, çalışmanın ana amacını gölgelememesi düşüncesiyle kısa tutulmuştur. Bunlardan ilki Balıkesir İli, Manyas İlçesi ve Kocagöl Köyü'nün konumu ve tarihçesini, ikincisi ise Ortodoks kavramını, inanç merkezlerini, Ortodoks kiliselerini, Hristiyanlık anlayışını, Don Kazaklarının tarihi ve inançlarını konu almaktadır.

Araştırmanın konusu olan Kocagöl'deki Don Kazakları'na ait kiliselerin mimarisi, planları, malzeme ve tekniği mümkün olduğunca ayrıntılı bir biçimde dördüncü bölümde iki ayrı alt başlık altında incelenmiştir. Her iki alt başlık üç alt başlık içermektedir. Birincisinde kiliselerin konumları verilmiş ve genel olarak günümüzdeki durumlarından bahsedilmiştir. İkincisinde yapıların inşa tarihleri hakkında kesin bir bilgi bulunmadığından elde edilen verilerle mantıklı bir çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır. Üçüncü alt başlıklar ise çeşitli alt başlıklardan oluşmakta olup bu başlıklar altında kiliselerin mimari tanımları detaylı bir biçimde açıklanmıştır.

Araştırmanın beşinci bölümünde, konuyu tamamlayıcı nitelikte olduğu düşünüldüğünden, Kocagöl'de yaşamış Don Kazakları'nın kiliselerinde kullandıkları ikonalarından bahsedilmiştir. Bu bölüm iki alt başlık içermekte olup ilkinde, 1962 yılında Ayasofya'ya götürülen Kazak ikonalarına; ikincisinde ise Bandırma Müzesi'nde bulunan Kazak ikonalarına değinilmiştir. Özellikle Ayasofya Müzesi'nde bulunan ikonalar Kocagöl'deki Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi'nin ikonastasisi hakkında geniş fikirler vermesi açısından araştırma için oldukça önem arz etmektedir.

Sonuç bölümünden önceki altıncı bölümde ise Kocagöl'deki Kazaklara ait bu iki kilise ilk olarak birbirleriyle, daha sonra da Kazaklara ait diğer kiliseler ve 19. yüzyılda Bandırma ve çevresinde inşa edilmiş Rum Ortodoks kiliseleriyle karşılaştırılmıştır. Elde edilen verilerden yola çıkılarak kiliselerin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konularak kendi içlerinde değerlendirilmiştir.

2. BALIKESİR VE ÇEVRESİNİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

2.1. Balıkesir İl'inin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Balıkesir ili Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nde bulunur. Balıkesir kuzeyden Marmara Denizi, batıdan Ege Denizi ve Çanakkale, güneyden İzmir ve Manisa, güneydoğudan Kütahya, doğudan ise Bursa illeri ile çevrilidir.⁵

Balıkesir'in kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte sınırlı arkeolojik araştırmalar, yörede tarih öncesi devirlerden beri bir yerleşimin olduğunu göstermektedir. Bugünkü şehrin merkezinde iskanın çok sonra başladığı tahmin edilerek ilk iskân yerinin İstanbul-Miletopolis güzergahı üzerinde bulunan Akhyrous (Hadrianoutherai) olduğu düşünülmektedir. Strabon'a göre⁶ bölgenin en eski sakinleri, Trak olabileceklerini düşündüğü Bitinler, Mizler (Misyalılar) ve Friglerdir.⁷ Balıkesir'de yaşayan ve yöreye adını verdiği düşünülen ilk topluluk M.Ö. 2000'lerde yöreye gelen Bitinlerdir. Bitinler M.Ö. 1000 yılında Trakya'dan gelerek Bebrıkya denilen bölgedeki Bebrıklar'ı buyruğu altına almış ve yörede egemen konuma gelmişlerdir. Bitinya Bölgesi, Lidya sınırlarının Kral Krezüs (MÖ 560-546) döneminde Kızılırmak'a kadar genişlemesiyle birlikte batıdaki Yunan kentleri, Magnesia, Kolophon, Priene, Smyrna ve Efes de dahil olmak üzere Lidya toprakları arasına katılmıştır. M.Ö. 574-546'da Krezüs, Pers kralı II. Darius tarafından Lidya'nın başkenti Sard'da kuşatılmıştır. Kuşatmanın ardından kent Perslerin eline geçmiş ve böylece Lidya toprakları da Bitinya'yla birlikte Pers egemenliğine girmiştir.⁸ Balıkesir daha sonra sırasıyla İskender İmparatorluğu, Seleukoslar ve Bergama Krallığı'nın topraklarına dahil edilmiştir. Bergama Krallığı ortadan kalktıktan sonra bölge Roma İmparatorluğuna bağlanıp yeni oluşturulan Asya eyaletine dahil edilmiştir. İmparatorluk ikiye ayrıldıktan sonra ise Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalmıştır (Harita 1).⁹

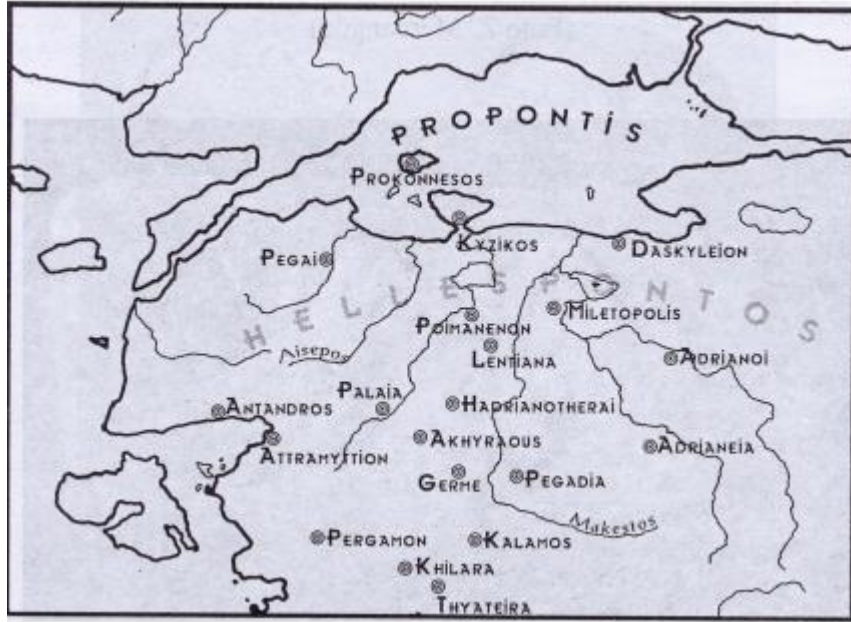
⁵ Yücel Yaman ve Taha Parla, "Balıkesir", *Yurt Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1981), s. 1103.

⁶ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000), s. 60.

⁷ Mücteba İlgürel, "Balıkesir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul, 1992), s. 12.

⁸ Yaman ve Parla, s. 1119.

⁹ İlgürel, s. 13.

Harita 1: Ortaçağ'da Balıkesir ve Çevresi (Mercangöz, 2004; 72)

Türklerin Anadolu içlerine ilerlemeye başladığı yıllarda Bizanslılar ile Türkler arasında mücadeleler başlamış ve Balıkesir bölgesi tampon bölge vazifesi görmüştür. Constantinopolis'in Latinler tarafından işgali ve Latinlerin bölgeye yerleşmesi ile de neredeyse tüm Bithynia Bölgesi Türkler, Latinler ve Bizanslılar arasında mücadele alanına dönmüştür. Bizanslılar MS 14. yüzyılda Türklerle mücadele etmek amacıyla bölgeye Katalanları yerleştirmiş ancak Bizans'ın bütün çabalarına rağmen bölge, Sultan Orhan Dönemi'nde tamamen Türklerin yönetimine geçmiştir.¹⁰

Balıkesir ilk kez Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın emrindeki Türk akıncılarının Anadolu'yu yer yer fethettikleri sırada Türklerin eline geçmiştir. Ancak yörenin I. Haçlı Seferi (1096-1099) sonrasında tekrar Bizanslıların eline geçmesi bölgenin Türkleşmesini geciktirmiş, şehir ve civarının Türklerin hakimiyetine kesin olarak girmesi 1300 yıllarını bulmuştur.¹¹ Selçuklu Devletinin yıkılmasından hemen önce, 1300 yıllarında, bağımsızlığını ilan eden Danişment ailesinden Kalem Bey'in oğlu Karesi Bey, kendi ismiyle anılan beyliğini kurmuş ve sınırlarını Bizans'ın zayıflığından faydalanarak genişletmiştir. Karesi Bey'den sonra başa geçen Aclan Bey zamanında Osmanlı Beyliği ile çok iyi ilişkiler kurulmuştur ancak Aclan Bey'den sonra yerine geçen büyük oğlu Demirhan Bey, halka çok kötü davranmıştır. Halk ve beyliğin ileri gelenleri bu durumdan şikayetçi olarak Bursa'daki Dursun Bey'i davet etmişlerdir. Dursun Bey 1345 yılında abisi Demirhan Bey tarafından öldürülünce

¹⁰ Oğuz Koçyiğit, "Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Takımadalarında Bizans Dönemi Kültür Varlıkları", *Lycus Dergisi*, Sayı.2, (Aralık 2020), s. 104-105.

¹¹ İlgürel, s. 13.

Orhan Gazi halkın ve ileri gelenlerin isteği üzerine Karesi Beyliği topraklarını Osmanlı topraklarına dahil etmiştir.¹²

Karesi, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Anadolu Eyaletinin bir sancağı konumundaydı. Anadolu Eyaletlerinin merkezi Kütahya; sancakları Hüdavendigar (Bursa), Saruhan (Manisa), Menteşe, Aydın, Ankara, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Çankırı, Hamid (Isparta), Teke, Kastamonu, Bolu, Sultanönü (Eskişehir) ve Karesi'dir. Karesi Sancağı da kazalara ayrılmıştır. Merkez kazası Balıkesir olmak üzere diğer kazaları Bigadiç, Sındırgı, Baş Gelenbe, Kemer Edremid (Burhaniye), Edremid, Ayazmend (Altınova), Kozak, İvrindi, Manyas, Fırt ma'a Şamlı (Susurluk) ve 1786'da bağlanan Ayvalık'tır. Karesi Sancağı 1816 yılına kadar Anadolu Eyaletlerine bağlı kalmış, aynı yıllarda Hüdavendigar ve Kocaeli Eyaleti adıyla kurulan eyalete, 1841'de ise Hüdavendigar Eyaleti'ne bağlanmıştır.¹³ 1845 yılında Karesi bir ara Hüdavendigar Eyaleti'nden ayrılarak Manisa ile birleşmiştir ancak bu durum kısa sürmüş ve Karesi tekrar Hüdavendigar'a bağlanmıştır. 1864 yılında "Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi" adlı bir düzenlemeyle Osmanlı Devleti'nde eyalet sistemi kaldırılmış ve vilayet sistemine geçilmiştir. Vilayetler de sancaklara ayrılarak mutasarrıflar tarafından yönetilmişlerdir. Bu yıldan sonra Hüdavendigar Eyaleti, Bilecik ve Kocaeli'nden ayrılarak Hüdavendigar Vilayeti olmuştur. Bu dönemde Hüdavendigar Vilayetinin sancakları ise Bursa (Merkez) Sancağı, Karahisar-ı Sahip Sancağı, Kütahya Sancağı ve Karesi Sancağıdır. 1881'de yapılan yeni bir düzenlemeyle Karesi Hüdavendigar'dan ayrılarak vilayet olmuş ancak 1888'de tekrar Hüdavendigar vilayetine bağlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı (1909-1922) yıllarında Karesi bağımsız bir liva olmuştur ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir.¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra, 1924'te Karesi Sancağı bütün sancaklar gibi vilayet (il) haline getirilmiştir ve 1926'da ise Balıkesir İli adını almıştır.¹⁵ 6 Aralık 2012 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanan, 6360 sayılı kanunla Balıkesir Belediyesi, "Büyükşehir" vasfını kazanmıştır.¹⁶

2.2. Manyas İlçesi ile Kocagöl Köyü'nün Konumu ve Tarihçesi

Balıkesir ilinin bir ilçesi olan Manyas, Marmara bölgesinin sınırları içinde olup Türkiye'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Doğusunda Bandırma ve Susurluk, batısında Gönen ve Balya, kuzeyinde Manyas gölü, güneyinde ise Balıkesir ili bulunmaktadır (Harita

¹² Mutaş, s. 3-4.

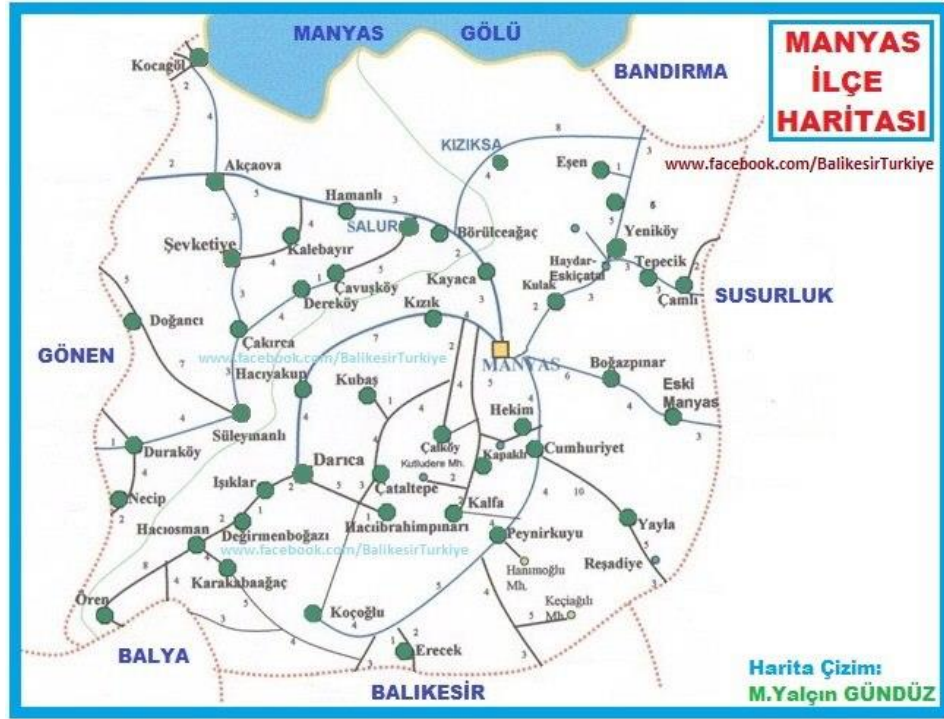
¹³ a.g.e., 5-6.

¹⁴ a.g.e., 14-15.

¹⁵ İlğürel, s. 13.

¹⁶ "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 6 Aralık 2012, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm> (8 Kasım 2019).

2).¹⁷ Manyas, ismini aldığı gölün güney tarafında bulunan ve batı yönünde uzanan bir ova üzerinde kurulmuştur. Manyas'ın içinde bulunduğu ova bir taraftan Manyas Gölü'nün güneyinde, diğer taraftan Kara Dere vadisinde bir şerit şeklinde uzanmaktadır.¹⁸

Harita 2. Manyas İlçesi Haritası (M. Yalçın Gündüz)

Bugünkü Manyas, Antik Çağda Miletopolis, Permainos, Poimanenon adlarını almış olup Küçük Misya toprakları içinde yer almıştır.¹⁹ Bölge M.Ö. 546'da Lidyalılar'ın hakimiyetine girmiş ve bu durum Lidyalılar'ın Perslere yenilip devletlerinin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Pers hakimiyetinin zayıfladığı M.Ö. 334 yılında, Büyük İskender'in Pers krallığını mağlup etmesinin ardından Misya bölgesi İskender'in hakimiyetine girmiştir. Bölge daha sonra Galyalılar ve Bergama Krallığı'nın da egemenliği altında kalmıştır.²⁰ Kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmeyen Manyas, İ.Ö. 1. yüzyılda Romalılar'ın eline geçmiştir ve Romalılar bölgede çeşitli mimari faaliyetlerde bulunmuşlardır.²¹ Manyas'ın 10 km doğusunda bulunan ve günümüzde Balıkesir'e bağlı bir ilçe olan Eski Manyas Köyü'nde²² Maltepe adı verilen tepe üzerinde Bizans Dönemi'ne ait olduğu düşünülen

¹⁷ Osman Doğan, "Manyas ve Gönen İlçelerinde Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat", Cumhuriyet Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış YLT*, Sivas 2003, s.11.

¹⁸ Fikret Güzey, *Cumhuriyetin 50. Yılında Balıkesir 1973 İl Yıllığı* (İstanbul, 1973), s. 24.

¹⁹ Yaman ve Parla, s. 1142.

²⁰ Muta, s. 2.

²¹ Yaman ve Parla, s. 1142, 1216.

²² İlknur Şatıroğlu, "Eski Manyas/Poimanenon Ortaçağ Yapıları", Hacettepe Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış YLT*, (Ankara, 2010), s. 45.

Poemamemus adlı bir harabe ve kale kalıntıları vardır.²³ Bölge Bizanslılardan sonra Selçukluların eline geçmiştir. Beylikler döneminde ise Karesi Beyliği'nin egemenliğine girmiştir. 1204 yılında Haçlılar'ın işgalinden sonra yöre 1336-1337'de Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmıştır.²⁴

Manyas, 1864 yılına kadar Hüdavendigar Eyaleti'nin Karesi Livasına bağlı bir kaza olarak kalmıştır. 1864'te vilayet sistemine geçilmesiyle birlikte Hüdavendigar Vilayeti Karesi Sancağının Erdek Kazasına bağlanmıştır. 1879 yılında ise Bandırma'ya bağlı bir nahiye haline gelmiştir. Nahiye sınıflandırmalarında Manyas birinci sınıf nahiye konumundadır.²⁵ 1936 yılına kadar Bandırma'ya bağlı bir bucak olan Manyas, 1936 yılının Aralık ayında ilçe olmuştur.²⁶

Manyas, Karesi bölgesinde en çok göç alan yerlerden birisi olmuştur. İlçede çok fazla göçmen köyü vardır. Bölgeye yerleşen göçmenlerin nüfusunun yerli halkın nüfusundan fazla olduğu zamanlar olmuştur. Göçler sonucunda Manyas ve çevresindeki köy sayılarında da artışlar görülmüştür. Örneğin 1887 yılında 57 olan köy sayısı 1890'da 63'e yükselmiştir. 1900 yılında Manyas'a bağlı 68 köy vardır.²⁷ 1936 yılına gelindiğinde Darıca ve Şevketiye bucakları ve 44 köy Manyas'a dahil edilmiştir. 1980'de ilçe nüfusu 30.067 kişidir ve bu nüfusun %16'sı Manyas'ta yaşamaktadır. Başlıca mahalleleri, Maltepe, Çarşı ve Yenimahalle'dir. Maltepe en eski mahalle olup kasabanın yerleşim çekirdeğini oluşturmaktadır. Çarşı Mahallesi ise kent merkezidir ve çeşitli idari binalar burada bulunur.²⁸ Manyas'ın günümüzde toplam 50 tane mahallesi bulunmaktadır.²⁹

Manyas Gölü, Balıkesir il sınırları içinde olup Manyas ile Bandırma ilçe sınırlarının yaklaşık olarak ortasında bulunmaktadır. Manyas ilçesinin kuzey taraflarına doğru Manyas Gölü'nün kıyıları yer almaktadır.³⁰ Manyas Gölü'nün civarındaki bölgeler tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli yerleşim alanlarından birisi olmuştur. Gölün güneydoğu kıyılarına kurulan ve gölün çevresinde görülen ilk yerleşim, Ergili Köyü çevresinde yer alan Daskyleion antik şehridir.³¹ İsmi Lidyalı bir soylu olan Daskylos'tan almış olabileceği

²³ Güzey, s. 159.

²⁴ Yaman ve Parla, s. 1142.

²⁵ Mutaş, s. 104.

²⁶ Güzey, s. 115.

²⁷ Mutaş, s. 103.

²⁸ Yaman ve Parla, s. 1185-1186.

²⁹ Manyas Belediyesi, Mahalleler, 2020, <http://manyas.bel.tr/mahalleler/> (31.12.2020).

³⁰ Sebahattin Şimşir, "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına ve Çağdaş Kaynaklara Göre Manyas'a Kazakların Yerleştirilmesi", *11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 10-16 Haziran 2013, s. 562.

³¹ Tomris Bakır, "Bandırma Kuş Cenneti'nin Tarih İçerisindeki Yeri, Dünyanın En Eski Milli Parkı Olma Durumu", *4. Kuş Cenneti Milli Parkının Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Ankara, 1989, Aktaran:

düşünülen kent, Akamed Dönemi'nde satraplık (valilik) merkezi olarak kullanılmıştır. Bu şehirde Akamedlerin yanı sıra Frig (Phryg) ve Lidya (Lydia) kültürlerinin izlerine de rastlanmaktadır. Helenistik dönemde de önemli bir merkez olmayı sürdüren kentte M.Ö. 2. yüzyıldan sonra yerleşim zayıflamış ancak iskân hareketleri Roma ve Bizans dönemine kadar devam etmiştir.³²

Sığırcı Atik Köyü gölün kuzey tarafındaki ilk köy olup 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi)'nden sonra Balkanlardan Anadolu'ya göç edenler tarafından kurulmuştur.³³ Yenisiğırcı Köyü ise Eski Sığırcı Köyü'nün kuzeybatısında bulunur ve 1900 yılında Kafkasya'dan Bursa'ya, oradan da 1902 yılında bu köye gelen Kabartaylar tarafından iskân edilmiştir. Manyas Gölü güney kesimindeki kırsal yerleşmelerde ise Anadolu'nun diğer yerlerinden gelen etnik gruplar eskiden beri o bölgeden yaşayan halkla birlikte iç içe yaşamışlardır.³⁴

Manyas Gölü etrafındaki köylerden -göç tarihi ve etnik anlamda- en ilginç olanı, gölün güneybatı kıyılarında bulunan Kocagöl Köyü'dür (Resim 1). Bu köy Ortodoks Hristiyan Kazaklar tarafından kurulmuş olup göl kıyısına kurulan ilk modern yerleşme olduğu düşünülmektedir. Aynı etnik grup, Manyas Gölü'nün kuzeyindeki Bereketli Köyü'ne de iskân etmişlerdir.³⁵ Sultan Abdülhamid (1876-1909) Dönemi'nde *Hamidiye* olarak anılan bu köy 1870'lerin sonlarına doğru kurulmuştur.³⁶ Hamidiye Köyü, Kierpert'in haritasında “Yeni Kazakly” olarak belirtilmiştir.³⁷ Kazaklar Güney Rusya'da Kuban Irmağı çevresinden Tuna Deltası'na geçmişler, oradan da Anadolu'ya göç etmişlerdir. 200 yılı aşkın süredir Kocagöl Köyü'nde yaşayan Kazaklar, dünya konjonktürünün 1962'lerdeki durumu ve bazı dini gelenekleri nedeniyle 1962 yılında buradan göç etmişlerdir.³⁸

Yılmaz Arı, “Manyas Gölü'nün Kültürel Ekonomisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değişim”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.40 (2003), s. 81.

³² Çiçek Atay, “Pers Satrapının Gölgesinde Çok Kültürlü Bir Kent”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı.25 (2012), s. 72, 76, 77.

³³ Arı, s. 81.

³⁴ a.g.e., 82-83.

³⁵ a.g.e., s. 81.

³⁶ Prigarin Aleksandr Anatol'yevich, Sen' Dmitriy Vladimirovich, “KHKH. Verovaniya Maloy Azii V Pervoy Polovine Veka: Novyye Materialy O Lipovane I Krasote”, *Zhurnal Lipovanskoy Istorii I Kul'tury Russkikh Starobryadtsev*, Vypusk 8, Odessa, 2011, Stranitsy 74 Snoska 44.

³⁷ Mesut Dündar, Yusuf Acioğlu, Oğuz Koçyiğit, “Ortaçağ'dan Günümüze Balıkesir İli Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları”, *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt.3, Diyarbakır, 2019, s. 556.

³⁸ Arı, s. 81.

Resim 1. Kocagöl Köyü (Bintaş, 2020)

3. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA HİRİSTİYAN AZINLIKLAR

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinin hemen ardından başkent ve Galata'da yaşayan gayrimüslimler için yayınladığı bir fermanla şehirde yaşayan Hıristiyanlara önemli serbestlikler getirmiştir. Bu fermanla Hıristiyanlara ibadetlerini serbestçe yapabilme hakkı, kendi dini liderlerini seçebilme hakkı, can ve mal güvenliklerinin sağlanması gibi haklar tanınmış, kilisenin varlığı da devlet tarafından kabul edilmiştir. Var olan kiliseler korunmuştur; ancak yeni kilise yapımına ve kiliselerde çan çalınmasına izin verilmemiştir.³⁹ Yeni kilise inşasına getirilen yasak, Osmanlı dönemindeki Rum Ortodoks kiliselerinin Bizans dönemindeki kiliseler üzerinde yer alma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu zorunluluk Rum Ortodoks kiliselerine, Bizans kiliselerinin devamı olma özelliğini kazandırmıştır.⁴⁰

Fatih Sultan Mehmet'in Anadolu'da yaşayan Hıristiyanlar için çıkardığı bir fermanın olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak fethin ardından 18. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu'da herhangi bir gayrimüslim dini yapısının inşa edilmemesi ve 18.-19. yüzyılda çok sayıda kilise inşasına girişilmesi, başkent ve Galata'da yaşayan gayrimüslimler için yayınlanan bu fermanın Anadolu için de geçerli olduğunu düşündürmektedir.⁴¹

1789 Fransız Devrimi sırasında yayılan millet, hürriyet ve eşitlik kavramları Osmanlı idaresindeki gayrimüslimlerin sosyal, dini ve hukuksal durumlarının değişmesinde etkili

³⁹ Sacit Pekak, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinassos)", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:51, İstanbul, 2009, s. 172-173.

⁴⁰ Zafer Karaca, *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 645.

⁴¹ Pekak, s. 173.

olmaya başlamıştır. 18. yüzyıl sonlarında Avrupa’da yayılan “Milliyetçilik” kavramı, Osmanlı’daki “Millet” kavramıyla bağdaşmayınca Osmanlı yönetimi, filizlenen milliyetçilik akımlarının kendilerine zarar vereceğini hissettiği için, azınlıklara eşitlik vaat etmeye başlamıştır. Osmanlı halkı ile bu topraklarda yaşayan gayrimüslimleri birbirlerine yaklaştırmak için çeşitli girişimlerde bulunan II. Mahmut, bu dönemde yeni kiliselerin inşasına izin vermiştir. I. Abdülhamit (1774-1789) döneminde 1774’te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı ülkesindeki Ortodoksların himayelerini Ruslar üstlenmiştir. 1779 yılında imzalanan Aynalı Kavak Antlaşması ile de Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların yeni kiliseler yapabilmeleri ve eski kiliselerini onarabilmeleri, 7. madde ile serbest bırakılmıştır.⁴² Ruslarla imzalanan bu antlaşmaların ardından gayrimüslimlere verilen haklar 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile genişletilmiştir.⁴³

Islahat Fermanı’nın 11. ve 16. maddeleri gayrimüslimlerin ibadet hak ve özgürlükleriyle ilgilidir. Bu maddelerle, gayrimüslimlere ait olan her türlü dini yapının onarımında ortaya çıkan zorluklar giderilerek yapıların daha kolay şekilde tamir edilmelerinin yolları açılmış, tek mezhebi olan mahallelerin ibadetlerini yapmalarındaki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Dini ayinlerin daha serbest bir ortamda yapılması sağlanmış, birden çok dini mezhebe sahip mahallelerde dini cemaatler yazılı kurallar dahilinde ibadet yerleri başta olmak üzere diğer kuruluşlarına ait yapılarını tamir etme hakkı biraz daha genişletilmiştir. Yeni bina yapımıyla ilgili bürokratik engellerin azaltılmasıyla kilise, havra gibi dini yapılarının sayılarının çoğalmasının önü açılmış, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin birbirleriyle eşit olacağı bildirilmiş ve ibadet özgürlüğü ilkesi hatırlatılarak ibadet serbestliği sıkça vurgulanmıştır.⁴⁴

Fermanın uygulanmaya başlamasının ardından Osmanlı Devleti’nin dört bir yanından yeni kilise, havra gibi cemaat kurumlarının inşası ve tamiri konusunda büyük bir talep artışı görülmektedir. Bu dönemde devlet tarafından yeni kilise inşasına, mevcutlarının tamirine, genişletilmesine veya yükseltilmesine hatta çan kulesi eklenmesine dair taleplerin büyük çoğunluğu kabul edilmiştir. 1856 yılından sonra çan çalınmasına izin verilmekle birlikte, karma nüfuslu bölgelerde çan kulesi inşası ve çan çalınması konularında hassas davranılmıştır.⁴⁵

⁴² a.g.e., 175.

⁴³ a.g.e., 177.

⁴⁴ Feride İmrana Altun ve Cansu Erdağ, “Menemen Agios Konstantinos Rum Ortodoks Kilisesi”, *Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt.3, Sayı.1, Haziran 2020, s. 27-28.

⁴⁵ Aşkın Koyuncu, “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı.16, 2014, s. 54-55.

1779 yılında imzalanan Aynalı Kavak Antlaşması ile Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların yeni kiliseler inşa etmelerine izin verilmesi, Manyas Kocagöl’de bulunan kiliselerin bu tarihten sonra inşa edildiğini düşündürmektedir. 1856 yılından sonra çan çalınmasına izin verilmesi ve söz konusu kiliselerden birisine ait olduğu bilinen 1879 tarihli çan, bu kiliselerin 19. yüzyıl sonlarında inşa edildiğini veya kiliselerden birinin 1879 yılından önce inşasının tamamlandığı ancak fermanın ilan edilmesinden sonra çanın yapıya 1879 yılında eklendiği ihtimallerini akla getirmektedir.

3.1. Ortodoks Kavramı (İnanç) ve İnanç Merkezleri

Ortodoks kelimesi Grekçe “orthos” ve “doxa” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. *Doğru inanç* anlamına gelen bu kelime, 11. yüzyılda Doğu-Batı şeklinde ayrılan Hristiyan toplumunun Grek ve Slav ağırlıklı Doğu Hristiyanlığını ifade eder.⁴⁶ Ortodoksluk Hristiyanlığın üçüncü büyük mezhebidir ve Ortodoksluk coğrafyasının sınırlarını büyük oranda Doğu Avrupa ve Anadolu oluşturmaktadır. Bu mezhep Hristiyanlaştırılmış Grek kültürünün üzerine temellenmiş olup büyük oranda Anadolu’da gelişmiştir ve buradan yayılmaya başlamıştır. Son birkaç on yıldan önce içe kapalı bir atmosferde yaşayan Ortodoksluk, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden itibaren modern dünyayla bütünleşme çabası içerisindeydi.⁴⁷

I. Konstantin MS 330 yılında imparatorluğun başkentini Roma’dan İstanbul’a taşımış ve Hristiyanlığı devletin resmi dini olarak kabul etmiştir. Hristiyanlığın resmi din ilan edilmesinden sonra İstanbul Kilisesi, Roma, İskenderiye ve Antakya kiliselerinin arasına katılarak kısa süre içerisinde ikinci sıraya yükselmiştir. Bu durum İskenderiye teologları ile Roma’nın tepkisine sebep olmuş ve kiliseler arasında birtakım mücadeleler görülmeye başlanmıştır. Bu mücadelelerin en önemlisi *monofizit* ve *diyofizit* çekişmesi olmuştur. Antakya Cemaati “İsa’nın ilahi ve insani olmak üzere iki tabiata sahip olduğu”nu söylemiş (diyofizit) ve İstanbul Patriği Nestoryus Antakyalı ilahiyatçıları desteklemiştir. İsa’da sadece tanrısal doğa olduğunu kabul eden (monofizit) İskenderiye Cemaati, Antakyalılara şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁸ 1054 yılında doğu ve batı kiliselerinin önderleri arasındaki çekişmeler had safhaya ulaşmıştır. Bunun sonucunda da İstanbul Patrikhanesi ile Roma Papalık’ın ilişkileri sona ermiş ve mezhepsel ayrılıklar yaşanmıştır. Bizans Kilisesi ‘Ortodoksluk’, Papalık ise ‘Katolik’ adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁴⁹

⁴⁶ Emre Amir, “Hristiyan’dan Öte Ortodoks Hristiyan Bir Millet: Rus İmparatorluğu’nun Tarih Okuması”, *Universal Journal of History and Culture*, Vol.1, No.2, October 2019, s. 178.

⁴⁷ Kürşat Demirci, “Ortodoksluk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, Cilt. 33, s. 409-410.

⁴⁸ Amir, s. 178, 179.

⁴⁹ Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 124.

Bizans imparatoru II. Basil, imparatorluk içinde meydana gelen çok sayıda isyan sonucunda Kiev Knezi Vladimir'den yardım talebinde bulunmuştur. Vladimir 6000 kişilik ordu yardımı karşılığında imparatorun kızı Anna ile evlenmek istemiştir. II. Basil'in bu isteği kabul etmesi üzerine prenses Anna İstanbul'dan Rusya'ya gelmiş ve gelirken Hristiyanlık yaşantısını da bu topraklara getirmiştir.⁵⁰ Vladimir bir süre sonra putperestlik inancından vazgeçerek Hristiyanlığı kabul etmiştir.⁵¹ Kiev Knezi bu kadarla kalmayıp halkına Dinyeper Nehri'nde vaftiz olmayı emretmiş ve tüm Rusları Hristiyanlaştırılmıştır.⁵² Böylece Ruslar Vladimir döneminde, 988 yılında Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmişlerdir.⁵³ Bunun sonucunda Kiev Rus metropolitliğinin merkezi konumuna gelmiş ancak Rus kilisesi İstanbul patrikhanesine bağlı kalmıştır.⁵⁴ Vladimir ise Havarilere eşit sayılarak Hristiyan aziz konumuna kadar yükseltilmiştir.⁵⁵ Putperest inancına ait tanrılar Ortodoksluğa karışmış ve yeni Hristiyan azizler ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Don Kazakları'nın Hristiyanlaştırılması, Dinyeper Kazakları gibi, Cyril ve Methodius adlı azizler aracılığıyla olmuştur.⁵⁷

1540 yılında metropoliten Macarios'un Rus Ortodoksluğu'nu merkezileştirmeyi planlamasıyla Rus Ortodoksları güçlü bir şekilde örgütlenmeye başlamışlardır. Böylece Moskova, bütün doğu patrikleri tarafından beş önemli patriklik şehirlerinden biri olarak tanınmıştır. 17. yüzyılda, Büyük Petro döneminde, Rus Ortodoksluğu devletin resmi çizgisine girmiştir. Rus Ortodoksluğu 1652 yılında Patrik Nikon tarafından Yunan kültürü çerçevesinde yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durum halk arasında önemli problemlere yol açmış ve Raskolniki (Eski İmanlılar) adıyla yeni bir mezhep ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Hristiyanlığı Bizans üzerinden kabul eden Ruslar, bu dinin gerekliliği olan kilise, manastır binalar ve ikonalara ihtiyaç duymuşlardır. Kiev başta olmak üzere birçok şehirde yine Bizans örnek alınarak kiliseler inşa edilmiştir. Kiliselerin Bizans'tan gelen örneklerle ve Rusya'nın iklim yapısına göre inşa edilmesi, Bizans-Rus mimarisi karışımı bir üslup oluşturmuştur.⁵⁹

⁵⁰ Amir, s.178.

⁵¹ Şir Muhammed Duali, "Rus Ortodoks Kilisesi", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt.10, Sayı. 2, Ağustos 2013, s. 65.

⁵² Amir, s.178.

⁵³ Sevinç Alkan Özcan, "Roma, İstanbul ve Moskova Arasında Ukrayna'daki Kiliseler Sorununun Kökenleri", *Avrasya Etüdleri*, Sayı.57, Temmuz 2020, s. 181.

⁵⁴ Çopur, s. 9.

⁵⁵ Duali, s. 65.

⁵⁶ Çopur, s. 6.

⁵⁷ Kanat, "XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltası'na Yerleştirilmeleri", s. 335.

⁵⁸ Demirci, s. 411.

⁵⁹ Çopur, s. 2-3.

3.2. Ortodoks Kiliseleri ve Hristiyanlık Anlayışı

Bizans Dönemi'nin standartlaşmış plan şeması bazilikadır.⁶⁰ Bu plan tipi Erken Hristiyan ve Ortaçağ mimarlığında, Batı'da ve Doğu'nun büyük bir bölümünde kullanılmıştır. Bazilikanın temeli, Roma döneminde yargı ve ticaret amacıyla kullanılan dikdörtgen planlı toplantı salonuna dayanmaktadır. En erken MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Roma bazilikaları çoğunlukla üç nefli, bir ya da iki apsisli ve ahşap çatılı yapılardır. Tasarım açısından Roma bazilikalarından yararlanan Hristiyan kiliseleri nef, naos (orta nef), apsis, nartheks, bema, diakonikon ve prothesis odaları gibi mekanlara⁶¹ ve ikonastasis, ambon, despot koltuğu, altar, proskynetarion gibi litürjik öğelere sahiptir.⁶²

Kiliselerde apsisle dik doğrultuda uzanan ve birbirlerinden sütun ya da ayak dizileriyle ayrılmış uzunlamasına mekanların her biri nef olarak adlandırılır.⁶³ Naos bölümü ise kiliselerde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen biçiminde uzanan ve genellikle sütun ya da kare kesitli taşıyıcılarla birbirinden ayrılmış üç nefli mekanlardır. Naos sözcüğünün kökü, Eski Yunanca'da "Gemi" anlamına gelen "Nays" sözcüğü ile ilişkilendirilir ve simgesel anlamda gökyüzünü temsil eder. Bu alan cemaatin ibadet yapması için düzenlenmiş olup vaftiz, düğün, cenaze gibi törenler de burada gerçekleştirilir. Naosun doğusu bir apsisle sonlanır.⁶⁴

Apsis kiliselerde naosun doğusunda, orta nefin hizasında ve ekseninde yer alır. Yan neflerin hizasında da apsis bulunan kilise örnekleri de vardır. Apsisler çoğunlukla dışa taşkın olup dıştan yarım yuvarlak forma sahiptir. Nartheks ise yapının batısında bulunan ve asıl ibadet alanına açılan giriş mekanıdır. Ayrıca burası inananların kişisel olarak ibadet edebildikleri bir alandır. Hristiyanlığın ilk zamanlarında bu dine ilgi duyanlar ve vaftiz olmayanlar naosa alınmadığından ayinleri nartheksten izlerlerdi. Bizans döneminde ise nartheks vaftiz ve cenaze törenleri yapmak için kullanılmıştır.⁶⁵

Bema, kiliselerde litürjinin gerçekleştiği ve yalnızca ruhanilerin bulunmasına izin verilen mekandır. "Kutsalların kutsalı" anlamına gelen kelime, simgesel olarak gökyüzünün yukarısını yani "Cennet"i temsil eder. Doğudan naos, batıdan ise ikonastasis ile sınırlıdır. Önünde apsis yer alır. Bemanın yan nefler hizasındaki bölümlerinde "Prothesis" ve

⁶⁰ Guntram Koch, *Erken Hristiyan Sanatı*, çev. Ayşe Aydın, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, s. 36-37.

⁶¹ Semra Germaner, "Bazilika", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi I*, YEM Yayınevi, 1997, s. 207.

⁶² Zafer Karaca, "İstanbul'da Rum Ortodoks Kiliseleri ve Mimari Özellikleri", *Bizans ve Çevre Kültürler Prof. Dr. S. Yıldız Ötügen'e Armağan*, 2010, İstanbul, s. 220-222.

⁶³ Metin Sözen, Uğur Tanyeli, "Nef", *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014, s. 222.

⁶⁴ Karaca, "İstanbul'da Rum Ortodoks Kiliseleri ve Mimari Özellikleri", s. 211.

⁶⁵ a.g.e., 212-213.

“Diakonikon” adlı mekanlar bulunmaktadır. Kuzeyde yer alan “Prothesis” ayinle ilgili olarak ekmek ve şarabın hazırlandığı yerdir. Ayin burada başlar ve burası İsa’nın doğduğu mağarayı temsil eder. Güneydeki “Diakonikon” ise ayin sırasında kullanılan kutsal giysilerin bulunduğu ve bu giysilerin giyildiği yerdir.⁶⁶

Litürjik öğelerden biri olan ikonastasis naosun doğusunda bulunur ve bemaı batıdan sınırlar. Genellikle ahşap malzemeden yapılan ikonastasisin naosa bakan yüzü ikonalar ve tasvirlerle kaplıdır. İkonastasisin orta bölümünün üst kısmında İsa’nın çektiklerini ve ölümü simgeleyen unsurlar, kuzey bölümünde Eski Ahit’ten, güney bölümünde Yeni Ahit’ten sahneler bulunur. Dini içerikli unsurlarla beraber ikonastasisiye yoğun olarak yumurta frizi, dış sırası, meander, haç, girland, perde motifi ve kıvrık dal gibi klasik bezeme öğeleri de kullanılmıştır.⁶⁷

Ambon kiliselerde İncil’in okunduğu ve diyakoslar ile teologosların konuşma yaptığı yerdir. Erken dönem kiliselerinde naosun ortasında yer alan ambon sonraki dönemlerde kuzeydoğu yönüne kaymış ve orta nefe bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Genellikle ahşap malzemeden yapılan ve oyma, kabartma teknikleriyle oluşturulmuş bitkisel ve geometrik motiflerle süslenen ambon, kilisenin ikonastasisiyle benzer özelliklere sahiptir.⁶⁸

Despot koltuğu kiliselerde naosun güneydoğu yönüne, orta nefe bakacak şekilde konumlandırılmıştır. Ayini yönetmek üzere kiliseye gelen metropolitin kullanımına ayrılmıştır. Malzeme, teknik ve bezeme özellikleri ikonastasis ve ambonla benzerlik göstermektedir. Despot koltuğunun sırt kısmının önünde, kral giysileriyle tahtta oturan İsa tasviri yer alır. Despot koltuğunda kullanılan ejder, aslan, boğa ve benzeri motifler gücü simgelemektedir.⁶⁹

Litürjinin en önemli öğelerinden birisi, üzerine ayinle ilgili malzemelerin konulduğu masa görünümündeki altardır. Altar İsa’nın mezarını simgeler ve “Son Akşam Yemeği” masası olarak bilinir. Kiliselerin bema bölümünde ve apsis ekseninde bulunur.⁷⁰

Kilise için özel anlamı olan ve günün kutsalına ithaf edilen tasvirlerin sergilendiği ikona sehpaı proskynetarion olarak adlandırılmıştır. Çeşitli boyutlarda olan bu ikona sehpaı boyuna dikdörtgen formlu olup, yatık ya da eğimli şekilde kullanılabilir. Naos ve narteksin

⁶⁶ a.y.

⁶⁷ a.g.e., 220.

⁶⁸ a.y.

⁶⁹ a.g.e., 221.

⁷⁰ a.y.

herhangi bir bölümüne konumlandırılabilir ve kiliselerde birden fazla proskynetarion bulunabilir.⁷¹

3.3. Kazaklar'ın Tarihine ve İnançlarına Kısa Bir Bakış

“Kazak” kelimesinin anlamı ve önemi oldukça tartışmalıdır. Genel bir görüşe göre kelime Tatarca'dır ve serserilik ile suçluluk imaları içeren “gezgin” veya “gezgin insanlar” anlamına gelir. Bu kelime ilk önce Moskova Knezliği'nde devamlı yer değiştiren ve sürekli bir yaşam yeri ve mesleği olmayan insanlar için kullanılmıştır. Daha sonra ise gezgin ve eşkıya anlamlarını koruyarak Muskovit Devleti'nin sınır bölgelerinde yaşayan insanları tanımlamak için kullanılmıştır.⁷² Bu kelime zaman zaman “Kossak, Kosak ve Kozak” şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.⁷³

“Kazak” adı Orta Asya Türkleri tarafından, şehirlerin disiplinli hayatından kaçıp kırlarda serbest yaşamayı tercih eden insan topluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kelime zamanla Ruslar tarafından da kullanılmaya başlanmış olup Altın Ordu Türk Devleti'nin ve sonraki hanlıkların Rusya bozkırlarına olan akınlarına karşı, Slav feodalizminin işkencelerinden kaçıp bozkırlarda yaşayan başıboş topraksız Slavlar “Kazak” adı altında garnizonlar halinde teşkilatlandırılmışlardır.⁷⁴

Konu hakkındaki en genel görüş, kelimenin 16. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıktığı ve 16. yüzyıl ortalarında olgunlaştığıdır. Ancak 19. yüzyılda gelişen Rus tarihçiliği Kazaklığı, “Dinyeper Kazaklığı” ve “Don Kazaklığı” şeklinde iki bölgeye ayırmıştır ve bu ayırım kelimenin kökenini 16. yüzyıldan daha gerilere götürmektedir.⁷⁵

Don Kazakları Osmanlı Dönemi'nde İgnat veya Nekrasov Kazakları olarak adlandırılmıştır.⁷⁶ Kazaklardan ilk kez bahseden 1906-1907 tarihli Bursa Salnamesinde “Kazak” kelimesi, o yılın otoritelerince bir din veya mezhep adı olarak karşılanmıştır.⁷⁷ Türkiye'de ise Manyas ve Akşehir Kazakları olmak üzere iki grup halinde

⁷¹ Karaca, “İstanbul'da Rum Ortodoks Kiliseleri ve Mimari Özellikleri”, s. 222.

⁷² Shane O'Rourke, *Warriors and Peasants The Don Cossacks in Late Imperial Russia* (United States of America: St. Martin's Press, 2002), s. 21.

⁷³ Hüseyin Muşmal ve Kübra Benli, “Osmanlı Dönemi'nde Beyşehir Mada Adası'na Yerleştirilen Rus Kazakları”, *Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVII*, Cilt.2 (Konya 2019), s. 108.

⁷⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Türkiye'de İslav Muhacirleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları*, Sayı.3 (İstanbul 1962), s. 5.

⁷⁵ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Rus Kazakları Etrafında Nazariyeler ve Bir Ek”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt.23, Sayı.3-4 (İstanbul 2015), s. 154-155.

⁷⁶ Muşmal ve Benli, s. 108-109.

⁷⁷ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Türkiye'de İslav Muhacirleri”, s. 8, dipnot 12.

isimlendirilmişlerdir.⁷⁸ Ancak Türkiye'deki Kazaklar kendilerine Donski Kazakları demişlerdir.⁷⁹

Kazakların kökeni, Kazak kelimesinin etimolojisi gibi belirsiz ve tartışmalıdır. Bu tartışmalar Kazakların tam olarak nereden geldiklerine dair farklı görüşlerin doğmasına sebep olmuştur. Tartışmanın en temelinde söz konusu topluluğun çeşitli Rus devletlerinin yurttaşları olup olmadığı ya da bu devletlerin dışında çok farklı bir tarihsel ve kültürel bağlarının olup olmadığı yatmaktadır.⁸⁰ Kazaklar'ın kökenine dair tartışmaların doğurduğu farkı görüşlerin bazıları şunlardır;

1. Kazakların tarihsel geçmişi Hristiyanlık döneminin ilk zamanlarına kadar dayanır ve bununla ilgili en eski kayıt 9. yüzyıla atıfta bulunan bir Bizans kaynağıdır. (I. Bilyj)⁸¹

2. Muskovit ve diğer devletlerin ürünleri olarak Kazaklara yapılan ilk atıf 1444'ten kalmaz ve Riazin'deki Kazaklar ile bazı Tatarlar arasındaki çatışma kaydedilmiştir. (E. J. Perry)

3. Don bölgesinde yaşayan bir Kazak topluluğunun varlığına işaret eden en eski kanıt, 1549'da Kırım Tatarlarından Khan Iosef'in kendi topraklarında Kazakların akınları hakkında Korkunç İvan'a yaptığı şikayettir. (D. L. Ransel)

4. Kazaklar Kuzey Kafkasya'dan gelen orijinal Aryan kabilesinden gelmiştir.

5. Kazakların kökeni İsa'nın doğumundan önceye dayanır.

6. Kazaklar Moğolların doğrudan yaratımı ve Altın Orda ordusunun ayrılmaz bir parçasıdır.

En makul olan teori Mikhail Astapenko'ya aittir ve ona göre Don Kazakları ayrı bir topluluk olarak 16. yüzyılın başlarında, muhtemelen 1520'lerde gelişim göstermiştir. 18. yüzyılın sonlarında yazılan Rigel'man'ın tarihinde Kazaklara nereden geldiklerine inandıkları sorulmuş ve yukarı Don'da yaşayan ve giderek Ruslaşan göçebe bir halktan geldiklerine dair cevap alınmıştır. Rigel'man'ın konuştuğu hiçbir Kazak kendisini Moskovalı olarak kabul etmemiştir. Aksine kendilerinin özgür insanlar olduklarına inanan Kazaklardan biri "Ben

⁷⁸ Muşmal ve Benli, s. 108-109.

⁷⁹ Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu, "Rus Kazakları Etrafında Nazariyeler ve Bir Ek", s. 154.

⁸⁰ O'Rourke, s. 24.

⁸¹ I. Bilyj, *Cossacks Struggle for Freedom and Indipendence*, M. Caplin Press (London, 1954), s. 16-17, Aktaran: Vedat Kanat, "XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltası'na Yerleştirilmeleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı.67 (Mart 2018), s. 335.

Muskovit değilim. Rus olarak doğmadım ancak Rus'um. Bu sadece gelenek görenek ve Ortodoks inancı sayesinde oldu.” demiştir.⁸²

Kazaklar, Azak Denizi'ne dökülen Don, Dinyeper (Özi) ve Bağ (Aksu) Nehirleri ile bunların çevresinde bulunan bataklıklara yakın yerlerde yaşıyorlardı⁸³ ve eski bir Slav lehçesini konuşuyorlardı.⁸⁴ İkamet ettikleri bölgelere göre *Amur, Don, Kuban, Orenburg, Ural, Transbaykal, Terek, Astrahan* Kazakları olarak anılıyorlardı.⁸⁵ Don Nehri tarafında yaşayanlara Don ya da Çerkesk Kazakları, Özi Irmağı tarafındakilere de Zaporog ya da Şelale Kazakları deniliyordu.⁸⁶ Kazaklar Don Nehri kıyısına ve kollarına *stanitsa* denilen köyler kurmuşlardı ve başlıca şehirleri Cherkassk⁸⁷'ti. Önemli kararlarını aldıkları merkeze *krug*, liderlerine de *Ataman* denirdi. Hemen hemen her sene krugda Ataman seçilir, ataman adayları *maydan*'da toplanarak burada kulis faaliyetlerini yerine getirirdi.⁸⁸ İdari olarak Moskova Hükümetine bağlıydılar ancak merkezden uzakta ikamet ettikleri için kendilerini özgür hissederlerdi. Geçimlerini nehir kenarlarında balıkçılık ve kara avı yaparak sağlıyorlardı.⁸⁹ Don ve Dinyeper Kazakları, Cyril ve Methodius adlı azizler aracılığıyla Hristiyanlaştırılmışlardı ve dinlerine sıkı sıkıya bağlı kalmaları göç etmeye zorlanmalarındaki en önemli etkenlerden biri olmuştu.⁹⁰

Rusya'da 17. yüzyılın ortalarında, Aleksey Mihayloviç'in (1645-1676) çar ilan edildiği dönemde, önce kiliseyi sonra da toplumu ikiye bölen ve *Raskol* olarak adlandırılan bir süreç yaşanmıştır. Raskol, Çar Aleksey Mihayloviç'in isteği ve Patrik Nikon'un (1605-1681) önderliğinde başlatılan reform hareketinin sonucudur. Raskol sürecinin temelini oluşturan başlıca konular arasında Rus Ortodoksluğunun evrensel Ortodoksluk ile uyuşup uyuşmadığı sorunu vardır. Çar Aleksey Mihayloviç kilise reformlarını hayata geçirmek için Novgorod metropoliti Nikon'u görevlendirmiştir ve kilise reformları 1652 yılında Nikon'un öncülüğünde başlatılmıştır.⁹¹

⁸² O'Rourke, s. 23-24.

⁸³ Nahide Şimşir, *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, İstanbul, 2008, s. 68.

⁸⁴ Beğlan B. Toğrol, “The Kuban Cossacks of Manyas Turkey And ‘The Cossacks’ of Leo Tolstoy”, *Psikoloji Çalışmaları*, Cilt.15, Sayı.0, Aralık 2012, s. 136.

⁸⁵ Fındıklıoğlu, “Rus Kazakları Etrafında Nazariyeler ve Bir Ek”, s. 156.

⁸⁶ Şimşir, s. 68.

⁸⁷ 1687'nin sonlarında Cherkassk'ı neredeyse yok eden güçlü bir yangın meydana gelmiştir. Yangın sırasında burada bulunan kilise de yok olmuştur. Bkz: Sen' Dmitriy Vladimirovich, “Kazaki Pereloty Mozhet Li Stanichnik Turku Sluzhit'?", *Rodina*, 3, 2010b, Stranitsa 65.

⁸⁸ Kanat, s. 336.

⁸⁹ Fındıklıoğlu, “Rus Kazakları Etrafında Nazariyeler ve Bir Ek”, s. 155.

⁹⁰ Kanat, s. 335.

⁹¹ Nazan Coşkun, “Toplumsal, Politik ve Dini Çerçeveden 17. Yüzyıl Rus Kilise Raskolü”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı.96, Eylül 2019, s. 190, 193.

1653 yılında dini ritüellerin Yunan ritüellerinden farklı olması sorununun çözümüne yönelik bir kararname hazırlanmış ve bu kararname tüm kiliselere gönderilmiştir. Yapılan ilk ve en temel değişiklik Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinde iki parmakla yapılan haç çıkarma ritüelinin üç parmakla yapılması gerektiğine yönelik olmuştur.⁹² Muskovit metinlerinde hatalı yazıldığı düşünülen “İsa” sözcüğünün düzeltilmesi, ayinlerde iki yerine üç kez “Alleluya” (Hallelujah; şükürler olsun) nakaratının söylenmesi ve dini tören alayının güneş yönünde değil ters yönde yürümesi önerilmiştir.⁹³ Haç işaretlerinde sekiz köşeli haçtan dört köşeli haça geçilmesi, ekşi yapılan yedi kilise ekmeği yerine tatlı beş kilise ekmeği yapılması, vaftiz sırasında suyun içine girmek yerine suyun üzerine dökülmesi, haçı üzerlerinde taşımalarından vazgeçmeleri yapılan diğer değişikliklerdir. İkona resimlerinde de Fransız ve Alman üslubu kullanılmaya başlanmış ve bu yapılan değişiklik de çok büyük tepkiler toplamıştır.⁹⁴

Patrik Nikon 1654 yılında bir toplantı düzenlemiş ve Moskova ruhanilerine nelerin düzeltilmesi gerektiğini anlatmıştır. Toplantıda Nikon’un teklifleri onaylanmış ancak Nikon bununla yetinmeyerek düzenlemeleri İstanbul Patrikliği’ne bildirmiş ve onların da onayını almıştır. Ancak Nikon’un reformlarından hoşlanmayan ve bu değişikliklerin yanlış olduğunu düşünen güçlü bir ruhaniler zümresi oluşmuştur. Halkın bu yeniliklere düşmanca bakması ve özellikle Solovetski Manastırı’nın yeni kitapları kabul etmemesi Nikon hareketinin baltalanmasına neden olmuştur. Çar 1666 yılında Moskova’da bütün Rus yurdu ruhanilerini toplantıya çağırır da Nikon’un teklifleri yeniden onaylanmıştır. Toplantının sonucunda Rus halkı Nikon reformlarının kabulüne zorlanmıştır ancak Volga’nın kuzeyindeki ormanlık alanda yaşayanlar eski dine inanmaya devam etmişler hatta bir süre sonra farklı tarikatlara bölünmüşlerdir.⁹⁵ Nikon’un reformları Rus halkı arasında uzlaştırılmaz çelişkiler yaratmıştır. 1660 yılının başlarında dini bölünme yaşanmış ve hükümet dindar azınlığa uyguladığı zulmü arttırmıştır.⁹⁶

I. Petro 1689 yılında Rusya’nın başına geçtiğinde, Avrupa’da gördüğü yenilikleri burada uygulamak istemiştir. 1689 yılında yaptığı birçok reformla Rusya’nın dünyada güçlü bir devlet olarak tanınması için uğraş vermiştir. Yenilikleri eğitim, kültür, askeri, günlük yaşam gibi pek çok alanda uygulamıştır. Bu yeniliklerin hayata geçirilebilmesi için bir “Adab-ı muaşeret kitabı” hazırlanmıştır. Bu kitaba göre Rusların birer Avrupalı gibi giyinmeleri ve sakal tıraşı olmaları istenmiş, sadece din işleriyle ilgilenenlerin sakal bırakmalarına izin

⁹² a.y.

⁹³ Abraham Ascher, *Kısa Rusya Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Say Yayınları, 2020, s. 80.

⁹⁴ Lütfiye Çopur, “Rus Kültür Tarihinde Raskol Dönemi ve Bu Dönemin Mücahidi Avakkum (Hayatı ve Eserleri)”, Selçuk Üniversitesi SBE, *Yayımlanmamış YLT*, Konya, 2006, s. 46-47.

⁹⁵ a.g.e., s. 42-43.

⁹⁶ Ascher, s. 82.

verilmiştir.⁹⁷ Çar I. Petro'nun kılık kıyafet ve Ortodoks inancında yapmaya çalıştığı değişiklikler, Kazaklardan sakallarını kesmelerini istemesi,⁹⁸ vergi sisteminin katılaşması gibi reformlar halkın isyan etmesine sebep olmuştur.⁹⁹ Halk baskılardan kurtulmak amacıyla Don Bölgesine kaçıp burada yaşayan Kazaklara sığınmıştır. Ancak bozkırları sömürgeleştirmek isteyen Çar I. Petro, Kazakların güçlerine güç katacaklarını düşündüğünden 1707 yılında Don Bölgesini talan etmiştir.¹⁰⁰ Rusya'ya gönderilen Kazak halkının çoğu aynı yıl içerisinde Ataman Bulavin komutasında Kazak İsyanını (Bulavin İsyanı) çıkarmışlardır.¹⁰¹ 1708 yılında isyan devam ederken Ataman Bulavin Ruslar tarafından öldürülmüştür. Kazakların başına İgnat Nekrasov geçmiştir. Nekrasov liderliğindeki Kazaklar Rusya'ya karşı ağır yenilgiler almışlardır ve reform karşısında sakallarını kesmek istemeyen halkın bir kısmı, devletin yaptığı baskılardan kaçarak Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Kuban'a sığınmışlardır (Harita 3).¹⁰²

Harita 3. Bulavin İsyanı'ndan sonra İgnat Nekrasov ve kendisine tabi Kazakların Kuban'a sığınması
(Kanat, 2017; 157)

⁹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 274, 282- 283, 287.

⁹⁸ Fındıkoğlu, "Türkiye'de İslav Muhacirleri", s. 3.

⁹⁹ Kurat, s. 277.

¹⁰⁰ Kanat, s. 61-62.

¹⁰¹ Kurat, s. 277.

¹⁰² İsmail Bülbul, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (Kafkasya Özel Sayısı)*, Cilt.2, Kasım 2017, s. 74.

Kazakların Osmanlı topraklarına iskân edilmeleri, 18. yüzyıl Osmanlı iskân politikasında özel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³ 18. yüzyılda Doğu Avrupa coğrafyasında hakimiyet kurmak isteyen Osmanlı Devleti, Rusya'nın kuzey bozkırında güçlenmekte olan Rusya'yla karşı karşıya kalmıştır. Rusya'nın izlediği bu yayılmacı politika, Rusya'nın baskılarından kaçarak kendi bağımsızlığını kazanmak isteyen Kazaklar için de önemli bir tehdit oluşturmuştur.¹⁰⁴ Bunun üzerine Osmanlı Devleti, ortak paydada bulunduğu Kazakları Rusya'ya karşı korumuş ve böylece ortak düşman karşısında iş birliğine dayalı bir politika geliştirmeyi amaçlamıştır.¹⁰⁵

Don Kazakları 1737 yılında Tuna Havzası'ndaki Kili, Tulca ve İsmail'e yerleştirilmiş ve bu yıldan sonra da Osmanlı toprakları içine kadar yerleşmeye başlamışlardır (Harita).¹⁰⁶ Osmanlı Devleti Don Kazakları'nın özgün gelenekleri ve yaşam tarzlarıyla sosyal yapı içinde yer almalarına yardımcı olmakla birlikte inançsal dünyalarına da müdahalede bulunmamış, hatta inançlarını özgürce sürdürebilecekleri uygun yerlere iskân etmiştir. Don Kazakları kendilerine tanınan özgürlükle 1795 yılında Babadağı kazasının Donoc bölgesinde, 1817 yılında Maçin Kalesi'nin yakınlara, 1861 yılında Babadağı'nın Kızılhisar köyünde kiliseler inşa edip ibadetlerini buralarda gerçekleştirmişlerdir.¹⁰⁷ Aynı yılda Zaporog Kazakları Rusya'nın isteğiyle Tuna Bölgesi'ne yerleştirilmiş ancak Zaporog Kazakları ile Don Kazakları arasında çıkan çeşitli çatışmalar sebebiyle iskân yerleri sürekli değiştirilmiştir.¹⁰⁸ Zaporog Kazakları 19. yüzyılın başlarında Rusya'ya geri dönmüşlerdir. Don Kazaklarının zararlı faaliyetlerde bulunabileceklerini düşünen Osmanlı Devleti, kazak halkını güvenli olduğunu düşündüğü Anadolu ve Rumeli bölgelerine iskân ettirmiş, halkın bir kısmını Paşa Kabri konumuna, bir kısmını da Bandırma'da bulunan Manyas Gölü kenarına yerleştirmiştir.¹⁰⁹

¹⁰³ Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar", 78.

¹⁰⁴ a.g.e., s.111.

¹⁰⁵ a.g.e., s. 78.

¹⁰⁶ a.g.e., s. 67.

¹⁰⁷ Kanat, "XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltası'na Yerleştirilmeleri, s. 342, dipnot 47.

¹⁰⁸ Mehmet Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt.10, Sayı.51, Ağustos 2017, s. 896; Kanat, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar", s. 82.

¹⁰⁹ Berna Korucu Üçüncü ve Hüseyin Muşmal, *Tarihi Süreçte Beyşehir Gölü ve Adalarında Hayat*, Konya 2014, s. 104.

Harita 4. Don (Ağnad) ve Potkalı Kazaklarının Osmanlı Topraklarına İskân Edildikleri Yerler (Kanat, 2017; 157)

Don Kazakları'nın Manyas kıyılarına ne zaman iskân ettirildikleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu konu hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli yorumlar yapılmıştır. Slav Kazakların Manyas çevresine göçleri ve iskanları hakkında yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanan bir araştırmacı gazeteci, Don Kazaklarından bir kolun Hatman'ı (Ataman'ı) olan İgnat'ın on bin üzerindeki taraftarlarıyla güneye doğru göçe karar verip bu kafilenin Romanya üzerinden Türkiye'ye altı yıl boyunca yürüyerek IV. Mehmed döneminde Türkiye'ye gelmiş olduğunu iddia etmektedir.¹¹⁰ Fındıklıoğlu'na göre ilk Rus muhacirleri olan Don Kazakları, 1683 yılında Deli Petro'nun reformlarından kaçıp IV. Mehmed döneminde Manyas Kocagöl'e yerleştirilmişlerdir.¹¹¹ Beğlan B. Toğrol'a göre ise bu Kazaklar muhtemelen 1710 yılı civarında, Sultan Üçüncü Ahmet'in Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmeyi seçmişlerdir.¹¹² Ancak tarih konusundaki en gerçekçi görüş Zieger'e aittir. Zieger Kazaklar'ın 1708 yılında Kuban Bölgesi'ne, 1740 yılında Romanya-Dobruca'ya yerleştirildiğini ifade etmektedir. Kazaklar'ın Osmanlı Devleti'nin kararıyla önce Enez'e, sonra da 1780'lerde, Manyas Kocagöl Köyü kıyısına iskân ettirilmişlerdir.¹¹³ Romanya'dan

¹¹⁰ Ziyaeddin Fahri Fırdıkoğlu, "Türkiye'den Rusya ve Amerika'ya Göç Eden İslav Muhacirleri", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı.4, İstanbul 1963), s. 58.

¹¹¹ Fındıklıoğlu, "Türkiye'de İslav Muhacirleri", s. 6.

¹¹² Toğrol, s. 125.

¹¹³ Yılmaz Arı, *Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı Kültürel, Tarihi ve Politik Ekolojisi*, İstanbul, 2021, s. 27.

gelen ve Dunaki (Tunadan gelen) Kazakları olarak adlandırılan Kazaklar ise Konya Akşehir’de yer alan Gürsu köyüne yerleşmişlerdir.¹¹⁴

Don Kazakları Kocagöl Köyü ile boşaltılmış bir köy sahası olan ve Kocagöl Köyü’nün karşısında yer alan Bereketli Köyü’ne yerleştirilmiştir.¹¹⁵ Don Kazakları’nın Manyas “onların deyimiyle Maynos”¹¹⁶ Gölü’nün kenarına yerleştirilmelerinin önemli sebeplerinden biri, geçim kaynaklarının balık tutmaya ve tarıma bağlı olmasıdır. Kocagöl Köyü’nde yaşayan Kazak erkekleri Manyas Gölü’nde kendileri için balık tutarlar, bazen de Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarındaki diğer göl ve nehirlerde işçi olarak çalışırdı. Şehir dışına işçi olarak çıkma sezonu (bu etkinlik için Türkçe *Chvrbet* kelimesini kullanmışlardır) yazdı ve sonbaharın başlangıcıyla başlayıp, baharın sonuna kadar sürerdi.¹¹⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında Manyas Gölü’ndeki balıkların artık yeterli gelmemesi sebebiyle Kocagöl’deki Kazakların bir kısmı, 1866 yılında Dimitri ve Yuvan adlı temsilcilerinin vekilliğinde İstanbul’a başvurmuşlar ve Beyşehir’e gitmeyi talep etmişlerdir. Kazakların Beyşehir’e yerleşme arzularının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesiyle 1867 yılında 30-40 hane olarak Beyşehir Gölü’ndeki Mil (Mada) Adası’na iskân ettirilmişlerdir. Buradaki Kazakların, Mada Adası yakınlarındaki Kilise Adası olarak bilinen ada üzerindeki kilisede ibadet ettikleri düşünülmektedir (Resim 2).¹¹⁸

Resim 2. Kilise Adası Üzerindeki Kilise Kalıntıları (konyayenigun.com)

¹¹⁴ Sinan Kıyanç, “Uluslararası Boyutu ile Don Kazaklarının Türkiye’den Göçü”, *Bandırma Onyedinci Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *Bandırma ve Çevresi Sempozyumu-2021 Özel Sayısı*, 2021, s. 135.

¹¹⁵ Servet Somuncuoğlu, *Don Kazakları*, İstanbul, 2018, s. 140.

¹¹⁶ a.g.e., 82.

¹¹⁷ Toğrol, s. 135-136.

¹¹⁸ Muşmal ve Benli, s. 113-114.

Don Kazakları'nın kılık kıyafetleri incelendiğinde Rusya'dan Türkiye'ye gelirlerken giymiş oldukları kıyafetleri Kocagöl Köyü'nde yaşadıkları süre boyunca korudukları görülmektedir. Erkekler yakaları dik, yandan iliklenen ve belden kuşakla bağlanan Kazak gömlekleri ile pantolon, kadınlar kırmızı, sarı ve yeşil renklerin hâkim olduğu çok renkli kumaşlardan dikilmiş elbiseler giymişlerdir. Ayrıca uzun kollu ve kapalı yakalı bol elbiselerinin üstüne çiçekli basmalardan dikilmiş renkli önlükler takmışlardır. Çocuklar da büyükler gibi giyinmişlerdir ve genellikle çıplak ayakla gezmişlerdir.¹¹⁹

Don Kazakları Ortodoks mezhebinin bir koluna bağlıdır. Genel ve kabul görmüş bir düşünceye göre Kazaklar kendi içlerinde iki gruba ayrılmışlardır ve bu iki kilise mensupları bazı dini adetler bakımından birbirinden ayrılmaktadır.¹²⁰ Bu yüzden köyde “Trinity” ve “Assumption” olmak üzere iki kilise vardır. Anna Grigorievna (Değirmenci), onlara basitçe “Büyük ve Küçük Kiliseler” dendiğinden bahsetmektedir.¹²¹ İki kilise mensubunun üyeleri birbirleriyle uzlaşmadığından Pazar günleri herkes kendi kilisesindeki ayinlere katılmaktadır.¹²² Bu kiliselerin birinin papazı İlya Baran, diğerininki ise Trifon Uslu'dur. Ruhani lider olan Trifon hiçbir şeye karışmamayı tercih ederken Papaz İlya Kazaklar üzerinde son derece etkili olmuştur.¹²³ Kocagöl'de yaşamış olan Yaverko Baran isimli bir Kazak ile yapılan görüşmeye göre; İlya Baran'ın görev yaptığı kiliseye katı Ortodokslar gidiyorken, Trifon Uslu'nun kilisesi daha ılımlı bir cemaate sahipti.¹²⁴ Yine Kocagöllü Yaverko Baran, kendi dedesinin “papazsız” ibadet ettiğini ve son zamanlarda köyde giderek kabul gören papazlı ibadetlere de karşı olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Ancak Türkiye'deki toplumsal ve siyasal yapısıyla ilgilenen Peter Alford Andrews, Bereketli Köyü'nün Kocagöl'deki Kazaklar arasındaki farklı inançlılar tarafından kurulduğunu belirtmektedir.¹²⁶ Somuncuoğlu, şu an Amerika'da yaşayan Manyas Kazaklarından Tiryako Balbay'a yazdığı bir mektupta kendisine “Kocagöl Köyü'nde neden iki kilise vardı ve bu iki kilise halkı arasında inanç yönünden fark var mıydı?” sorusunu yöneltmiş ve “Kocagöl'de iki kilisenin sebebi nüfus bakımındandır. Bir kiliseye sığmak imkansızdı. Din ayrılığı yoktu,” cevabını almıştır.¹²⁷ Rus Dış Politikası

¹¹⁹ Somuncuoğlu, s. 92-93.

¹²⁰ Hilmi Ziya Ülken ve Ayla N. Tanyeli, “Gönen Bölge Monografisi” *İstanbul University Journal of Sociology*, Cilt.2, Sayı.10-11, Temmuz 2014, s. 147, 149.

¹²¹ Aleksey Makeyev, “Turetskiye Kazaki”, *Russky Mir*, Mart 2017 g, Tom. 16, <https://m.rusmir.media/2016/02/01/nekrasovzi> (13.10.2021).

¹²² Ülken ve Tanyeli, s. 147, 149.

¹²³ Somuncuoğlu, s. 145, 142.

¹²⁴ Ulaş Töre Sivrioğlu, “Manyas Kuban-Nehkrasov Kazakları”, *Bandırma ve Çevresi Tarihi*, Bursa: Dora Yayınları, 2018, s. 580 dipnot 49.

¹²⁵ a.g.e., 575 dipnot 23.

¹²⁶ Peter Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992, s. 187.

¹²⁷ Somuncuoğlu, s. 227.

Arşivi'nde bulunan belgelere göre 1900'lerin başında Kutsal Sinod, Manyas'taki Nekrasov Kazakları'nın köyde yeni bir kilise inşa etmelerini isteyerek Kocagöl'e 1.500 ruble tahsis etmiş ve Trinity Kilisesi inşa edilmiştir.¹²⁸ Anna ve Valedo Değirmenci ile yaptığımız görüşmede Anna Değirmenci şu sözleri söylemiştir: “Köydeki cemaat arasında dini bir ayrım söz konusu değildi. Ben Büyük Kilise'ye (Trinity Kilisesi) giderdim. 6 Ocak'ta Işıklar Bayramı (Hanuka) kutlanırdı ve her iki kiliseye de gidilirdi.”. Oğulları Alex ise mezhepsel bir ayrım olmadığından, kitaplar arasında küçük farklar bulunduğu bahsetmiştir.¹²⁹ Dolayısıyla köyde inşa edilen ilk kilisenin tek nefli küçük bir yapı olması ve sonrasında inşa edilen kilisenin daha büyük boyutlu ve üç nefli olarak planlanması, ikinci kilisenin nüfusun artmasına bağlı olarak yapıldığı ihtimalini arttırmaktadır.

Kocagöl Köyü'ndeki kiliselerden birine ait olduğu ve Moskova'dan getirildiği bilinen, üzerinde 1879 yılının yazılı olduğu bir çan vardır.¹³⁰ Çanın günümüzde nerede olduğu bilinmemektedir ancak söz konusu çan, kiliselerden birinin bir çan kulesine sahip olduğu fikrini doğrulamaktadır. Kocagöl'den Rusya'ya göç eden Don Kazaklarından Evlampy Vanderovsky, çan kulesinin 15 metre yüksekliğinde olduğunu hatırladığını bildirmektedir.¹³¹ Anna Değirmenci ile yaptığımız görüşmede Küçük Kilise'nin (Uspenskaya) üç, Büyük Kilise'nin (Trinity) beş adet çana sahip olduğu bilgisini vermiştir.¹³² Kiliseler 1953 yılında gerçekleşen şiddetli Gönen depreminde yıkılmıştır. Don Kazak halkı İstanbul Rum Patrikhanesi'nden yardım isteyerek kiliseleri kısa süre içinde tamir ettirmişlerdir. Tamir için kullanılan bütçenin büyük bir kısmı Türk Hükümeti tarafından karşılanmıştır.¹³³ Büyük Kilise'nin restorasyonunda çalışan Rumların, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden geldiği bilinmektedir.¹³⁴

Kocagöl Köyü'nde Don Kazakları'na ait olan ancak günümüze kadar gelememiş iki adet mezarlık olduğu yapılan röportajlar sırasında öğrenilmiştir. Kiliselerden uzak bir mevkide günümüze kısmen gelebilmiş yalnızca bir adet Kazak mezarı tespit edilmiştir (Resim 3, 4).¹³⁵

¹²⁸ Anatol'yevich, Vladimirovich, stranitsa 73 snoska 34.

¹²⁹ Değirmenci, Anna. Değirmenci Alex.-Kocagöl'de yaşayan son Kazak aile-“Kocagöl'de bulunan kiliseler ve cemaatleri” konulu görüşme. Manyas: 19 Kasım 2021.

¹³⁰ Somuncuoğlu, s. 139.

¹³¹ Vladlen Chertinov, “Skazka Stranstviy Kazakov-Nekrasovtsev”, *Taynyy Sovetnik*, İyul' 2020 g. <https://history1.ru/all/tpost/cmznzo2a2y-skazka-stranstvii-kazakov-nekrasovtsev> (13.10.2021).

¹³² Değirmenci, Anna. “Kocagöl'de bulunan kiliseler ve cemaatleri” konulu görüşme.

¹³³ Somuncuoğlu, s. 93-94.

¹³⁴ Seyda Hilal Erbilgin, “İstanbul Ayasofya Müzesi'ne Balıkesir-Manyas Çevresindeki Kazak Kiliselerinden Gelen Ahşap İkonalar”, Hacettepe Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış YL Tezi*, Ankara 2021, s. 106.

¹³⁵ Değirmenci, Anna. “Kocagöl'de bulunan kiliseler ve cemaatleri” konulu görüşme.

Resim 3. Kocagöl’de Bir Kazak Mezarı (Somuncuoğlu, 2018; 284)

Resim 4. Kocagöl’deki Kazak Mezarı (Haziran 2020) (F. İ. Altun Arşivi)

Kocagöl Kazakları, Ortodoks mezhebinin bir kuralı olan “yedi göbek aşağısına evlenme yasağı”na uygun olarak yaşamışlardır.¹³⁶ Kazaklar, istisnai durumlar dışında, daima kendi aralarında evlenmişlerdir. Yalnızca endogamik evlilikler yapan Manyas Kazakları’nın zaman zaman Akşehir Kazakları ile evlilik yaptıkları bilinse de Kazaklar ile Türkler arasında kız alıp vermek söz konusu olmamıştır. Bu dini kural, ilerleyen yıllarda Kazaklar’ın yedi kuşaklık

¹³⁶ Fındıkoğlu, “Türkiye’de İslav Muhacirleri”, s. 15.

farkı kaybetmelerine yol açacak ve göç fikrinin belirginleşmesinde önemli bir sebep olacaktır.¹³⁷

Kültürlerine son derece bağlı olan Don Kazakları Türkiye'ye geldikleri andan, Rusya'ya göç etmelerine kadar gerek yerleştikleri bölgenin boş olmasından gerekse öğretim zorunluluğu olmadığından kapalı bir toplum olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir.¹³⁸ Ancak 1925 yılında bölgeye Türklerin yerleşmeye başlamasıyla karşılıklı etkileşimler olmuş ve Kazaklar kültüründe değişimler meydana gelmiştir. 1925 yılından sonra sabah akşam kiliseye gitme adeti ortadan kalkmış, Kazak gençleri sadece Pazar günleri kiliseye gitmişlerdir. Sayıları az da olsa evlerin cepheleri kasaba evlerine göre yapılmış ve evlerin içlerinde daha önce bilmedikleri yatak, şilte ve karyola görülmeye başlanmıştır. Hamam kültürü ve dikiş makinesi ile terzi, demirci, araba tamircisi, nalbant, kunduracı, marangoz, kahveci, bakkal gibi meslekler Türklerle birlikte köye girmiştir. Kazak yemeklerine bazı yeni gıda maddeleri kabul edilmiş ve hatta bazı zengin Kazak aileler Türk yemekleri pişirmeyi bile öğrenmişlerdir.¹³⁹

Kocagöl Kazakları'nın Türklerle barış içinde yaşadıkları bu dönemlerde Kocagöl Köyü'nün karşısında yer alan Bereketli Köyü Kazakları, Çarlık Rusya'nın devrilmesinin ardından Sovyetlerin iyi bir rejime doğru gittiği aşıl原因 bazı kimseler tarafından topluca Rusya'ya dönmeye ikna edilmişlerdir.¹⁴⁰ 1927 yılında Bereketli Köyü sakinleri göç hazırlıklarına başlamışlar, Kocagöl Köyü sakinleri ise göç etme fikrini tartışmaya gerek bile görmemişlerdir. Bereketli Köyü Kazakları'ndan bazıları da Rusya'ya geri dönmek istememiş ve Akşehir Kazaklar Köyü'ne göç etmişlerdir. Göç eden ve göç etmeyenler arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmaya göre Rusya'ya giden Bereketli Kazakları Kocagöl'e bir fotoğraf gönderecekti. Cemaatin ayakta vereceği poz, her şeyin yolunda olduğunun bir işareti olacaktı ve bu durumda Kocagöl Kazakları da Rusya'ya göç edebilirlerdi. Rusya'da durum kötü ise Kazak cemaati sandalyede oturarak poz verecekti. Bu da diğerlerinin Rusya'ya gelmemesi için uyarı olacaktı.¹⁴¹

Bereketli Kazakları 1927 yılının yaz ortalarında bir yük gemisiyle Bandırma limanından yola çıkmışlardır. Kocagöl Kazakları'nın meraklı bekleyişleri tam bir yıl sürmüş ve bir yılın

¹³⁷ Somuncuoğlu, s. 94.

¹³⁸ a.g.e., 88, 93.

¹³⁹ Mümtaz Turhan, "Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar", *Psikoloji Çalışmaları*, Cilt.1, Sayı.6, Haziran 1956, s. 7-8.

¹⁴⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Türkiye'den Rusya ve Amerika'ya Göç Eden İslav Muhacirleri", *Sosyoloji Konferansları*, Cilt.0, Sayı.4, 1963, İstanbul, s. 58.

¹⁴¹ Somuncuoğlu, s. 141.

sonunda beklenen mektup ellerine ulaşmıştır. Bereketli Kazakları'nın gönderdiği fotoğrafta beklenen şifre olmamakla birlikte, Kazaklar bir evde kilimin üzerine sırt üstü yatmışlardır. Fotoğrafın altına da “Değil oturmak, sırt üstü yatıyoruz. Keyfimiz beyde yok!!!” notunu eklemişlerdir. Bu olaydan sonra göç etmek konusu Kocagöl Köyü'nde uzun bir süre gündeme gelmemiştir.¹⁴²

İlk göçten sonraki elli yıllık süreçte SSCB, Kocagöl ve Akşehir Kazakları ile Kars Malakanları'na Rusya'ya dönmeleri için zaman zaman davetlerde bulunmuştur. Ancak bu topluluklar davetlere olumlu yaklaşmamış, Türkiye'de gündelik hayatlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.¹⁴³ Rusya 1953 yılında, Stalin'in ölümünden sonra, komünist rejimin sebep olduğu siyasi ve dini suçlardan Stalin'i sorumlu tutmuştur. Rusya içindeki gayrimüslim kitleyi yeniden rejime bağlamak ve Rusya dışına kaçmış İslavların sevgisini yeniden elde ederek onları tekrar anayurda getirmek amacıyla Rusya'yı *Stalinsizleştirme* hareketi başlatılmıştır. 1953'ten sonra hız kazanan bu davet propagandası, Türkiye'de tam bir dini ve iktisadi özgürlük içinde yaşayan İslav muhacirlerinin huzurunu kaçırmış ve Sovyet Rusya'ya dönme konuları cereyan etmeye başlamıştır.¹⁴⁴

Geleneklerinde meydana gelen bozulmalardan endişelenen yaşlı kuşağın göçü telaffuz etmeye başlamalarıyla göç fikri 1957 yılında kesin olarak tekrar gündeme gelmiştir. Kazak geleneklerinin değişimini hızlandıran etkenlerin başında, 1927 yılında Kocagöl Köyü'nde bir ilkokul açılması ve ilköğretimin Kazaklar için de zorunlu hale gelmesiyle okulda öğrendiklerini evlerinde uygulamaya başlayan Kazak gençleri gelmektedir. 1961 yılında Kars Malakanları'nın göç etmeleri, inançları uğruna vatanlarını terk etmeyi göze alan gelenekçi kuşakların göç arzusunun artmasına sebep olmuştur.¹⁴⁵ Rusya'daki *Stalinsizleştirme* propagandasıyla alakalı bulunan ICEM (İntegration Committee of European Migration), WCCH (World Council of Churches) ve özellikle doğrudan Türkiye'deki Kazaklarla ilgisi olan TF (Tolestoy Foundation) ABD kuruluşları da Türkiye'deki İslavların göçe ikna olmalarındaki önemli etkenlerden biridir.¹⁴⁶

Göç fikri 1957-1962 yılları arasında olgunlaşmaya başlamış ve Kazaklar gitmeye karar vermişlerdir. SSCB'nin propagandası Kocagöl Kazakları üzerinde etkili olmuştur. Büyükaada Ruhban okulunda okuyan ve öğrencilik yıllarından beri Rusya Başkonsolosluğu ile temasını

¹⁴² a.g.e., 142.

¹⁴³ a.y.

¹⁴⁴ Fındıkoğlu, “Türkiye’de İslav Muhacirleri, s. 4.

¹⁴⁵ Somuncuoğlu, s. 93, 143.

¹⁴⁶ Fındıkoğlu, “Türkiye’den Rusya ve Amerika’ya Göç Eden İslav Muhacirleri, s. 65-66.

sürdüren İlya Baran da göçün Rusya'ya yapılmasının gerektiği konusunda büyük gayret göstermiştir. Sonuç olarak Manyas'tan bin kişi Rusya'ya, 63 kişi ABD'ye gitmiştir (Resim 5).¹⁴⁷

Resim 5. 1962 yılında SSCB'ye dönen Nekrasov Kazakları (history1.ru)

1962 yılında Manyas Kocagöl'den ayrılan Don Kazakları, Kocagöl Köyü'nde olduğu gibi Rusya'da da cemaat halinde Stavropol Bölgesi'ndeki farklı köye iskân ettirilmiştir. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi (Küçük Kilise) cemaati Novokumsky Köyü'ne, Trinity Kilisesi'nin (Büyük Kilise) cemaati ise Burgun-Madzhary Köyü'ne yerleştirilmiştir.¹⁴⁸ Don Kazakları bu bölgeye yerleştikten kısa süre sonra Nikita Kruşçev'e¹⁴⁹ bir mektup yazmışlar ve kilise inşası için izin istemişlerdir. Birkaç gün içinde izin gelmiş ve kiliselerin inşası için arazi tahsis edilmiştir. Novokumskoye, Uspensky köyünde ve Kumsky Vadisi, Troitsky'de (Resim 6-7) toplam iki adet kilise inşa edilmiştir. İkinci kilisenin 1966 yılında inşa edildiği bilinmektedir. Don Kazakları Türkiye'de nasıl ibadet ediyorlarsa Rusya'da da aynı şekilde ibadetlerine devam etmişlerdir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Somuncuoğlu, s. 144-145.

¹⁴⁸ Burgun-Madzhary Köyü'nün adı 1972 yılında Kumskaya Dolina olarak değiştirilmiştir. *Kumskaya Dolina*, 2020, https://ru.wikipedia.org/wiki/Кумская_Долина (13.10.2021); Aleksey Makeyev, "Na Sdvizhen'ye", *Russky Mir*, Mart 2017 g, Tom.16, <https://m.rusmir.media/2017/03/05/nekrasovzi> (13.10.2021).

¹⁴⁹ 7 Eylül 1953 - 14 Ekim 1964 yılları arasında görev yapmış Sovyet devlet adamı ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri. Bkz; *Nikita Kruşçev*, 2021, https://tr.wikipedia.org/wiki/Nikita_Kruşçev (13.10.2021).

¹⁵⁰ Tat'yana Vardanyan, "Khraniteli Traditsiy", *Gazeta «Stavropol'skaya pravda»*, 6 İyunya 2012 g.,

Resim 6. Kumsky Vadisi (Kumskaya Dolina) Eski İnananlar Kilisesi (starove.ru)

Resim 7. Kumsky Vadisi (Kumskaya Dolina) Eski İnananlar Kilisesi İkonastasisi (starove.ru)

Novokumskiy Köyü'nde 1960'ların ortalarında Nekrasov Kazakları tarafından inşa edilen Meryem'in Göğe Yükselişi (Assumption) Kilisesi dıştan sıradan bir kırsal Ortodoks Kilisesi izlenimi vermektedir; ancak içerisi eski Rus ikonalarından oluşan bir müze gibidir (Resim 8-9). Kazaklar Türkiye'den Stavropol'e göç ederken ikonalarını yanlarında getirememişlerdir. Bunun üzerine Sovyet yetkililer Kazakları geride bırakılan ikonlar için üzülmemeye çağırılmışlar ve Eski İnananlara müze depolarından ikona bağışlamaya söz vermişlerdir.¹⁵¹

https://staprayda.ru/20120605/kazakinekrasovtsy_otmetili_prazdnik_svyatoy_troitsy_v_poselke_ku_61160.html (13.10.2021).

¹⁵¹ Makeyev, "Na Vozdvizheniye", <https://m.rusmir.media/2017/03/05/nekrasovzi> (26.04.2021).

Resim 8. 1960'ların ortalarında Nekrasov Kazakları tarafından inşa edilen Novokumskoye'deki Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi (Makeev, 2021)

Resim 9. Novokumskoye'deki Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi'nin ikonastasis bölümü (Makeev, 2021)

3.4. Eski İnananların Mimari Gelenekleri

İmparatorluk Rusya'sında yaşayan eski dine mensup tarikat üyeleri, inançları dolayısıyla bu topraklarda zulüm gördükleri ve saklanmak zorunda oldukları için kamusal alanda tam olarak gelişememişlerdir. Eski İnananlar kendilerine yapılan zulümler nedeniyle ibadetlerini, ilk Hıristiyanlar gibi, özel evlerde, ormanlarda ve hatta mağaralarda gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. İmparatorluk Rusya'sındaki ibadethaneleri genellikle küçük ve göze batmayan

özel evler ve odalardan ibaret olmuştur (Resim 10). Bu ev ve özel ibadethaneler ile Eski İnanan ikonaları 19. yüzyılda ortadan kaldırılmıştır.¹⁵²

Resim 10. Moskova'daki Uspenskaya (Meryem'n Göğe Yükselişi) topluluğunun (Shibaevskaya Dua Evi) eski ibadethanesi (all-photo.ru/)

Rusya'nın Saratov bölgesinde, Volskaya caddesi üzerinde Eski İnananlara ait Spasovskaya (Tanrı Annesinin Şefaati) adlı bir dua evi bulunmaktadır. Bu ev Saratov tüccarı olan Efim Konstantinovich Laptev'e aittir. Muhtemelen 1872'de inşa edilmiş tek katlı tuğla evin bir ibadet odası vardı. İkonostasis ile tarihi bezemesini koruyan tapınak, günümüzde de şehrin Eski Mümin topluluğu tarafından kullanılmaya devam etmektedir (Resim 11).¹⁵³

Resim 11. Satarov, Spasovskaya (Tanrı Annesinin Şefaati) Dua evi (saratovregion.ucoz.ru)

¹⁵² Aleksandra Sulikowska Belczowska, "The Cult of Old Believers' Domestic Icons and the Beginning of Old Belief in Russia in the 17th-18th Centuries", *Religions*, 2019, p. 10.

¹⁵³ Iliya Kozlovskiy, "Staroobryadcheskaya Tserkov' Pokrova Bozhiyey Materi", *Bol'shaya Saratovskaya Entsiklopediya*, 2012, http://saratovregion.ucoz.ru/saratov/churches/pokrova_spas.htm (01.12.2021).

Rusya Rzhev'de, Serebryanka Nehri yakınında, 19. yüzyılın ilk yarısında bir Eski Mümin dua evi inşa edilmiştir. Bu ev, bir imarethane adı altında inşa edilmiştir. Dua evinin, yerel Yeni İnananların bile ellerine geçirmek isteyeceği kadar güzel olduğu iddia edilmiştir. Yapı Meryem'in Göğe Yükselişi adına kutsanmıştır. Dua evinin içine ikonastasis, sunak, koro bölümleri ve tüm kilise aksesuarları eklenmiştir. 1843 yılında yapıdan bağımsız bir çan kulesi inşa edilmiştir (Resim 12).¹⁵⁴

Resim 12. Rzhev Eski İnanan Dua Evi (Voloskova, 2018)

Eski İnananlar, kilise inşa etmeleri uzun yıllar boyunca yasak olduğundan mimari bir gelenek oluşturamamışlardır. Tapınak inşa etmek büyük harcamalar ve çabalar gerektiğinden uygun koşulların olduğu nadir zamanlarda mimariyle meşgul olmuşlardır. İbadet edebilmeleri için kiliselerdeki ambon bölümü olmayan çok az sayıda şapelin varlığı, Eski İnananları göze batmayan ıssız yerlerde izin almadan tapınağa benzer yapılar inşa etmek zorunda bırakmıştır. 18.-19. yüzyılların kültürel ve ekonomik merkezlerinden uzak olan Kuzey Rusya, Eski İnananların tapınak inşa edebilecekleri uygun bir bölge olmuştur. Burada inşa edilen ahşap kiliselerin çoğu Eski İnananlara aittir; ancak bu yapıların formları bölünme öncesi Rus Ortodoks mimarisi geleneği taşıdığından Rus kiliselerinden ayırt edilememektedirler. Bu dönemde tapınak yapımında ülke genelinde Avrupa'dan getirilen Barok ve Klasisizm akımları hâkim olmuştur. Kuzey Rusya'da ise ahşap şapel ve tapınaklar gelenekselleştirilmiştir (Resim 13).¹⁵⁵

¹⁵⁴ Marina Voloskova, "İstoriya Staroobryadchestva Rzheva v XVIII–XIX vv.", *Russkaya Pravoslavnaya Staroobryadcheskaya Tserkov'*, 2018, https://rpsc.ru/publications/history/voloskova_rzhev_xviii_xix/ (2.12.2021).

¹⁵⁵ Nykola Fryzen, "Neopalymaya Kupyna", *Staroobryadcheskyy Zhurnal*, No. 2.3, 2009, <https://gigafox.ru/health/cerkovnaya-arhitektura-evropeiskaya-klassifikaciya-arhitekturnyh-stilei/> (10.12.2021).

Resim 13. Volkostrov Köyündeki Şapel (Fryzen, 2009)

Eski İnananların kilise inşa etmeleri ancak 1905 yılında dini özgürlüklerinin verilmesinden sonra mümkün olmuştur. Eski İnananların “altın çağı” olan 20. yüzyılın başlarında toplu kilise inşalarına başlanmıştır. Mimari gelenekleri olmayan Eski İnananlar, tapınak inşasında çevrelerindeki çağdaş mimari formlardan etkilenmişlerdir (Resim 14).¹⁵⁶

Resim 14. Vladimir kentindeki Belikrinitsa topluluğunun eski Eski İnanan Trinity Kilisesi, 1916 (Fryzen, 2009)

¹⁵⁶ a.y.

4. MANYAS KOCAGÖL'DEKİ DON KAZAKLARINA AİT KİLİSELER

4.1. Hz. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi (Uspenskaya Tserkov'/Küçük Kilise)

4.1.1. Kilisenin Yeri ve Durumu

Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi Manyas İlçesinin Kocagöl Mahallesi'nde, 1916 numaralı parselde yer almaktadır (Harita 5). Kazak halkı köyü terk ettikten sonra kilise yapısı bir süre boş kalmış, 1975 yılından itibaren ise üç sınıflı bir ortaokul olarak kullanılmıştır (Resim 15). Okul iki kez mezun verdikten sonra boşaltılmış, öğrenciler taşınalı sistemle çevredeki ilçe ve köylerde bulunan okullarda öğrenimlerine devam etmiştir.¹⁵⁷ Yörede yeni bir ortaokul binası inşa edildikten sonra kilise âtıl halde bırakılmıştır. Günümüzde ise durumu çok kötü olup acilen müdahale edilmesi gerekmektedir.

Harita 5. Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi'nin Konumu (Google Maps, 2021)

¹⁵⁷ Erbilgin, s. 102.

Resim 15. Küçük Kilise Okula Dönüştürüldükten Sonra (Somuncuoğlu, 2018; 285)

4.1.2. Kilisenin Tarihlendirilmesi

Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi'nin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir; ancak Rus Dış Politikası Arşivi'nde bulunan AVPRI. F.180. Op. 502 b. 1901 D.5248. L.9 No'lu belgelere göre; kilise 30 Kasım 1881'de Archimandrite Pavel'in Kocagöl'e gelmesiyle kutsanmıştır.¹⁵⁸

4.1.3. Mimari Tanımı

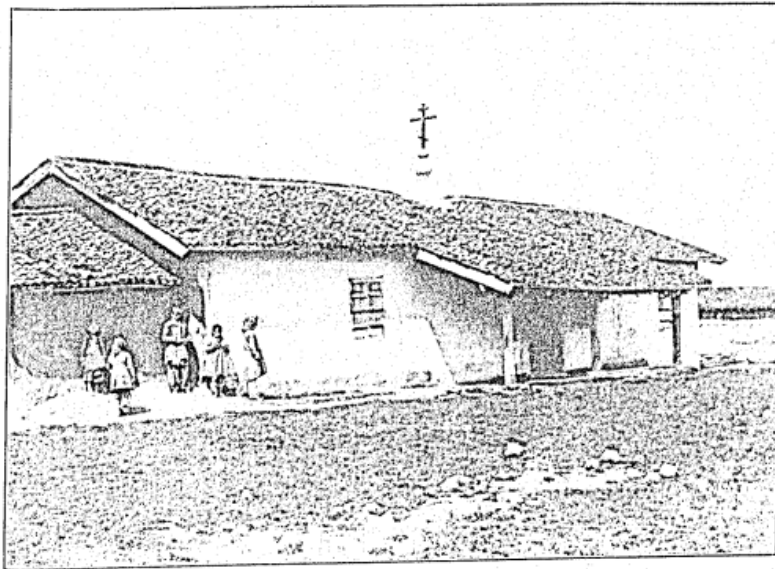
Manyas'taki Küçük Kilise, etrafı alçak duvarlarla çevrili ve bugünkü yol seviyesi ile aynı mesafedeki avlunun ortasında yer alır. Avlunun batı ve güneybatısında 1970'li yıllarda inşa edilmiş tuvalet ve kantin mekanları yer almaktadır. Avlunun kuzeyinde avluya girişi sağlayan bir giriş kapısı vardır. Bu giriş açıklığı enine dikdörtgen biçiminde olup üzerinde hafif sivri kemer bulunmaktadır. Kemer doğrudan duvarlara oturmaktadır. Kemerin oturduğu duvarın iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş dikdörtgen kesitli kulevari mimari ögeler bulunmaktadır. Kapıda iki adet orijinal olduğunu düşündüğümüz (?) demirden kapı kanatları vardır (Resim 16).

¹⁵⁸ Anatol'yevich, Vladimirovich, snoska 72 snoska 31.

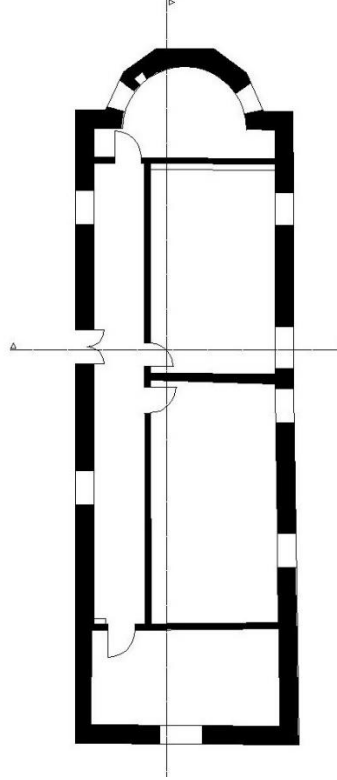
Resim 16. Meryem'in Göğ Yükseliş Kilisesi'nin avluya giriş kapısı

Alman jeolog ve coğrafyacı olan Alfred Philippson'un, İlkçağ Batı Anadolu coğrafyası hakkında gezi ve araştırmalarının sonuçlarını aktardığı 1910 tarihli *Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien: 1. Heft: Einleitung* adlı yayınında Meryem'in Göğ Yükseliş Kilisesi'nin 20. yüzyılın başlarına ait bir fotoğrafına rastlanmaktadır. Fotoğrafta, kilisenin güney ve batı cepheleri açık bir şekilde görülmektedir (Resim 17). Fotoğraftan anlaşıldığı üzere, kilisenin güney cephesinde üzeri sundurmayla örtülmüş bir adet giriş açıklığı ve giriş açıklığının doğu ve batısında ise birer adet kare formu pencere bulunmaktadır. Kilisenin batısında ise günümüzde mevcut olmayan, yapının beden duvarlarından biraz daha kısa ve üzeri beşik çatıyla örtülü bir narteks bölümü yer almaktadır. Kilisenin üzerinin de beşik çatıyla örtüldüğü ve çatının üzerinde bir adet haç olduğu görülmektedir.

Resim 17. Meryem'in Göğ Yükseliş Kilisesi, 1910 (Philippson, 1910; 167)

Kilise doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve tek nefli bir bazilikadır (Plan 1). Kilisenin uzunluğu 15.80 m., genişliği 6.65 m, yüksekliği ise 3.10 m'dir. Batısında sonradan pencereye dönüştürölmüş dikdörtgen kuruluşta bir kapı açıklığı vardır. Doğusunda içten yarım daire, dıştan beş cepheli bir apsis bulunmaktadır. Apsisin kuzey ve güneyinde birer adet pencere yer almaktadır. Yapının üzeri ahşap beşik çatıyla örtölüdür.

Plan 1. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi Planı (Özyıl Yıldırım)

4.1.4. İç Mekân Kuruluşu

4.1.4.1. Naos

Naos tek nefli olup 14.20 m. uzunluğuunda ve 7.60 m. genişliğindedir. Yapı okula dönüştüröldüğu sırada bu kısım (naos) duvarlarla örölmek suretiyle bir koridor, iki sınıf ve bir oda¹⁵⁹ oluşturacak şekilde 1/3 oranında bölömlere ayrılmıştır. Naosa giriş yapının batısında yer alan sonradan oluşturulmuş odanın kuzeydoğusunda bulunan 1.75 m. genişliğindeki kapı ile kuzey cephe üzerinde yer alan 1.20 m genişliğindeki kapıdan sağlanmaktadır.

¹⁵⁹ Yapıyı ilk incelediğimiz sırada bu mekânın narteks bölümü olduğunu düşöndük. Ancak Anna Değirmenci kiliselerde hiçbir bölünmenin olmadığını, batıdaki kapıdan girildiğinde direk naos mekanına giriş yapıldığını söylemiştir. İncelediğimiz benzer Kazak kiliselerinde de narteks mekânı olmadığından çalışma boyunca bu bölümün sonradan oluşturulduğunu kabul edecek ve bu mekândan oda olarak bahsedeceğiz. Söz konusu oda, yapının okul olarak kullanıldığı dönemde tuvalet mekânı olarak düzenlenmiştir.

Yapının içine girildiğinde, okula dönüştürüldüğü sırada duvarlarla oluşturulmuş birimler görülmektedir. Bu birimlerden ilki giriş kapısının önünde yer alan koridor biçimli bölümdür. Doğu-batı doğrultusunda uzanan koridorun uzunluğu 14.20 m, genişliği ise 2.60 m'dir. Koridorun batısında bir odaya (Resim 18) ve doğusunda apside açılan 1.75 m ve 82 cm genişliği ile 1.90 m yüksekliklere sahip birer kapı bulunmaktadır (Resim 19). Koridorun güney duvarı üzerinde farklı birimlere açılan 80 ve 90 cm genişliğinde ve 1.90 yüksekliğinde iki adet kapı yer almaktadır. Kuzey duvarının üzerinde ise ortada bir adet giriş kapısı ve kapının doğusunda bir, batısında iki adet pencere bulunmaktadır.

Resim 18. Giriş Kapısının Önünde Yer Alan Koridordan Batı Yönüne Bakış

Resim 19. Giriş Kapısının Önünde Yer Alan Koridordan Doğu Yönüne Bakış

Kuzeydeki giriş kapısının karşısında bir mekân bulunmaktadır. Sınıf olarak kullanılan oda 4.29 x 7.20 x 2.86 m ölçülerindedir. Buraya geçiş ana girişin ekseninde yer alan 0.80 x 1.90 m. ölçülerindeki kapıdan yapılmaktadır. Aynı eksen üzerinde 1.42 m genişliğinde, yuvarlak kemerli bir adet pencere ve bu pencerenin 3.50 m doğusunda 1.15 m genişliğinde, yuvarlak kemerli başka bir adet pencere vardır (Resim 20).

Resim 20. Kuzey Yönünden Güney Cepheye Bakış

Bu mekânın doğusunda apsisin hemen önünde, orijinalinde ikonastasisin olduğu düşünülen ve yerden yaklaşık bir metre yükselen bir duvar bulunmaktadır. Duvar tuğla örgülü olup mavi sıvalıdır (Resim 21). Yapı okula dönüştürülürken bu sıvanın üzeri beyaz bir boyayla kapatılmıştır. Bu bölüm aynı dönüşüm sırasında duvar seviyesinden çatıya kadar ahşap malzemeye kapatılmıştır. Batısındaki duvarda karatahtanın yer aldığı yeşil renkli boşluk ve soba için açılmış bir baca deliği vardır (Resim 22). Kilisenin üst örtüsünün çökmekte olduğu bu mekândan da anlaşılmaktadır. Bir an önce yapının içi temizlenip üst örtüsüne müdahale edilmelidir.

Resim 21. Mekânın Doğu Cephesi

Resim 22. Mekânın Batı Cephesi

Söz konusu odanın batısında 8.36 x 4.34 x 2.80 ölçülerinde, sınıf olarak kullanılmış bir adet oda daha vardır. Bu odanın batı duvarında karatahtanın yer aldığı yeşil renkli boşluk ve güney duvarı üzerinde 1.18 m genişliğinde iki adet pencere yer almaktadır. Batıdaki pencere, kilisenin eski fotoğrafında görülen güney cephede üzerindeki giriş açıklığının bir kısmının örülmesi suretiyle oluşturulmuştur. Odanın batı duvarının kuzeyinde derin çatlaklar görülmektedir (Resim 23). Ayrıca aynı duvarın güneyinde, önceden kapıya benzer bir açıklığın olduğunu ve sonradan kapatıldığını düşündüren çatlaklar bulunmaktadır. Odaya giriş 90 cm genişliğinde ve 1.90 uzunluğunda bir kapıdan sağlanmaktadır (Resim 24).

Resim 23. Mekânın Batı Cephesi

Resim 24. Mekânın Doğu Cephesi

4.1.4.2. Bema ve Apsis

Kilisenin doğusunda içten yarım daire, dıştan beş cepheli bir apsis vardır. Apsisin kuzey ve güneyinde aynı ölçülere sahip, 78 cm genişliği olan birer adet pencere bulunmaktadır. Güneydeki pencerenin doğusunda 30 cm genişliğinde ve 30 cm derinliğinde dikdörtgen formulu bir niş bulunmaktadır. Bu bölümün yüzeyinin tamamı çöplerle doludur. Müdahale edilip temizlenmelidir (Resim 25-26).

Resim 25. Koridordan Doğu Yönündeki Apsise Bakış

Resim 26. Kuzeybatı yönünden Güneydoğuya Bakış

4.1.4.3. Oda

Kilisenin batı bölümünde bulunan odanın ölçüleri 6.50 x 3.36 x 2.80 şeklindedir. Bu bölümde koridora girişi sağlayan 1.76 x 0.21 x 1.90 ölçülerinde kapı bulunmaktadır (Resim 27). Odanın batı duvarının üzerinde 1.46 m. genişliğinde bir kapı izi bulunmaktadır. Bu kapı sonradan zeminden itibaren 79 cm örülerek pencereye dönüştürülmüştür. Odanın kuzey ve güney duvarları oldukça zarar görmüş olup özellikle güney duvarı üzerinde derin çatlaklar

bulunmaktadır (Resim 28). Odanın zemini tamamen atık çöplerle dolmuştur ve çatısı, müdahale edilmediği takdirde çökecektir.

Resim 27. Oda Bölümünün Doğu Cephesi

Resim 28. Oda Bölümünün Güneydoğu Cephesi

4.1.5. Dış Mekân Kuruluşu

4.1.5.1. Batı Cephe

Batı cephesi oldukça kötü durumdadır. Cephe duvarı dikdörtgen planlıdır ve üstte çatıyla birleşme noktası üçgen şeklinde sonlanmaktadır. Cephede bir adet pencere vardır. Bu pencerenin sonraki dönemlerde, bugün mevcut olmayan narteks bölümünden naosa girişi sağlayan kapıdan dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Enine dikdörtgen biçimli pencere yuvarlak

kemerle sonlanmıştır. Pencerede ahşap şebekeler bulunurken demir korkuluk yoktur. Cephe tamamen tuğla ile örölmüştür ve tuğlaların üzerleri okula dönüştüröldüğü sırada sarı ve mavi renkli bir sıvayla kapatılmıştır. Cephenin tamamında sıva dökölmeleri dikkat çeker ve güneyinde derin çatlaklar vardır (Resim 29).

Resim 29. Yapının Batı Cephesi

4.1.5.2. Kuzey Cephe

Kuzey cephe üzerinde, birisi apsis duvarında olmak üzere toplam dört adet pencere bulunmaktadır. Apsis üzerindeki pencere diğerlerine oranla daha küçük boyutludur. Doğudan birinci pencerenin demir korkuluğu bulunmamaktadır. Doğudan ikinci açıklıkta naosa girişi sağlayan bir kapı açıklığı vardır. Zeminden pencere altlarına kadar olan bölümün mavi sıvası boydan boya dökölmüştür (Resim 30). Yapının kuzeyinde bulunan çam ağacı çatıya yük bindirmekte ve yıkılma tehlikesi oluşturmaktadır. Bu nedenle acilen müdahale gerekmektedir.

Resim 30. Yapının Kuzey Cephesi

4.1.5.3. Doğu Cephe

Doğu cephede dıştan beş köşeli apsis çıkıntısı bulunmaktadır. Apsisin güney ve kuzey yönlerindeki çıkıntılarında birer adet pencere yer almaktadır. Cephenin üzerindeki sıvalar pencere hizalarına kadar dökülmüştür ve buradan yapının inşa malzemesi taş ve tuğla olarak görülmektedir. Apsinin üst örtüsü, apsis köşelerine uygun biçimde beş köşelidir (Resim 31).

Resim 31. Yapının Doğu Cephesi

4.1.5.4. Güney Cephe

Güney cephesi üzerinde, birisi apsis duvarında olmak üzere toplam beş adet pencere bulunmaktadır. Ortadaki pencereler birbirine yakın olup, doğu ve batı yönündeki pencereler ortadakilere eşit uzaklıktadır. Bu pencereler batıdaki pencere ile aynı formdadır. Batıdan ikinci pencere hariç cephedeki tüm pencerelerde ahşap şebekeler ve demir korkuluklar vardır. Batıdan üçüncü pencere, giriş açıklığının bir kısmının örülmesiyle oluşturulmuştur. Cephenin batısında büyük sıva dökülmeleri vardır. Dökülen sıvanın altından tuğla duvar örgüsü görülmektedir. Zeminden pencere altlarına kadar olan bölümün mavi sıvası boydan boya dökülmüştür (Resim 32). Yapının kuzeyinde bulunan çam ağacı çatıya yük bindirmekte ve yıkılma tehlikesi oluşturmaktadır. Bu nedenle acilen müdahale gerekmektedir.

Resim 32. Yapının Güney Cephesi

4.1.6. Örtü

Yapının üstü ahşap üzerine tuğla malzemeyle kaplı beşik çatı ile örtülüdür. Apsisin üst örtüsü de 5 cepheli ahşap bir örtü üzerine tuğla kaplamadır.

4.1.7. Malzeme

Yapının beden duvarlarının bir bölümü kaba yonu taş, bir bölümü ise tuğla malzeme ile örülmüştür. 1953 yılında yaşanan Gönen depreminde yapının büyük bir kısmının yıkıldığı ve yıkılan duvarların tadilat sırasında tuğla malzeme kullanılarak yeniden inşa edildiği

bilinmektedir.¹⁶⁰ Eski fotoğrafta, yapının batı cephesinde görülen narteks bölümünün de bu depremde yıkıldığı düşünülebilir.

Kilisenin okul olarak kullanıldığı dönemde cephelerin üzerleri sıva ile sıvanmıştır. Yapının tüm cephelerinin zeminden yukarıya doğru üçte birlik kısımları siyah, geri kalan üçte ikilik kısımları da sarı renkli boyayla boyanmıştır.

Yapının örtü sisteminde ahşap malzeme kullanılmıştır. Çatının üst yüzeyi ise kiremitlerle kaplanmıştır. Kilisenin zemininin beton olduğu belirlenmiştir (Değirmenci, 2021).

4.1.8. Süsleme

Yapının naos bölümünde ve cephelerinde herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

4.2. Hayat Veren Üçlü Kilisesi (Trinity Tserkov'/ Büyük Kilise /Yeni Cami)

4.2.1. Kilisenin Yeri ve Durumu

Trinity Kilisesi (Yeni Cami) Kocagöl köy merkezinde, Kocagöl Mahallesi, Kocagöl Sokakta yer almaktadır (Harita 6). Büyük Kilise olarak adlandırılan yapı camiye çevrilmiştir ve günümüzde de hizmet vermeye devam etmektedir.

Harita 6. Trinity Kilisesi (Yeni Cami)'nin Konumu (Google Maps 2021)

¹⁶⁰ Kocagöl Köyü halkından Mustafa Bey, Küçük Kilise'nin tadilatında kayınpederinin çalıştığından ve buraya tuğlalar taşındığından bahsetmiştir.

4.2.2. Kilisenin Tarihlendirilmesi

AVPRI. F.180. Op.517 / 2. 1902 - 1914. D.4955. L.2 No'lu ve Rus Dış Politikası Arşivi'nde bulunan diğer belgelere göre Trinity Kilisesi, 1900'lerin başında Kutsal Sinod'un Manyas'taki Nekrasov Kazakları'na 1.500 ruble tahsis etmesiyle inşa edilmiştir.¹⁶¹

4.2.3. Mimari Tanımı

Kilise, zeytin ağaçlarının ekili olduğu şadırvanlı bir avlunun içinde yer alır. Avluya giriş, kuzeydoğu duvarındaki bir kapıdan sağlanır. Kilise doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve üç nefli bir bazilikadır (Plan 2). Kilisenin uzunluğu 21.46 m, genişliği 8.72 m, yüksekliği ise 3.5 m'dir. Batısında günümüze imamın ikamet ettiği bir imam lojmanı vardır. Kilisenin batı bölümünün bir kısmı imam lojmanına dahil edilmiştir. Doğusunda içten ve dıştan yarım daire formlu bir apsis vardır. Apsisin kuzey ve güneyinde birer adet pencere ile bir adet kapı yer almaktadır. Kilisenin güney cephesinde sonradan eklenmiş kapalı bir son cemaat yeri ve minare bulunmaktadır (Resim 33).¹⁶² Yapının üzeri ahşap beşik çatıyla örtülüdür.

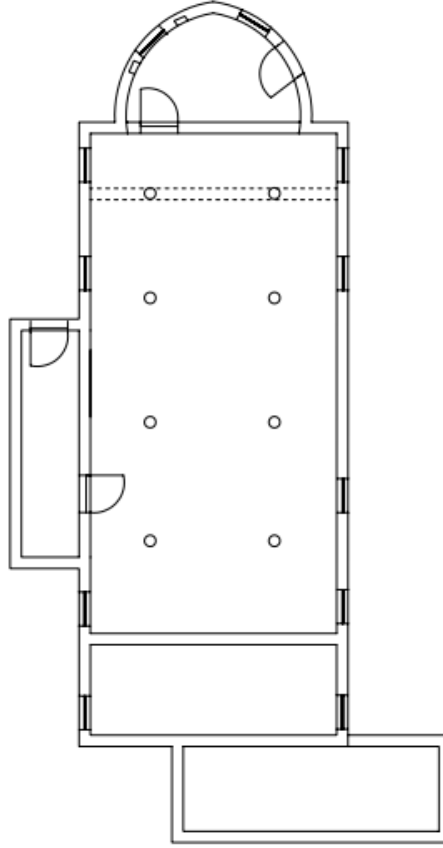
Resim 33. Trinity Kilisesi (Büyük Kilise)'nin Hava Fotoğrafı (Bintaş, 2020)

20. yüzyılın başlarında Manyas (Minos) Gölü'ndeki Nekrasovitleri ziyaret eden V. F. Minorsky (В. Ф. Минорский) ve N. I. Shcherbo'nun (Н. И. Щербо) notlarından bu kilisenin

¹⁶¹ Anatol'yevich, Vladimirovich, stranitsa 73 snoska 34.

¹⁶² Hilmi Ziya Ülken ve Ayla N. Tanyeli, "Gönen Bölge Monografisi", *İstanbul University Journal of Sociology*. Cilt.2, Sayı.10-11, 2014, s. 149.

iki sıra ahşap sütun dizisiyle geniş koridorlu neflere bölündüğünü, batıdaki birinci nefin kadınlar için, ikinci nefin erkekler için olduğunu ve doğuda bir basamak yüksekliğinde, ikonastasisin önünde iki adet klirosmus (kleros)¹⁶³ temsili bir alanın olduğunu öğrenmekteyiz.¹⁶⁴

Plan 2: Trinity Kilisesi (Büyük Kilise)'nin Planı (Arife Gülsoy)

Kilisenin orijinalinde yapıdan bağımsız inşa edilmiş bir adet çan kulesi ve beş adet çana sahip olduğu bilinmektedir.¹⁶⁵ Çan kulesi günümüze kadar gelememiştir. Ancak Kocagöl'den

¹⁶³ Ortodoks Kilisesi'nde ayin sırasında şarkıcıların ve okuyucuların bulunduğu bir yerdir. Dmítriy Nikoláevich Ushakov, "Kliros", *Tolkovyy Slovar' Russkogo YAzyka*, 2016, <https://поисков.рф/wd/клирос> (17.11.2021).

¹⁶⁴ Kapitan N.I. Shcherbo: «Glavnyy nef, razdelennoy po dlinnoy osi dvumya derevyannymi reshetchatymi peregorodkami s shirokimi prokhodami na tri pomeschoniya: pervoye, s zapada – dlya zhenshchin, vtoroye – dlya muzhchin, a vostochnoye, vozvyshayas' na odnu stupen'ku, predstavlyayet kak by dva klirosa pered samym ikonostasom». Bkz: Sen' Dmitriy Vladimirovich, "Religioznaya Zhizn' kazakov Krymskogo Khanstva i Polozheniye Kubanl V Sisteme StaroobrgYadcheskikh Tsentrov (XVIII B.)" *Lipovane Istoriya I Kul'tura Russkikh-starobryadtsev*, Vypusk 7, Odessa, 2010a, stranitsa 10; Pishchulina Viktoriya Vladimirovna, "Stoki Traditsiy Khramostroyeniya na Donu, *Nauchnaya mysl' Kavkaza*, 1998.

¹⁶⁵ Kocagöl'den Rusya'ya giden Himati ve hala Kocagöl'de yaşayan Anna Değirmenci ile yapılan görüşmeden öğrenilmiştir. Ayrıca kilisenin isminin *Troitsa* olduğu doğrulanmıştır.

Rusya'ya göç eden Don Kazaklarından Evlampy Vanderovsky, çan kulesinin 15 metre yüksekliğinde olduğunu hatırladığını bildirmektedir.¹⁶⁶

4.2.4. İç Mekân Kuruluşu

4.2.4.1. Naos

Kilisenin naosu, doğu batı doğrultusunda çift sıra halinde dörder adet sütunla üç nefte ayrılmıştır. Naos 16.25 m uzunluğunda, 8.88 m genişliğinde ve 3.50 m yüksekliğindedir. Batı yönündeki üçer adet sütun bağımsız olup doğudaki ikişer sütun günümüzde kadınlar mahfilinin içinde kalmıştır. Sütunlar ahşap direklerin alçıyla kaplanması sonucunda meydana getirilmiştir. Yapı camiye çevrilirken sütunların her birinin yaklaşık 1/3'ü çiniyle kaplanmıştır.

Naosun güney duvarı günümüzde tamamen çiniyle kaplıdır. Duvar yüzeyinin tam ortasında, günümüzde kullanılan 1.30 m genişliğinde bir giriş kapısı ve onun tam karşısında mihrap bulunmaktadır. Mihrabın doğu ve batısında ikişer adet yuvarlak kemerli ve genişlikleri 1.20 m, derinlikleri 48 cm olan pencereler olup doğudaki bir pencere kadınlar mahfilinin içinde kalmıştır. Mihrabın doğusundaki iki adet pencerenin ortasında çiniyle kaplanmış küçük bir müezzin mahfili ve mahfile ait üç basamaklı ahşap bir merdiven vardır. Duvarın en batısında ise yine çini kaplı bir minber bulunmaktadır (Resim 34).

Resim 34. Caminin Güney Duvarı

¹⁶⁶Vladlen Chertinov, “Skazka Stranstviy Kazakov-Nekrasovtsev”, *Taynyy Sovetnik*, iyul' 2020, <https://history1.ru/all/tpost/cmznzo2a2y-skazka-stranstvii-kazakov-nekrasovtsev> (13.10.2021).

Naosun batı duvarı günümüzde düz duvar şeklinde olup üzeri çini plakalarla kaplanmıştır. Batı duvarının güney tarafında çini kaplı bir minber bulunmaktadır (Resim 35). Duvar, kilise camiye dönüştürüldüğü sırada örülmüş ve yapının bir kısmı imam lojmanına dahil edilmiştir.

Resim 35. Caminin Batı Duvarı

Naosun kuzey cephesinin merkezinde önceden de kapı olarak kullanıldığı anlaşılan 1.30 m genişliğinde bir giriş açıklığı ve bu açıklığın iki yanında genişlikleri 1.20 m, derinlikleri 48 cm olan ikişer adet yuvarlak kemerli pencereler yer alır. Doğudaki bir pencere, güney cephesinde olduğu gibi, kadınlar mahfilinin içinde kalmıştır. Bu duvar üzerinde çini plaka bulunmayıp pencere altlarında duvarın $\frac{1}{4}$ 'ü genişliğinde ahşap bir pano bulunmaktadır. Duvarın geri kalan kısımları sıvanmıştır (Resim 36).

Resim 36. Caminin Kuzey Duvarı

Naosun doğu yönünde iki katlı ahşap kadınlar mahfili bulunmaktadır. Mahfile, cephesinin kuzeyinde bulunan merdivenlerden çıkılır. Duvarın yüzeyi kuzey cephede olduğu gibi $\frac{1}{4}$ oranında ahşap plakaya sahiptir ve bu duvarda da çini plaka kullanılmamıştır (Resim 37). Mahfilin bulunduğu duvarın arkasında ise apsis yer alır.

Resim 37. Caminin Doğu Duvarı

4.2.4.2. Bema ve Apsis

Kilisenin apsisi içten ve dıştan yarım yuvarlak formudur. Apsisin çapı 4.58 m, yüksekliği 2.61 m'dir. Apsisin kuzeyinde 0.78 x 1.60 x 0.40 m ölçülerinde yuvarlak kemerli bir pencere ve pencerenin iki yanında biri 0.44 x 0.40 x 0.34 m, diğeri 0.48 x 0.52 x 0.34 m ölçülerinde olmak üzere küçük birer niş vardır. Güneyinde yuvarlak kemerli ve 0.78 x 2.21 x 0.40 m boyutlarında bir kapı vardır. Kapının doğusunda kare formu bir pencere bulunmaktadır. Bu pencere ise 1.15 m yüksekliğinde ve 0.89 m genişliğindedir. Apsisin batısında ise apsis ile naosu birbirinden ayıran 8.72 m uzunluğunda bir duvar vardır. Bu duvar, kilisenin camiye çevrildiği sırada örölmüştür. Apsise giriş bu duvarın kuzeyinde bulunan kapı ile sağlanmaktadır (Resim 38-39).

Resim 38. Apsisin Kuzey Cephesi

Resim 39. Apsisin Güney Cephesi

4.2.5. Dış Mekân Kuruluşu

4.2.5.1. Batı Cephe

Yapının batı cephesinde, cepheye bitişik olarak inşa edilmiş ve günümüzde imam lojmanı olan bir konut bulunmaktadır. Lojmanın kuzey-güney yönündeki uzunluğu 9 m'dir. Lojmanın doğu duvarı, kilisenin güneybatı cephesinden 3.62 m çıkıntı, kuzey cephesi, kilisenin kuzeybatı cephesinden 3.29 m girinti yapmaktadır (Resim 40-41).

Resim 40. Güneybatı Cephe, İmam Lojmanı

Resim 41. Yapının Batı Cephesi ve İmam Lojmanının Kuzey Cephesi

4.2.5.2. Kuzey Cephe

Cephe üzerinde yapıya sonraki dönemlerde eklenmiş 8 x 2.44 x 2.95 m ölçülerinde bir son cemaat yeri ve yapıya girişi sağlayan bir kapı vardır. Giriş açıklığının üzerinde bulunan izlerden kapı açıklığının bulunduğu yerin orijinal olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yuvarlak kemerli giriş açıklığının kemeri sonraki dönemlerde örülmek suretiyle kapatılarak kapı dikdörtgen forma dönüştürülmüştür.

Cephe üzerinde dört adet pencere bulunmaktadır. Doğudaki üç pencere dikdörtgen biçimli ve yuvarlak kemerlidir (Resim 42). Batıdaki pencere ise kare formudur, diğer pencerelere nazaran daha küçük boyuttadır ve günümüzde imam lojmanına dahil edilmiştir (Resim 43).

Resim 42. Kuzeydoğu Cephesi

Resim 43. Kuzeybatı Cephesi

4.2.5.3. Doğu Cephe

Doğu cephede içten ve dıştan yuvarlak formlu bir apsis bulunmaktadır (Resim 44). Apsisin kuzeydoğusunda bir adet küçük boyutlu ve yuvarlak kemerli bir pencere, doğusunda yuvarlak kemerli küçük bir pencere, güneydoğusunda dikdörtgen kuruluşlu bir pencere ve yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı vardır. Kapı açıklığının önünde üç basamaklı bir merdiven bulunmaktadır (Resim 45).

Resim 44. Kuzeydoğu yönünden Apsise bakış

Resim 45. Güneybatı yönünden Apsise bakış

4.2.5.4. Güney Cephe

Güney cephede beş adet pencere bulunmaktadır. Doğudaki dört adet pencere yuvarlak kemerlidir (Resim 46). Batıda yer alan pencere daha küçük boyutludur ve büyük olasılıkla yapı camiye çevrildikten sonra bir kısmı kapatılarak boyu küçültülmüş ve imam lojmanına dahil edilmiştir.

Resim 46. Güney Cephe

4.2.6. Örtü

Yapının üzeri ahşap malzeme üzerine kiremit örtülüdür. Apsisin üst örtüsü de 9 cepheli ahşap bir örtüyle kaplıdır (Resim 47).

Resim 47. Kuzeydoğu Cephesi (Salim Nizam Arşivi)

4.2.7. Malzeme

Yapının dış yüzeyi tamamen sıvayla kaplı olduğundan beden duvarlarında kullanılan malzeme anlaşılamamaktadır. Yapının cepheleri günümüzde üçte bir oranında kırmızı, üçte iki oranında ise sarı renkli boyayla boyalıdır.

Yapının örtüsü ahşap malzemeyle inşa edilmiş ve üzeri kiremitle kaplanmıştır. Yapılan görüşmede Anna Değirmenci (2021) kilisenin zemininin beton olduğunu söylemiştir.

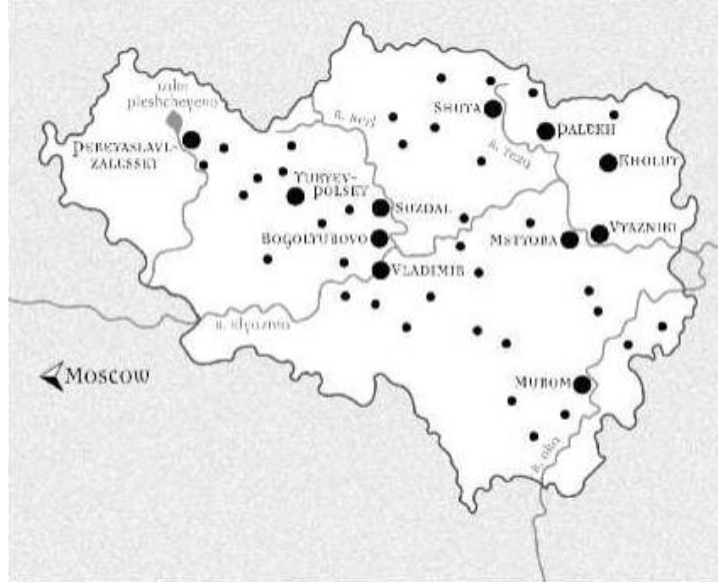
4.2.8. Süsleme

Yapının naos bölümünde ve cephelerinde herhangi bir süsleme ögesine rastlanılmamıştır.

5. KAZAKLARA AİT İKONALAR

İkona sözcüğü Grekçe’de benzetmek anlamında kullanılan “eikon”, “eoika” kelimelerinden türetilmiş olup resim, suret, portre, tasvir manasına gelmektedir. İkona ahşap, mermer, kâğıt, metal, seramik gibi farklı malzemelerin üzerine dinsel konulu resimlerin çizilip boyanmasıyla oluşturulmaktadır. İkonalar duvara bağımlı olabileceği gibi kutsal mekân içerisinde bağımsız olarak da kullanılabilirler. Ortodoks ikonaları “ibadet ikonaları” ile “tamamlayıcı ve didaktik ikonalar” şeklinde iki ana gruba ayrılırlar. İbadet ikonalarında yalnızca kutsal kişilerin tasvirlerine yer veriliyorken, tamamlayıcı ve didaktik ikonalar Eski Ahit ve Yeni Ahit’ten alınan Meryem’in hayatı, aziz ve martirlerin yaşamları ve yaptıkları işler gibi konular tasvir edilmiştir.¹⁶⁷

Hristiyanlığı 9. yüzyılda kabul eden Ortodoks mezhepli Rus toplumu, ikona sanatını Bizanslı ikona ustaları aracılığıyla öğrenmişlerdir. İkona ustalarının Bizans’tan Rusya’ya gelmeleri 12-13. yüzyıl Rus ikonalarında Bizans üslubunun görülmesine sebep olmuştur. 13. yüzyılda Moğol ve Tatar istilalarıyla sanatsal üretimlerde duraksama olmuş; ancak 14. yüzyılda yeni kiliselerin inşalarıyla birlikte ikona üretimi tekrar canlanmış ve çok sayıda ikona üretilmiştir. 15. yüzyılda Rus atölyeleri Bizans atölye geleneğinden ayrılmış ve Rusya’da belli bölgelerde başta Moskova, Vladimir, Suzdal, Kiev olmak üzere Novgorod, Rostov ve Psikov ekolleri ortaya çıkmıştır (Harita 7).¹⁶⁸

Harita 7. Vladimir Eyaleti, 17-18. yüzyıl İkona Üretim Merkezleri (Tarasov, 2002; 53)

¹⁶⁷ Feride İmrana Altun, “Bandırma Müzesi’nde Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait İki İkona”, *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II*, Cilt.2, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020, s. 76.

¹⁶⁸ a.g.e., s. 77-78.

Moskova 14. yüzyılda siyasi ve sanatsal alanda yükselişe geçmiştir. 15-16. yüzyıllarda ekonomik anlamda üst düzeye çıkan Moskova’da özel şapeller inşa edilmiş olup bu şapellerde ve evlerde sergilenmek üzere ikonalar üretilmiştir. Moskova’da ikona yapımı ilk olarak Andrei Rublev ve Andronikov Manastırı atölyelerinde başlamıştır. Zamanla Moskova’nın çeşitli bölgelerinde ikona okulları açılmış ve bu okullarda üretilen ikonaların ifade tarzları ve kullanılan malzeme çeşitlerinin artması Moskova’yı dini resim merkezi haline getirmiştir. Bu dönemde üretilen Moskova ikonaları nispeten küçük boyutlarda, üslup ve konu bakımından samimi ve kişisel özellikler sergilemektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ikonalarda kullanılan ince çizilmiş yüzler, derin manevi yoğunluğun yüzlere yansıtılması, figürlerin sayısının çoğalması ve detaylı olarak çizilmeleri Moskova ikonalarının tipik özelliği haline gelmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde ikona sanatında birtakım değişiklikler görülmüştür. Bu dönemde ikonaların yan kenar boşlukları daralmıştır ve ikonalar yan yana sıralanmaya başlanmıştır. Özellikle ikonalarda metal kaplama (oklad) kullanımı bu dönemde artış göstermiştir (Resim 48).¹⁶⁹

Resim 48. Smolensk Hodegetria İkonası, Kremlin Atölyeleri, Sergiev Posad Devlet Tarih ve Sanat Müzesi, 16. yy ortaları (bridgemanimages.com)

¹⁶⁹ Erbilgin, s. 79, 81, 82.

17. yüzyıl ortalarında (Raskol Dönemi) Rusya’da yaşanan dini parçalanma, Rus ikonalarında da değişiklikler yapılmasına sebep olmuştur. Bu tarihten sonra Rus ikonalarında kullanılan figürler Fransız ve Almanların üslubuna göre yüzler şişmiş, dudaklar kıpkırmızı, saçlar kıvrıkcık, kollar ve kaslar kalın, parmaklar şiş, kalçalar geniş olarak tasvir edilmiştir. Dini parçalanmadan sonra yeniden düzenlenen kutsal kitapları kaynak olarak kullanan ressamalar Fransızların yaptığı gibi Müjde bayramında Kutsal Meryem’i gebe olarak çizmişler, Çarmıha gerilmiş İsa’yı ise şişman ve ince bacaklı olarak tasvir etmişlerdir. Don Kazakları’nın da dahil olduğu bir grup Eski İnanan, bu reformlardan sonra ikona çizen ressamlarının sayılarının giderek artmasına da karşı çıkarak bozulmuş olduğunu düşündükleri bu ikona örneklerini kabul etmemişlerdir (Resim 49).¹⁷⁰

Resim 49. Pantokrator İsa, Rusya, Eski İnananların Atölyesi, 17. yy sonu-18. yy başı, National Museum in Warsaw (Belczowska, 2019; 3)

Kocagöl’de ele geçirilen ve Ayasofya ile Bandırma Müzesi koleksiyonlarına kayıtlı ikonaların Meryem’in Göğe Yükseliş Kilisesi’nin ikonastasisini oluşturduğu, 1993 yılında Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan ikonalar yayınından tespit edilmektedir.¹⁷¹ Erbilgin,

¹⁷⁰ Çopur, s. 46-47, 49.

¹⁷¹ Nilay Yılmaz, *Ayasofya Müzesi’ndeki İkonalar Kataloğu I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Anna Değirmenci ile yaptığı görüşmede Kocagöl'de ikona üretimi yapılmadığı bilgisine ulaşmıştır.¹⁷² Servet Somuncuoğlu da bu bilgiyi destekleyerek Kocagöl'deki din adamlarının birkaç yılda bir, geldikleri bölgeye dönerek karşılıklı ikona değişimi yaptıklarından bahsetmiştir.¹⁷³ Fındıklıoğlu ise Kocagöl Kazaklarından Yavuka Ural ile yaptığı görüşmeden şunları aktarmaktadır; "Babamın anlattığı hikayelere göre, en eski köy papazlarından Kandraşka'nın dedeleri Çarlık zamanında Moskova'da rahip bulunmaktadır ve bu yüzden köy papazları ara sıra Moskova'ya gitmektedir. Oradan bir takım dini hediyeler, mesela tablolar getirmektedirler." Fındıklıoğlu köyü ziyaretleri sırasında her iki kilisede de demir çemberli sandıklar içinde Rusya'dan getirilen kitapların bulunduğuna şahit olmuştur; ancak sandıkların göçten sonraki akıbetini bilememiştir.¹⁷⁴ Yine Anna Değirmenci'nin ifadelerine göre; 1962 yılında Kazaklar köyü terk ettikten sonra, ikonaların bir kısmı çalınmış, geriye kalanlar da müze görevlileri tarafından teslim alınmıştır.¹⁷⁵ Anna Değirmenci ile tarafımızca yapılan görüşmede kendisinin Trinity Kilisesi'ne daha çok gittiğini, oradaki ikonastasisin boyunun çatı seviyesine kadar uzanmadığını, ikonaların bir kısmının papazın kürsüsüne konulduğunu ve bazı ikonaların Fener Rum Patrikhanesi'nden kiliseye hediye olarak gönderildiklerini aktarmıştır.

5.1. İstanbul Tapu ve Kadastro 2. Bölge Müdürlüğü Binasındaki Kazak İkonaları

Hristiyan Ortodoksluğu 9. yüzyılda Bizans'tan alan Ruslar, ikona sanatını da Bizans'tan Rusya'ya göç eden Bizanslı ikona ustalarından öğrenmişlerdir. Moskova başta olmak üzere Kiev, Novgorod, Rostov ve Psikov gibi şehirlerde ikonalar üretilmiştir. 2020 yılının sonlarına kadar¹⁷⁶ Ayasofya Müzesi'nin ikona koleksiyonunda, 1964 yılında Balıkesir İli, Manyas İlçesi, Kazak Kilisesi'nden getirilmiş ikonalar bulunmaktadır.¹⁷⁷

Ayasofya Müzesi koleksiyonunda yer alan "Eski Kazak İkonaları" 16. yüzyılda Kuzey Rusya'da Psikov Okulu taklit edilerek üretilmişlerdir. Bu ikonalar soyut ve çizgici üslupta olup, aynı elden ya da atölyeden çıkmış olduğu ve Trinity Kilisesi'nin (Büyük Kilise)

¹⁷² Erbilgin, s. 106.

¹⁷³ Somuncuoğlu, s. 78.

¹⁷⁴ Fındıklıoğlu, "Türkiye'den Rusya ve Amerika'ya Göç Eden İslav Muhacirleri, s. 57.

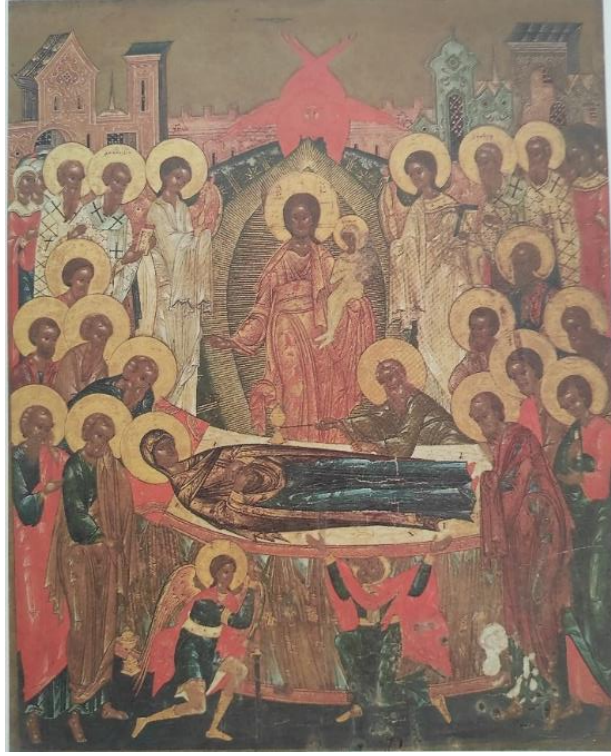
¹⁷⁵ Erbilgin, s. 106.

¹⁷⁶ Ayasofya camiye dönüştürüldükten sonra buradaki eserler, Sultanahmet Meydanı'nda bulunan tarihi İstanbul Tapu ve Kadastro 2. Bölge Müdürlüğü binasına taşınmıştır. Ancak bu yeni müzenin ne zaman açılacağı henüz belli değildir. Bkz: *Ayasofya'daki Eserler Tapu ve Kadastro Binasına Taşınacak*, Temmuz 2020, <https://arkeofili.com/ayasofyadaki-eserler-tapu-ve-kadastro-binasina-tasinacak/#:~:text=Ayasofya'daki%20eserler%2C%20Sultanahmet%20Meydan%C4%B1,evraklar%20Ata%C5%9Fehir'deki%20binaya%20ta%C5%9F%C4%B1nacak> (23.05.2021).

¹⁷⁷ Yılmaz, *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu I*, s. 7-8.

ikonastasisini oluşturduğu bilinmektedir. İkonaların arkasında Rusça yazılmış olan “Sofia kızın şifa bulması için” yazısından yola çıkılarak, bu ikonaların zengin ve soylu bir kişi tarafından yaptırılarak, hasta kızının şifa bulması ümidiyle Trinity Kilisesi’ne adandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

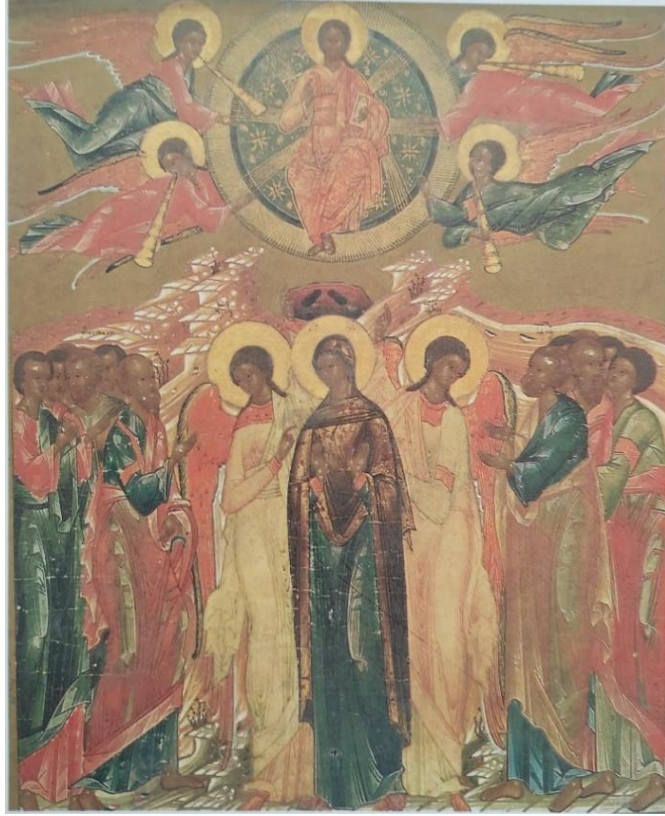
Trinity Kilisesi’nde yer alan ikonaların başlıca konuları Meryem’in Doğumu, “Hypopanti” Meryem’in Mabede Takdimi, “Koimesis” Meryem’in Ölümü (Resim 50), “Genesis” İsa’nın Doğumu, “Vaftisis” İsa’nın Vaftiz Edilişi, “Analipsis” İsa’nın Göğe Yükselişi (Resim 51) ve benzerleridir. İkonalarda genellikle nefti zemin üzerine kırmızı, beyaz, lacivert, sarı ve siyah renkler uygulanmıştır. Nefti zemin üzerindeki bu canlı renkler ikonalara ruhani bir hava kazandırmıştır.¹⁷⁹

Resim 50. “Koimesis” Meryem’in Ölümü (Nilay Yılmaz, 1993; 14)

¹⁷⁸ Yılmaz, *Ayasofya Müzesi’ndeki İkonalar Kataloğu II*, s. VI.

¹⁷⁹ a.g.e., 8, 12, 18, 22, 29.

Resim 51. “Analipsis” İsa’nın Göğe Yükselişi (Nilay Yılmaz, 1993; 29)

5.2. Bandırma Müzesinde Sergilenen Kazak İkonaları

Bandırma Müzesi arkeoloji ve etnografik koleksiyonunda iki adet Don (Rus) Kazaklarına ait birisi ahşap diğeri ise bronz malzemeden yapılmış iki adet ikona bulunmaktadır. Her iki ikonanın da Don Kazakları tarafından Manyas’a gelirken getirildikleri veya bölgeye geldikten sonra buradaki kiliselerde üretildikleri düşünülmektedir.¹⁸⁰

Ahşap olan ikona 18-19. yüzyıllara tarihlendirilen Aziz Georgios İkonasıdır. İkona 32,5 x 41,5 cm boyutlarındadır. Merkezdeki beyaz bir atın üzerinde resmedilen figür Aziz Georgios’a aittir. Aziz Georgios sağ eliyle tuttuğu ucu haç biçiminde sonlanan mızrağı yerde yatan ejderhanın ağzına yöneltmiş vaziyette tasvir edilmiştir. İsa kompozisyonun sol köşesindedir ve vücudu hafif yan şekilde gösterilmektedir. Kompozisyonda yer alan bir diğer figür ise sahnenin sağ köşesindeki burcun önünde tasvir edilen prenstir (Resim 52).¹⁸¹

¹⁸⁰ Altun, s. 91.

¹⁸¹ a.g.m., 80-81.

Resim 52. Ahşap Aziz Georgios İkonası (F.İ.Altun Arşivi)

Bronz malzemedен üretilen ikona 18-19. yüzyıla tarihlendirilen İsa ve Meryem'in hayatından konuları içeren skladendir.¹⁸² Skladenin ölçüleri 16,8 x 10 cm'dir ve katlanabilen iki levhadan oluşmaktadır. Levhaların her birinin alt bölümü dikdörtgendir ve üstleri üçgenle sonlanmaktadır. Her iki levha beşer parçaya bölünmüş olup her bir bölümde Meryem ve İsa'nın hayatından alınan sahneler tasvir edilmiştir. Sahnelere bakıldığında soldaki levhanın en üstünde İsa'nın Çarmıha Gerilmesi sahnesi; söz konusu sahnenin altında sırasıyla, Meryem'e Müjde, İsa'nın Doğumu, Meryem'in Doğumu, Meryem'in Tapınağa Sunumu sahneleri yer almaktadır. Sağdaki levhanın en üstünde sembolik sahne; bu sahnenin altında ise sırasıyla, İsa'nın Vaftizi, Metamorfosis, İsa'nın Kudüs'e Giriş sahneleri bulunmaktadır (Resim 53).¹⁸³

¹⁸² Rus ikona sanatında daha çok Skladen adı verilen ikonalar üretilmiştir. Skladen; iki yan kanadı bulunan katlanabilir ikonadır. Altun, s. 78.

¹⁸³ a.g.m., 83-84.

Resim 53. Bronz Skladen İkona (F. İ. Altun Arşivi)

Resim 54. Bronz Skladen İkona Arka Yüz (F.İ. Altun Arşivi)

İkonanın sol levha arka yüzünde üstte oval madalyon içinde yedi satır Kiril alfabesi ile yazılmış “Efendimizin gerildiği haç, kutsal diriliş günü, onun önünde eğilecektir” yazısı bulunmaktadır (Resim 54).¹⁸⁴

¹⁸⁴ a.g.m., 85.

6. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Manyas Kocagöl’de bulunan Trinity Kilisesi (Büyük Kilise) ve Meryem’in Göğe Yükselişi Kilisesi (Küçük Kilise) plan özellikleri, cephe düzenlemeleri ve ikonastasisleri açısından Anadolu ve Anadolu dışında bulunan bazı yapılarla benzerlik göstermektedirler.

6.1. Plan

Bizans Döneminin standartlaşmış plan tipi bazilikadır. Bazilika batıdan doğuya doğru yöneliş gösteren ve genellikle sütunlarla neflere ayrılmış dikdörtgen planlı yapıları tanımlamaktadır.¹⁸⁵ Tek nefli bazilikalar genellikle küçük boyutlarda olup basit malzemelerden inşa edilmiştir. Oldukça sade bir forma sahip bu yapıların ahşap çatıyla örtüldüğü gibi bazen şerit kemere sahip tonozla örtüldüğü görülmektedir.¹⁸⁶ Üç nefli bazilikalar, doğu-batı yönünde uzunlamasına gelişmiş mekânın iki sütun dizisiyle üçe bölünmesiyle oluşturulmuştur. Ortadaki nefin doğusunda apsis, batıda narteks yer alır. İlk dönem bazilikaları çifte meyilli, kiremitle kaplı ahşap çatılarla örtülüdür. Bazilikalar başta başkent İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde ve kıyı bölgelerde yaygın olarak inşa edilmiştir.¹⁸⁷

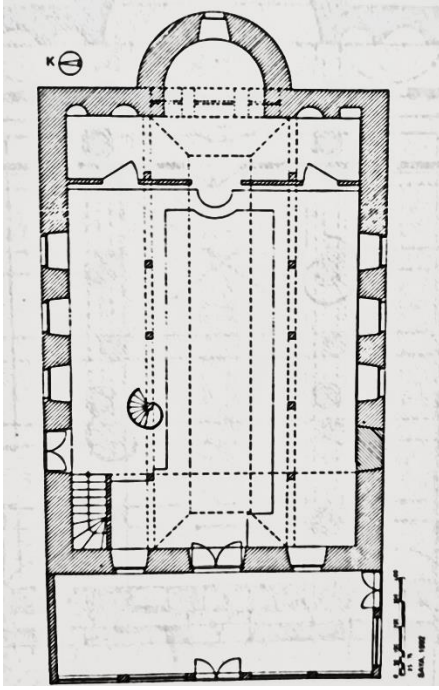
Başkent Konstantinopolis’te Osmanlı Döneminde inşa edilmiş Rum kiliselerinin tümü doğu-batı doğrultusunda uzanan üç nefli ve dikdörtgen planlı yapılardır. Orta nefler yan neflerden daha geniş tutulup orta nefin doğu eksenini apsisle sonlandırılmıştır. Nefler iki sıra halindeki serbest taşıyıcılarla bölünmüştür. Nef ayrımını sağlayan sütunların sayısı farklılık göstermektedir. Başkentteki üç nefli bazilikal plan şemasını yansıtan yapılardan bazıları Sarmaşık Hagios Demetrios Kilisesi (Plan 3), Belgradkapı Panagia Kilisesi (Plan 4) ve Silivrikapı Panagia Kilisesi’dir (Plan 5).¹⁸⁸

¹⁸⁵ Gökçen Kurtuluş Öztaşkın, “Bizans Dönemi Kilise Mimarisi”, *ARKHE*, S.5, 2018, s. 10.

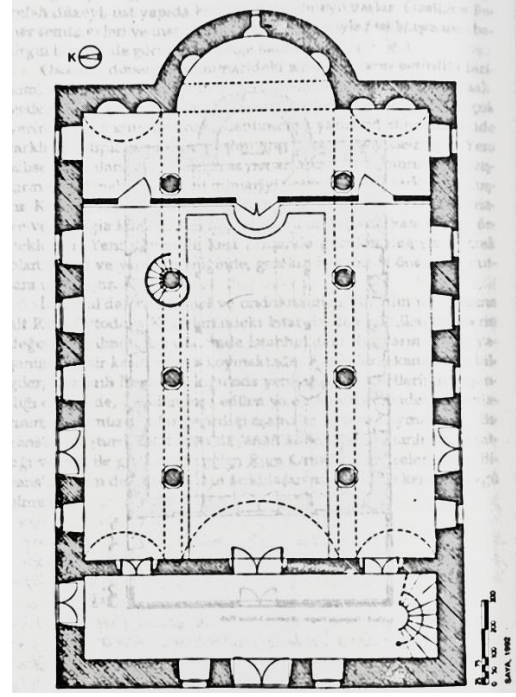
¹⁸⁶ Koch, s. 37.

¹⁸⁷ Semavi Eyice, “Bizans Mimarisi”, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 1988, s. 46.

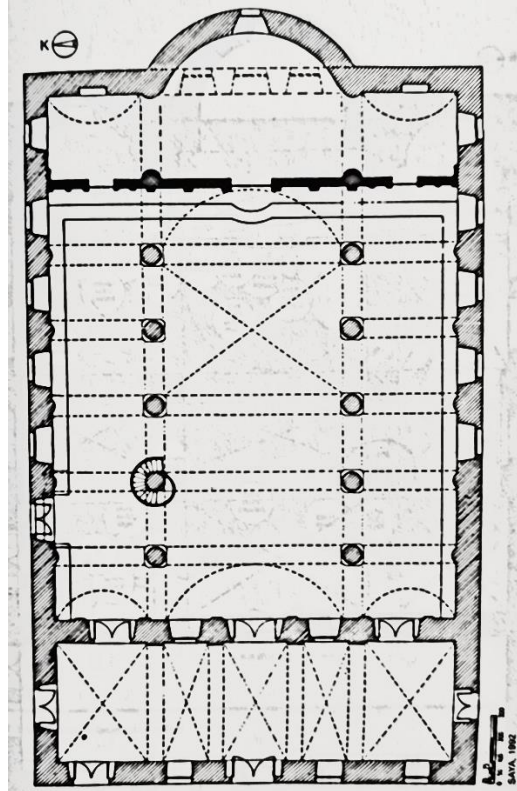
¹⁸⁸ Karaca, İstanbul’da Tanzimat Öncesi Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri, s. 283.

Plan 3. Sarmaşık Hagios Demetrios Kilisesi Planı (Karaca, 2008; 323)

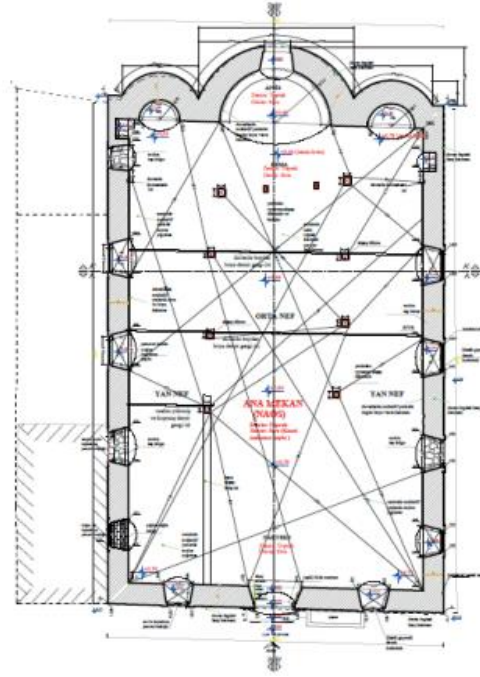

Plan 4. Belgradkapı Panagia Kilisesi Planı (Karaca, 2008; 324)

Plan 5. Silivrikapı Panagia Kilisesi Planı (Karaca, 2008; 325)

Balıkesir ilinin Erdek ilçesine bağlı Ballıpınar Mahallesi'nde, 1924 Mübadelesi öncesinde Rumlar tarafından inşa edilmiş Ballıpınar (Meryem Ana) Kilisesi bulunmaktadır.¹⁸⁹ Kilise doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı ve üç nefli bir bazilika'dır. Yapının ölçüleri yaklaşık 13,06 m x 19,88 m'dir. Yapının ana girişi batı cephesinde bulunmaktadır.¹⁹⁰ Doğu cephesinde ise dairesel planlı bir apsis ve apsisin iki yanında birer niş bulunmaktadır (Plan 6). Nefleri ayıran sütunların kare kesitli, bağdadi çıta üzerine kireç sıvalı ahşap malzemeden olduğu bilinmektedir.¹⁹¹

Plan 6. Erdek Ballıpınar (Meryem Ana) Kilisesi planı (Köprülü Bağbancı, Bağbancı ve Aksoy, 2003; 111)

Ege Bölgesinde inşa edilen Rum kiliselerin çoğunluğunu benzer özellikler gösteren tek nefli bazilikalar oluşturmaktadır. Bu kiliselerin ortak özellikleri doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı olmalarıdır. Örtü sistemleri beşik tonoz, çapraz tonoz ve kırma çatı olmak üzere farklılık göstermektedir. Ege Bölgesindeki tek nefli kiliselerin en önemli özelliği yerleşim yerleri dışında, taşralarda inşa edilmiş olmalarıdır.¹⁹² Kiliselerin doğu cephelerinde genellikle içten ve dıştan yuvarlak apsisler yer almaktadır. Ancak içten yuvarlak, dıştan üç

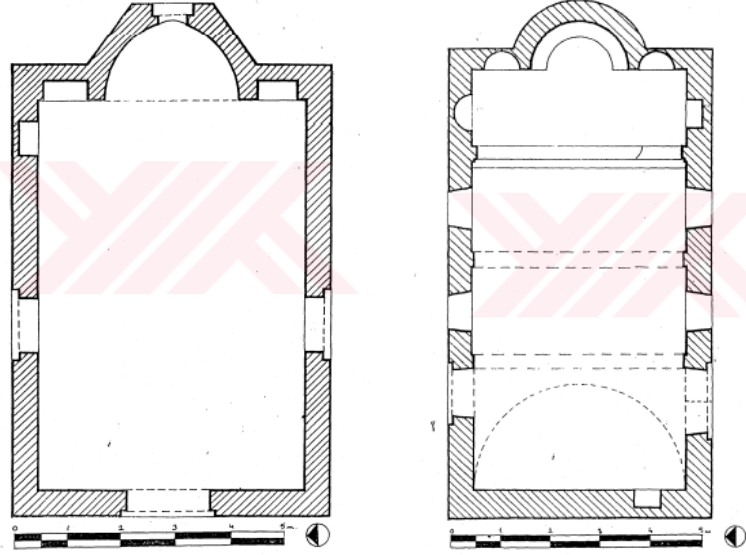
¹⁸⁹ Özlem Köprülü Bağbancı, Bilal Bağbancı ve Feyza Aksoy, "Erdek Ballıpınar Köyü Ballıpınar (Meryem Ana) Kilisesi'nin Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi", *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 18, s. 106.

¹⁹⁰ Doğuhan Dağlı, Balıkesir Erdek Ballıpınar Kilisesinin Strüktürel Davranışının Belirlenmesi, Bursa Uludağ Üniversitesi FBE, *Yayınlanmamış YLT*, Bursa, 2020, s. 30.

¹⁹¹ Köprülü Bağbancı, Bağbancı ve Aksoy, s. 111.

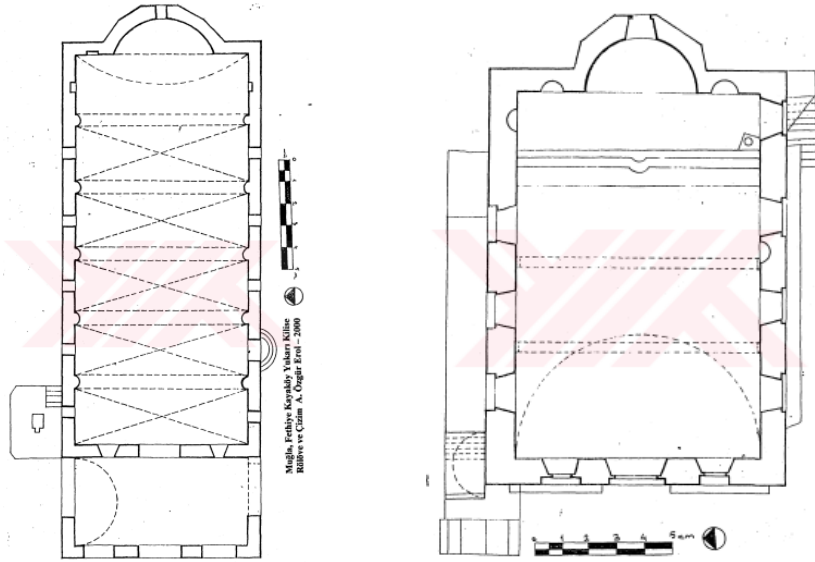
¹⁹² Arman Özgür Erol, "Ege Bölgesi Rum Ortodoks Kiliseleri", Ege Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış YLT*, İzmir, 2003, s. 118-119.

veya beş cepheli apsis örnekleri de bulunmaktadır.¹⁹³ Ege Bölgesinde inşa edilmiş tek nefli Rum kiliselerinden bazıları Ayvalık Hasır Adası Anonim Kilise (Plan 7), Ayvalık Cunda Hagios İoannes Kilisesi (Plan 8), Fethiye Karaköy Yukarı Kilise (Plan 9) ve Şirince Hagios Demetrios Kilisesi'dir (Plan 10).

Plan 7. Ayvalık Hasır Adası Anonim Kilise Planı (Erol, 2003; 106)

Plan 8. Ayvalık Cunda Hagios İoannes Kilisesi Planı (Erol, 2003; 104)

Plan 9. Fethiye Karaköy Yukarı Kilise Planı (Erol, 2003; 69)

Plan 10. Şirince Hagios Demetrios Kilisesi Planı (Erol, 2003; 29)

¹⁹³ a.g.t., 122.

6.2. Cephe

Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi (Küçük Kilise) ve Trinity Kilisesi'nin (Büyük Kilise) cephe özellikleri, apsisleri dışında neredeyse aynıdır. Her iki kilisenin kapı ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Yapıların cepheleri oldukça sade olup herhangi bir süsleme ögesine rastlanmamıştır. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi ve Trinity Kilisesi'nin (Büyük Kilise) cephe özellikleri açısından benzer örnekleri Rusya'da Korovniki Aziz Kozma ve Damian Kilisesi, Nagavskaya En Kutsal Theotokos'un Şefaati Kilisesi ve Korytovka köyündeki Aziz Nicholas Kilisesi'dir.

Rusya'nın Smolensk bölgesinde yer alan Korovniki Köyü'nde Eski İnananlara ait kutsal şehitler ve paralı askerler olan Kozma ve Damian adına inşa edilmiş bir kilise bulunmaktadır. Kilise 17. yüzyılın sonlarında, Barok üslubunda tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Dikdörtgen plan üzerinde yüksek kasnaklı bir sekizgen ve küçük bir soğan kubbe bulunmaktadır. Yapının duvarları, pencere çerçeveleri, giriş açıklığı ve köşe pilastrları oldukça sade bir şekilde dekore edilmiştir. Kapı ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerle sonlanmaktadır ve pencerelerde metal şebekeler kullanılmıştır (Resim 55).¹⁹⁴

Resim 55. Korovniki'deki Aziz Kozma ve Damian Kilisesi Güney Cephesi (Voloskova, 2020)

¹⁹⁴ Marina Voloskova, “Monastyri i Khramy Suzdalya”, *Russkaya Vera*, 2020, https://ruvera.ru/articles/monastyri_i_hramy_suzdalja (13.12.2021).

Rusya'nın Volgograd bölgesindeki Nagavskaya Köyünde 1910 yılında inşa edilip En Kutsal Theotokos'un Şefaati adına kutsanan bir Eski İnanan kilisesi vardır. Kilise doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kilisenin doğusunda dıştan beş cepheli bir apsis bulunmaktadır. Yapının kuzey cephesinin bir bölümü dışa taşırılarak üçgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Üçgen alınlığın devamında soğan kubbe göze çarpmaktadır. Kilisenin batısında üçgen alınlıklı ve soğan kubbeli bir çan kulesi bulunmaktadır. Cephelelerde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır. Kuzey cephenin orta bölümüne üçgen alınlıkla hareketlilik kazandırılması dışında yapı oldukça sadedir (Resim 56).¹⁹⁵

Resim 56. Nagavskaya'daki En Kutsal Theotokos'un Şefaati Kilisesi Kuzey Cephesi (Voloskova, 2020)

Rusya'nın Sychevsky bölgesinin Korytovka köyündeki Aziz Nicholas Kilisesi (1913) Eski İnananlara aittir. Kilise doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Ahşaptan inşa edilmiş kilisenin doğusunda beş köşeli bir apsis, batısında bir çan kulesi yer almaktadır. Üzeri üç adet kubbeyle örtülüdür. Kapı ve pencere açıklıkları dikdörtgen planlıdır. Kapının üzerinde küçük bir sundurma bulunmaktadır. Bu kilise de söz konusu kiliseler gibi oldukça sade bir görünüme sahiptir (Resim 57).¹⁹⁶

¹⁹⁵ Ioann Raspopin, "Staroobryadtsy Stanitsy Nagavskoy", 2018, https://izdrevle.ru/staroobryadtsy_nagavskaya (13.12.2021).

¹⁹⁶ Munitsipal'noye Kazonnoye Uchrezhdeniye Kul'tury Sychevskaya Tsentralizovannaya Bibliotekhnaya Sistema, "Staroobryadcheskiye Khramy na Territorii Sychevskogo Uyezda", 2021, <http://sychevka.library67.ru/kraevedenie/istoriya-starobryadchestva-sych/> (13.12.2021).

Resim 57. Korytovka köyündeki Aziz Nicholas Kilisesi Güney Cephesi (sychevka.library67.ru, 2021)

6.3. İkonastasis

Kocagöl Trinity Kilisesi ve Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi'nin birer ikonastasisine sahip olduğu, Ayasofya ile Bandırma Müzesi koleksiyonlarına kayıtlı Manyas Kocagöl'den giden Eski Kazak ikonalarından anlaşılmaktadır.¹⁹⁷ Anna Değirmenci ile tarafımızca yapılan görüşmede kendisinin Trinity Kilisesi'ne daha çok gittiğini, oradaki ikonastasisin boyunun çatı seviyesine kadar uzanmadığını ve ikonaların bir kısmının papazın kürsüsüne konulduğunu aktarmıştır.

1913 yılında Rostov-on-Don'da inşa edilen Pokrovsky Kilisesi 1930'larda Komsomolets radyo fabrikasının atölyesi olarak kullanılmıştır. Bu sırada ikonastasisinde bulunan ikonaların bir bölümü Eski İnananların evlerinde saklanmıştır. Ancak ikonalar ateist militanlar tarafından yok edilmiştir. 1945 yılında kilise Eski İnananlara geri verilmiş ve ikonastasis yeniden oluşturulmuştur. Söz konusu ikonastasisin sekiz metre yüksekliğinde olduğu bilinmektedir.¹⁹⁸ Fotoğraftan anlaşılabileceği üzere apsisin önünde, kuzey ve güney yönlerde yer alan koro bölümlerinde de ikonalara yer verilmiştir (Resim 58).

¹⁹⁷ Yılmaz, *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu I-II*.

¹⁹⁸ Aleksandr Olenev, "Staraya Vera Zhivet v Starom Ugolke Rostova", *Vecherniy Rostov*, Yanvar' 2013, <http://rslovar.com/content/старая-вера-живет-в-старом-уголке-ростова> (21.10.2021).

Resim 58. Pokrovsky Eski Müminler Katedrali'nin İkonastasisi (Olenev, 2013)

Belarus'un kuzeybatısında bir köy olan Vidzy, büyük bir kısmı Eski İnananlardan oluşan çok ırklı ve çok kültürlü bir topluluğun yaşadığı yerdir. Burada bir Molenna (Eski İnananların ibadethanesi) bulunmaktadır. Yapı dikdörtgen planlı ve tek nefli bir bazilikadır. İkonostasis Molenna'nın doğu duvarına yerleştirilmiştir. İkonların, mekânın doğu kısmındaki ikonastasis ve önündeki küçük bölmelere (kliros bölümü) yerleştirildiği görülmektedir (Resim 59).¹⁹⁹

Resim 59. Vidzy'deki rahipsiz Eski Müminlerin Molennası (Olenev, 2013)

¹⁹⁹ Belczowska, s. 1.

Novokumskiy Köyü'nde 1960'ların ortalarında Nekrasov Kazakları tarafından tek nefli olarak inşa edilen Meryem'in Göğe Yükselişi (Uspenskaya) Kilisesi vardır. Dıştan sıradan bir kırsal Ortodoks Kilisesi izlenimi veren kilisenin içerisi eski Rus ikonalarından oluşan bir müzeyi andırmaktadır. Kazaklar Türkiye'den Stavropol'e göç ederken ikonalarını yanlarında getirememişlerdir. Bunun üzerine Sovyet yetkililer Kazakları geride bırakılan ikonalar için üzülmemeye çağırmışlar ve Eski İnananlara müze depolarından ikona vermeye söz vermişlerdir (Resim 60).²⁰⁰ Kilisenin fotoğrafından anlaşıldığı üzere ikonastasis yapının doğusunda yer almaktadır. İkonastasisin merkezinde ve kuzeyinde apsise girişi sağlayan yuvarlak kemerli birer kapı bulunmaktadır. İkonastasis zeminden çatı seviyesine kadar uzanmaktadır.

Resim 60. Novokumskoye'deki Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi'nin İkonastasis Bölümü
(Makeev, 2017)

Novokumskoye Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi'nin Kocagöl'den göç eden Kazaklara ait olduğu ve dış görünüşünün de Kocagöl Trinity Kilisesi'ne benzediği düşünüldüğünde çalışmanın konusunu oluşturan kiliselerin ikonastasislerinin söz konusu kilisedeki gibi olabileceği söylenebilir. Anna Değirmenci röportaj sırasında Kocagöl kiliselerindeki ikonastasislerin yapının üst seviyesine kadar ulaşmadıklarını aktarmıştır. Ayasofya Müzesi'ne Balıkesir, Manyas'taki Kazak kiliselerinden gelen ikonaları çalışan Erbilgin, Rusya'daki ikonostasis örneklerini incelemiş; aynı üslup özelliklerine sahip

²⁰⁰ Makeyev, Turetskiye Kazaki.

ikonaları, tek figürlü ikonaları ve bayram sahnelerini gruplandırarak bir ikonostasis önerisi oluşturmuştur (Resim 61).²⁰¹

Resim 61. İkonostasis Restitüsyon Önerisi (Erbilgin, 2021; 375)

²⁰¹ Erbilgin, s. 441.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Eski İnananlar, kilise inşa etmeleri uzun yıllar boyunca yasak olduğundan mimari bir gelenek oluşturmamışlardır. Tapınak inşa etmek büyük harcamalar ve çabalar gerektirdiğinden uygun koşulların olduğu nadir zamanlarda mimariyle meşgul olmuşlardır. İbadet edebilmeleri için kiliselerdeki ambon bölümü olmayan çok az sayıda şapelin varlığı, Eski İnananları göze batmayan ıssız yerlerde, izin almadan, tapınağa benzer yapılar inşa etmek zorunda bırakmıştır. 18.-19. yüzyılların kültürel ve ekonomik merkezlerinden uzak olan Kuzey Rusya, Eski İnananların tapınak inşa edebilecekleri uygun bir bölge olmuştur. Burada inşa edilen ahşap kiliselerin çoğu Eski İnananlara aittir; ancak bu yapıların formları bölünme öncesi Rus Ortodoks mimarisi geleneği taşıdığından Rus kiliselerinden ayırt edilememektedirler.²⁰²

Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların yeni kiliseler inşa edebilmeleri ve eski kiliselerini onarabilmeleri, 1779 yılında imzalanan Aynalı Kavak Antlaşması'nın 7. maddesi ile serbest bırakılmıştır.²⁰³ Ruslarla imzalanan bu antlaşmaların ardından gayrimüslimlere verilen haklar 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile genişletildiyse de “kiliselerin dikkat çekmeyecek şekilde inşa edilmesi” ilkesi uygulanmaya devam etmiştir.²⁰⁴ 1856 yılından sonra ise çan çalınmasına izin verilmekle birlikte, karma nüfuslu bölgelerde çan kulesi inşası ve çan çalınması konularında hassas davranılmıştır.²⁰⁵

Balıkesir iline bağlı Manyas ilçesinin Kocagöl Köyü'nün 1780'lerde bölgeye göç eden Rus kökenli Don Kazakları tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Don Kazakları bölgeye gelir gelmez ilk iş olarak sazdan kulübeler inşa etmişlerdir. Meryem'in Göğe Yükseliş Kilisesi'nin 30 Kasım 1881'de Archimandrite Pavel'in Kocagöl'e gelmesiyle kutsandığı ve Trinity Kilisesi'nin 1900'lerin başında Kutsal Sinod'un Manyas'taki Nekrasov Kazakları'na 1.500 ruble tahsis etmesiyle inşa edildiği bilinmektedir.²⁰⁶ Aynalı Kavak Antlaşması'nın yapıldığı tarih ile Kazakların bölgeye geldikleri tarih göz önünde bulundurulduğunda kiliselerin 1881'den önce ve 1900'lerin başında inşa edildikleri düşüncesi makul görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1856 yılından sonra kiliselerde çan çalınmasını serbest bırakması, üzerinde 1879 tarihinin yazılı olduğu ve Moskova'dan getirildiği bilinen çanın

²⁰² Nykola Fryzyn, “Neopalymaya Kupyna”, *Staroobryadcheskyy Zhurnal*, № 2.3, 2009, <https://gigafox.ru/health/cerkovnaya-arhitektura-evropeiskaya-klassifikaciya-arhitekturnyh-stilei/> (10.12.2021).

²⁰³ Pekak, s. 175.

²⁰⁴ a.g.m., 177; Deniz Saban Ergi, “Osmanlı Dönemi Hristiyan Dini Mimarisinde Ayvalık (Kidonies) Taksiyarhis Kilisesi”, Hacettepe Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış DT*, Ankara, 2017, s. 317.

²⁰⁵ Koyuncu, s. 54-55.

²⁰⁶ Prigarin, Vladimirovich, stranitsa 72-73 snoska 31, 34.

varlığı ve bölgede yaşamış Kazakların çan kulesi hakkındaki söylemleri kiliselere 19. yüzyılın sonlarında birer adet çan kulesi eklendiğini göstermektedir.

Kocagöl'deki Trinity ve Meryem'in Göğe Yükselişi kiliselerinin Rusya'dan göç eden Don Kazaklarına ait olduğuna dair şüphe yoktur. 1953 yılında gerçekleşen Gönen depremde yapıların büyük oranda zarar gördüğü bilinmektedir. Yapılar her ne kadar onarılsalar da büyük olasılıkla bu dönemde orijinalliklerini kaybetmişlerdir.

Trinity Kilisesi'nin (Büyük Kilise) bugün cami olarak kullanılması, yapının büyük ölçüde korunmasına fayda sağlamıştır. Ancak kilise camiye çevrilirken iç kısmında büyük oranda değişikliğe uğramış ve orijinalliğini kaybetmiştir. Bunun yanı sıra bir dönem orta okul olarak kullanılan ve günümüzde âtil vaziyette bırakılmış Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi yıkılmaya yüz tutmuş olup acilen müdahale edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak; ele aldığımız yapılar, ataları Bizans mimarisinden plan özellikleri bakımından etkilenmişlerdir; ancak yöresel özellikler ile dönem özelliklerini de yansıtmışlardır. Başkent Konstantinopolis'te yoğun olarak kullanılan üç nefli bazilikalar ile Ege bölgesi Rum-Ortodoks kiliselerinde severek kullanılan tek nefli planlar Manyas Kocagöl'de de görülmektedir.²⁰⁷ Ancak Kocagöl'deki Kazak kiliselerinin dış görünüşleri, aynı inanca sahip olan toplulukların Rusya ve çevresinde inşa ettikleri dua evlerini andırmaktadır. Kiliselerin dış cephelerinde ve iç mekanlarında süsleme öğelerinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu yapıların birer ikonastasis'e sahip olduğu bilinse de biçim özellikleri kesin olarak bilinmemektedir. Fakat benzer kiliselerin ikonastasislerinden ve kiliselere ait olduğu bilinen ikonalarından yararlanılarak objektif yorumlar yapılabilmektedir.

Osmanlı döneminde Don Kazakları tarafından Manyas Kocagöl'de inşa edilen bu iki kilise, kentin ilgili dönemdeki tarihine ve geçmişine ışık tutarak günümüze kadar gelebilmeleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi'nin yıkılmadan önce bir an evvel restore edilmeli, restore edildikten sonra da işlevlendirilmelidir. Örneğin; Rusya'nın Stavropol Bölgesi'ndeki Novokumsky köyünde oluşturulan Nekrasov Kazaklarının Etno-Köyü örneğinde olduğu gibi Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi de bu şekilde işlevlendirilebilir.

Novokumsky köyündeki Nekrasov Kazaklarının geleneksel avlulu evleri restore edilmiştir. Bu evlerde gelen misafirlere Kazakların yaşam biçimleri ile yörenin mutfağı tanıtılmaktadır. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi de aslına uygun olarak restore edilip, son Kazak Valedo ve eşi Anna Değirmenci hala hayattalarken onların da destekleriyle, Kazakların

²⁰⁷ Erol, s. 134.

gelenek ve göreneklerini yansıtan ögelerin sergilenmesi için kullanılabilir. Örneğin; Kazaklara ait eski evlenme defterleri, kadın ve erkeklerin giydikleri kıyafetler, Ayasofya ve Bandırma Müzelerindeki ikonaların fotoğrafları, Kazakların Kocagöl Köyü'ne kazandırdıkları balık avlama tekniklerinin görselleri, burada yetiştirdikleri Kazak fasulyeleri, bölgedeki Kazaklarla ilgili çekilmiş belgeseller, Kocagöl'den Rusya'ya göç edenlerin gönderecekleri hatıralar bu binada sergilenebilir.

KAYNAKÇA

- Akkurt, Muazzez. (2019). Rusların Erzurum ve Kars'taki Dini Mimarisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE. *Yayınlanmamış YLT*. Van.
- Aleksandr Anatol'yevich, Prigarin. Vladimirovich, Sen' Dmitriy. (2011). XX. Verovaniya Maloy Azii V Pervoy Polovine Veka: Novyye Materialy O Lipovane I Krasote. *Zhurnal Lipovanskoy İstorii I Kul'tury Russkikh Staroobryadtsev*. 8, 66-87.
- Alkan Özcan, Sevinç. (2020). Roma, İstanbul ve Moskova Arasında Ukrayna'daki Kiliseler Sorununun Kökenleri. *Avrasya Etüdleri*. 57, 179-196.
- Altun, Feride İmrana. (2020). Bandırma Müzesi'nde Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait İki İkona. *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II*, 2. Ankara: Gece Kitaplığı, s. 77-78.
- Altun, Feride İmrana ve Erdağ, Cansu. (2020). Menemen Agios Konstantinos Rum Ortodoks Kilisesi. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 3.1, 24-50.
- Amir, Emre. (2019). Hristiyan'dan Öte Ortodoks Hristiyan Bir Millet: Rus İmparatorluğu'nun Tarih Okuması. *Universal Journal of History and Culture*. 1.2, 174-188.
- Andrews, Peter Alford. (1992). *Türkiye'de Etnik Gruplar*, İstanbul: Ant Yayınları.
- Arı, Yılmaz. (2021). *Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı Kültürel, Tarihi ve Politik Ekolojisi*. İstanbul: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Arı, Yılmaz. (2003). Manyas Gölü'nün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değişimi. *Türk Coğrafya Dergisi*. 0.40, 75-97.
- Ascher, Abraham. (2020). *Kısa Rusya Tarihi*. Yavuz Alogan (çev), İstanbul: Say Yayınları.
- Atay, Çiçek. (2012). Pers Satrapının Gölgesinde Çok Kültürlü Bir Kent. *Aktüel Arkeoloji*. 25, 72-79.
- Ayasofya'daki Eserler Tapu ve Kadastro Binasına Taşınacak*, Temmuz 2020, <https://arkeofili.com/ayasofyadaki-eserler-tapu-ve-kadastro-binasina-tasinacak/#:~:text=Ayasofya'daki%20eserler%2C%20Sultanahmet%20Meydan%C4%B1,evraklar%20Ata%C5%9Fehir'deki%20binaya%20ta%C5%9F%C4%B1nacak> (23.05.2021).
- Bağbancı, Özlem K., Bağbancı, Bilal ve Aksoy, Feyza. (2019). Erdek Ballıpınar Köyü (Meryem Ana) Kilisesi'nin Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*. s. 101-139.

- Bakır, Tomris. (1989). Bandırma Kuş Cenneti'nin Tarih İçerisindeki Yeri, Dünyanın En Eski Milli Parkı Olma Durumu. 4. *Kuş Cenneti Milli Parkının Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*. Ankara.
- Belczowska, Aleksandra Sulikowska. (2019). The Cult of Old Believer's Domestic Icons and the Beginning of Old Belief in Russia in the 17th-18th Centuries. *Religions*, 10.10, 574.
- “Beyşehir Gölü”. (2021). [Görsel]. <https://www.konyayenigun.com/yenigun-ozel/beysehir-turizm-cenneti-h633628.html> (23 Şubat 2022).
- Bilyj, I. (1954). *Cossacks Struggle for Freedom and Indipendence*, London: M. Caplin Press.
- Bülbül, İsmail. (2017). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (Kafkasya Özel Sayısı)*. 2, 73-114.
- Chertinov, Vladlen. (2020). Skazka stranstviy kazakov-nekrasovtsev. *Taynyy Sovetnik*. <https://history1.ru/all/tpost/cmznzo2a2y-skazka-stranstvii-kazakov-nekrasovtsev> (13.10.2021).
- Çetin, Mehmet. (2017). Osmanlı Devleti'nde Savaşçı Toplulukların Sosyo-Ekonomik Analizi: Ağnad Kazakları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10.51, 892-906.
- Çopur, Lütfiye. (2006). Rus Kültür Tarihinde Raskol Dönemi ve Bu Dönemin Mücahidi Avakkum (Hayatı ve Eserleri), Selçuk Üniversitesi SBE. *Yayınlanmamış YLT*. Konya.
- Dağlı, Doğan. (2020). Balıkesir Erdek Ballıpınar Kilisesinin Strüktürel Davranışının Belirlenmesi, Bursa Uludağ Üniversitesi FBE, *Yayınlanmamış YLT*, Bursa.
- Değirmenci, Anna. ve Değirmenci, Alex. (19 Kasım 2021). Kişisel Görüşme. Manyas, Kocagöl Köyü.
- Demirci, Kürşat. (2007). Ortodoksluk. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33, İstanbul, 409-414.
- Doğan, Osman. (2003). Manyas ve Gönen İlçelerinde Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat. Cumhuriyet Üniversitesi SBE. *Yayınlanmamış YLT*. Sivas.
- Doğan, Tekin. (2019). Garnizon Kent Sarıkamış'ta Rus Mimarisi, Sakarya Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış YLT*, Sakarya.
- Duali, Şir Muhammed. (2013). Rus Ortodoks Kilisesi. *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 10.2, 63-94.
- Dündar, Mesut., Acioğlu, Yusuf ve Koçyiğit, Oğuz. (2019). Ortaçağ'dan Günümüze Balıkesir İli Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları. 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. 3, 545-568.

- Erbilgin, Seyda Hilal. (2021). İstanbul Ayasofya Müzesi'ne Balıkesir-Manyas Çevresindeki Kazak Kiliselerinden Gelen Ahşap İkonalar. Hacettepe Üniversitesi SBE *Yayınlanmamış YLT*. Ankara.
- Erdoğan, Sevgi (2018). Baltık Mimarisi Etkisinde Kars (Batum Örnekleriyle Karşılaştırmalı), Atatürk Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış YLT*. Erzurum.
- Erol, Arman Özgür. (2003). Ege Bölgesi Rum Ortodoks Kiliseleri. Ege Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış YLT*, İzmir.
- Eyice, Semavi. (1988). Bizans Mimarisi. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. 45-51.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. (2015). Rus Kazakları Etrafında Nazariyeler ve Bir Ek. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 2, 151-166.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. (1964). Türkiye'den Rusya ve Amerika'ya Göç Eden İslav Muhacirleri. *Sosyoloji Konferansları*. 4, 56-93.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. (1962). Türkiye'de İslav Muhacirleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları*. 3, 1-30.
- Fryzyn, Nykola. (2009). Neopalymaya Kupyna, *Staroobryadcheskyy Zhurnal*, № 2 (3), <https://gigafox.ru/health/cerkovnaya-arhitektura-evropeiskaya-klassifikaciya-arhitektturnyh-stilei/> (10.12.2021).
- Germaner, Semra. (1997). Bazilika. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi I*, İstanbul: YEM Yayınevi. 207.
- Gültekin, İlknur (2021). Antalya – Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Bulunan İn Situ ve Kazı Buluntusu Destek Elemanları (1989-2019). Erciyes Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış DT*. Kayseri.
- Gündoğdu, Hamza. (2010). XIX. Yüzyıl Kars Yapılarına Baltık Mimari Üslubunun Yansıması. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 18, 79-99.
- Güzey, Fikret. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Balıkesir 1973 İl Yıllığı*. İstanbul.
- İlgürel, Mücteba. (1992). Balıkesir. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5. İstanbul.
- Karaca, Zafer. (2010). İstanbul'da Rum Ortodoks Kiliseleri ve Mimari Özellikleri, *Bizans ve Çevre Kültürler Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken'e Armağan*. İstanbul. 207-227.
- Karaca, Zafer. (2008). *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karataş Coşkun, Nazan. (2019a). Toplumsal, Politik ve Dini Çerçeveden 17. Yüzyıl Rus Kilise Raskolü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 96, 185-200.

- Karataş Coşkun, Nazan. (2019b). 19. Yüzyıl Rus Düşünce ve Edebiyatında Raskol ve Eski İnançlılar. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 4.4. 13-29.
- Kanat, Vedat. (2017). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Kazaklar. Mersin Üniversitesi SBÜ. *Yayınlanmamış DT*. Mersin.
- Kanat, Vedat. (2018). XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltasına Yerleştirilmeleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 67, 333-352.
- Kıyanç, Sinan. (2021). Uluslararası Boyutu ile Türkiye’deki Don Kazakların Göçü (Bcs'21). *Bandırma Onyediyüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Bandırma ve Çevresi Sempozyumu-2021 Özel Sayısı*. 133-151.
- Kocagöl Köyü-Bandırma, 2 dakika 58 saniye, Youtube: Abdullah Bintaş, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=QBWP1s5J2g4> (09.10.2021).
- Koch, Guntram. (2008). *Erken Hristiyan Sanatı*. Ayşe Aydın (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Koçyiğit, Oğuz. (2020). Kapıdağ Yarımadası ve Marmara Takımadalarında Bizans Dönemi Kültür Varlıkları. *Lycus Dergisi*, 2, 101-128.
- Korucu Üçüncü, Berna. ve Muşmal, Hüseyin. (2014). *Tarihi Süreçte Beyşehir Gölü ve Adalarında Hayat*, Konya.
- Koyuncu, Aşkın. (2014). Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*. 16, 35-87.
- Kozlovskiy, Iliya. (2012). Staroobryadcheskaya Tserkov' Pokrova Bozhiyey Materi. *Bol'shaya Saratovskaya Entsiklopediya*, http://saratovregion.ucoz.ru/saratov/churches/pokrova_spas.htm (01.12.2021).
- Köprülü, B. Özlem., Bağbancı, Bilal. ve Aksoy, Feyza. (2019). Erdek Ballıpınar Köyü Ballıpınar (Meryem Ana) Kilisesi’nin Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi. *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*. 18, 101-136.
- Kurat, Akdes Nimet. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurtuluş Öztaşkın, Gökçen. (2018). Bizans Dönemi Kilise Mimarisi. *ARKHE*. 5: 10-17.
- Kumskaya Dolina. (2020). https://ru.wikipedia.org/wiki/Кумская_Долина (13.10.2021).
- Makeyev, Aleksey. (2017a). Turetskiye Kazaki. *Russky Mir*. 16: 74-81. <https://m.rusmir.media/2016/02/01/nekrasovzi> (13.10.2021).
- Makeyev, Aleksey. (2017b). Na Sdvizhen'ye. *Russky Mir*, Mart. 16. <https://m.rusmir.media/2017/03/05/nekrasovzi> (13.10.2021).
- Mango, Cyril. (2006). *Bizans Mimarisi*. Mine Kadiroğlu (çev.), Ankara.

- Manyas Belediyesi. (2020). Mahalleler. <http://manyas.bel.tr/mahalleler/> (31.12.2020).
- “Manyas İlçesi Haritası”, [Görsel], 2013, <https://www.facebook.com/BalikesirTurkiye/photos/balikesir-manyas-il%C3%A7e-haritas%C4%B1/500923996622319/> (25 Kasım 2019).
- Mercangöz, Zeynep. (2005). Bizans’ın Son Yıllarında Balıkesir Yöresi. *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu 18-20 Ekim 2004*. Balıkesir. 46-72.
- Millas, Herkül. (2014). *Geçmişten Bugüne Yunanlılar Dil, Din ve Kimlikleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mokhov, Sergey. (2014). Pamyat' Ne V Kamne Zhivet»: Prostranstvo Rogozhskogo Kladbishcha V Rasskazakh Yego Posetiteley. *Materialy Konferentsii Antropologicheskoy Forum*. 22, 249-266.
- Munitsipal'noye Kazonnoye Uchrezhdeniye Kul'tury «Sychevskaya Tsentralizovannaya Bibliotekhnaya Sistema», (2021). Staroobryadcheskiye Khramy Na Territorii Sychevskogo Uyezda. <http://sychevka.library67.ru/kraevedenie/istoriya-staroobryadchestva-sych/> (13.12.2021).
- Muşmal, Hüseyin. ve Benli, Kübra. (2019). Osmanlı Dönemi’nde Beyşehir Mada Adası’na Yerleştirilen Rus Kazakları. *Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVII*. 2, 107-127.
- Mutaf, Abdülmecid. (1995). *Salnamelerde Karesi Sancağı (1847-1992)*. Balıkesir.
- Nikita Kruşçev. (2021). https://tr.wikipedia.org/wiki/Nikita_Kruşçev (13.10.2021).
- Olenev, Aleksandr. (2013). Staraya Vera Zhivet V Starom Ugolke Rostova. *Vecherniy Rostov*. <http://rslovar.com/content/старая-вера-живет-в-старом-уголке-ростова> (21.10.2021).
- O’rourke, Shane. (2000). *Warriors and Peasants: The Don Cossacks in Late Imperial Russia*. London: Macmillan Press.
- Özav, Lütfi. (1995). Oltu İlçesinin Turizm Potansiyeli. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. 1, 75-91.
- Pekak, Sacit. (2009). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinassos). *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 51, 171-202.
- Philippson, Alfred. (1910). Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien: 1. Heft: Einleitung. *Das westliche Mysien und die pergamenische Landschaft*. Gotha.
- Raspopin, Ioann. (2018). Staroobryadtsy stanitsy Nagavskoy. https://izdrevle.ru/staroobryadtsy_nagavskaya (13.12.2021).

- Resmî Gazete*. (2012). On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.htm> (03 Ağustos 2021).
- Saban Ergi, Deniz. (2017). Osmanlı Dönemi Hristiyan Dini Mimarisinde Ayvalık (Kidonies) Taksiyarhis Kilisesi. Hacettepe Üniversitesi SBE. *Yayınlanmamış DT*. Ankara.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre. (2018). Manyas Kuban-Nehkrasov Kazakları. *Bandırma ve Çevresi Tarihi*, Bursa: Dora Yayınları. 573-588.
- “Smolensk Hodegetria İkonası”. (2022). [Görsel]. <https://www.bridgemanimages.com/en/kremlin-workshops/icon-in-frame-of-the-hodegetria-of-smolensk-moscow-russian-mid-16th-century-tempera-on-panel-with/nomedium/asset/2914974> (24 Şubat 2022).
- Somuncuoğlu. Servet. (2018). *Don Kazakları*. İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.
- Somuncuoğlu. Servet. (2002). Don Kazakları. *Atlas Dergisi*. 32-58.
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur. (2014). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Strabon. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*. Adnan Pekman (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Staroobryadcheskiy Pokrovskiy Sobor Rostov-Na-Donu, Aprelya 2021, [https://ru.wikipedia.org/wiki/Старообрядческий_Покровский_собор_\(Ростов-на-Дону\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Старообрядческий_Покровский_собор_(Ростов-на-Дону)) (21.10.2021).
- Şatıroğlu, İlknur. (2010). Eski Manyas Ortaçağ Yapıları, Hacettepe Üniversitesi SBE. *Yayınlanmamış YLT*. Ankara.
- Şimşir, Nahide. (2008). *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*. İstanbul.
- Şimşir, Sebahattin. (2013). Osmanlı Arşiv Kayıtlarına ve Çağdaş Kaynaklara Göre Manyas’a Kazakların Yerleştirilmesi. *11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*. Kırgızistan, 561-564.
- Tarasov, Oleg. (2002). *Icon and Devotion: Sacred Spaces in Imperial Russia*. Reaktion Books.
- The 19th century Church of the Tithes. [Görsel], 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_the_Tithes (26.11.2021).
- Toğrol, Beğlan B. (2012). The Kuban Cossacks of Manyas Turkey And The Cossacks of Leo Tolstoy. *Psikoloji Çalışmaları*. 15, 125-146.

- Turhan, Mümtaz. (1956). Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar. *Psikoloji Çalışmaları*. 1, 6-21.
- Ülken, Hilmi Ziya ve Tanyeli, Ayla N. (2014). Gönen Bölge Monografisi. *İstanbul University Journal of Sociology*. 2.10-11, 115-154.
- Vardanyan, Tat'yana. (2012). Khraniteli Traditsiy. *Gazeta Stavropol'skaya Pravda*. 6. https://stpravda.ru/20120605/kazakinekrasovtsy_otmetili_prazdnik_svyatoy_troitsy_v_poselke_ku_61160.html (13.10.2021).
- Viktoriya Vladimirovna, Pishchulina. (1998). Stoki Traditsiy Khramostroyeniya Na Donu, *Nauchnaya Mysl' Kavkaza*, 1.36.
- Vladimirovich, Sen' Dmitriy. (2010a). Religioznaya Zhizn' Kazakov Krymskogo Khanstva I Polozheniye Kubanl V Sisteme Staroobryadcheskikh Tsentrov (XVIII B.). *Lipovane Istoriya I Kul'tura Russkikh-Staroobryadtsev*. 7.
- Vladimirovich, Sen' Dmitriy (2010b). Kazaki Pereloty Mozhet Li Stanichnik Turku Sluzhit'?. *Rodina*. 3, 63-65.
- Voloskova, Marina. (2020). Monastyri i Khramy Suzdalya, *Russkaya Vera*. https://ruvera.ru/articles/monastyri_i_hramy_suzdalja (13.12.2021).
- Voloskova, Marina (2018). Istoriya Staroobryadchestva Rzheva V Xviii–Xix Vv.. *Russkaya Pravoslavnaya Staroobryadcheskaya Tserkov'*, https://rpssc.ru/publications/history/voloskova_rzhev_xviii_xix/ (2.12.2021).
- Yaman, Yücel. ve Parla, Taha. (1981). Balıkesir. *Yurt Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Yılmaz, Nilay. (1993). *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- 1962 God. Nekrasovtsy Vernulis' V Sssr. Oni Dumali, Chto Zazhivut Schastlivo. [Görsel]. 2020, <https://history1.ru/all/tpost/cmznzo2a2y-skazka-stranstvii-kazakov-nekrasovtsev> (Erişim Tarihi 13.10.2021).

EKLER

EK I - Son Kazak Valedo Değirmenci ve Ailesine Yönelik Bilgiler

Valedo Değirmenci aslen Beyaz Rus olup Son Kazak ismi kendisine Servet Somuncuoğlu tarafından verilmiştir. Valedo'nun ataları, Çar Nikola tarafından gönüllü ailelerin arasından seçilip 1887 senesinde Kars'a gönderilmiştir. Valedo'nun babası Zahar burada uzun süre değirmencilik yapmıştır. 1954 yılında ailece Manyas Kocagöl'e yerleşmişler ve burada da değirmencilğe devam etmişlerdir (Resim 62). Zahar, Kazaklar ve Malakanlar arasında tanınan büyük bir değirmenciydi. Kocagöl'e değirmeni ilk getiren de kendisi olmuştur. Valedo babasının izinden yürüyüp 1980 yılında köye bir un fabrikası kurmuştur.²⁰⁸ Ancak çevrede çok fazla un fabrikası açıldığı için değirmeni kapatmıştır. Valedo Kocagöl'deki son değirmencidir.²⁰⁹

Valedo eşi Anna ile 1958 yılında Kocagöl'de evlenmiştir. Burada hayatlarına devam ederlerken 1964 yılında kızları Lena, 1969 yılında küçük oğulları Aliksan dünyaya gelmiştir. Mihail isminde büyük bir oğulları da vardır (Resim 63).²¹⁰ Göç zamanı geldiğinde Anna Rusya'ya dönmeyi arzulamış ancak Valedo Anna'nın ısrarlarına rağmen Türkiye'de kalmak istemiş ve Kocagöl'de yaşamaya devam etmişlerdir. Valedo ve Anna'nın kalabalık bir ailesi vardır. 1962 yılında gerçekleşen ilk göçle Valedo'nun annesi, babası, babaannesi, yedi kardeşi ve yeğenleri, ikinci (büyük) göçle Anna'nın annesi, babası, babaannesi ve üç kardeşi Rusya'ya gitmiştir.²¹¹ Valedo ve Anna'nın yakınları Rusya'nın Stavropol vilayeti, Levakumski ilçesi, Burgunmadjarski Vin Savhoz kasabasına yerleşmişlerdir. Valedo ve Anna ilk kez 1966 yılında Rusya'ya gitmişler ve sonraki yıllarda da ziyaretlerine devam etmişlerdir.²¹²

²⁰⁸ Somuncuoğlu, s. 163-164, 168.

²⁰⁹ a.g.e., 109.

²¹⁰ a.g.e., 57.164, 167.

²¹¹ a.g.e., 167, 169.

²¹² a.g.e., 165.

Resim 62. Valedo ve Ailesinin Kocagöl'deki Evi (Somuncuoğlu, 2018; 282)

Resim 63. Sol baştan Alex, Valedo ve Anna Değirmenci, Cansu Uçar, Salim Nizam ve Feride
İ. Altun

EK II - Kocagöl Köyündeki Kazak Evleri

Kocagöl'de 1954 yılında 200 adet Kazak evi ve köyün kuzeybatı kesiminde 40 kadar Bulgar Türk göçmeni evi vardı. Köyde toplam 1250 Kazak yaşıyordu. Evleri Manyas Gölü'ne paralel olan ana yolun iki yakasına ve ayrıca ana yola dik açılı diğer iki sokak boyunca inşa edilmiştir. Tek katlı kerpiç beyaz badanalı evlerinin genel planı neredeyse tek tiptir. Evler, bir avlu ve bahçeyi çevreleyen kareye yakın bir düzene sahiptir. Bahçenin bir tarafında avluya ve birbirine açılan kapılarla yan yana yerleştirilmiş iki veya üç oda, ikinci tarafında giriş ve sundurma ve belki başka bir oda ve kapalı baraka vardır. Üçüncü tarafta samanlık için bir kulübe ve yalın bir kulübe, dördüncü tarafta ise tuvalet, mutfak bulunmaktadır. Avluya ve bahçeye bakan, genellikle düğün ziyafetlerinin verildiği evin iki yanını takip eden bir veranda vardır. Köyün büyükleri, yirmi beş yıl öncesine kadar evlerinin sazdan çatılı olduğunu ancak son zamanlarda çatılarında kiremit kullanmaya başladıklarını, kurumuş dışkıları yakıt olarak kullandıklarını ve mutfakta yemek pişirmek için bir fırın olduğunu bildirmişlerdir (Resim 64).²¹³

Resim 64. Manyas Kocagöl'de bir Kazak Evi (Philippson, 1910; 167)

1925 yılında bölgeye Türklerin yerleşmeye başlamasıyla Kazak kültüründe bazı değişimler gözlemlenmiştir. Az sayıda da olsa evlerin cepheleri kasaba evlerine göre yapılmaya başlanmıştır. Yatak, şilte ve karyola kullanımını Türklerden öğrenmişlerdir.²¹⁴

Kocagöl Köyü'nde 2014 yılında 170 hane tespit edilmiştir. Köyün kuzeybatısında yeni bir mahalle oluşturan 40 hane de Türk ailesi vardır. Kazak evlerinin damları tuğla, tavanları ise tahta malzemeden inşa edilmiştir. Döşeme olarak toprak zemin üzerine hasırdan örtüler ve kilimler kullanılmıştır. Her evin bir odasında ısınmayı sağlamak için tuğladan yapılmış ve

²¹³ Beğlan B. Toğrol, "The Kuban Cossacks of Manyas Turkey And 'The Cossacks' of Leo Tolstoy", *Psikoloji Çalışmaları*, Cilt. 15, 2012, s. 132-133.

²¹⁴ Turhan, s. 7.

üzerleri toprakla sıvanmış ocaklar bulunmaktadır. Ev eşyaları ise karyola, masa, dolap, sedir ve yastıklardan ibarettir.²¹⁵

Resim 65. Zengin bir Kazak evinin iç dekorasyonu (rostov-region.ru)

²¹⁵ Hilmi Ziya Ülken ve Ayla N. Tanyeli, Gönen Bölge Monografisi. *İstanbul University Journal of Sociology*. 2.10-11, 2014, s. 148.